

Logoterápia és egzisztenciaanalízis – 2018

**LOGOTERÁPIA
ÉS
EGZISZTENCIAANALÍZIS
2018**

Logoterápia és Egzisztenciaanalízis
Nemzetközi Tudományos Egyesület (LENTE) – Kolozsvár
Logoterápia Alapítvány – Budapest

Az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság lapja
Kiadja a LIBROFIL – az EMFT kiadója
Megjelenik negyedévente Kolozsváron

Alapítási év 2009

X. évfolyam 3. (26.) szám, 2018. különkiadvány

Főszerkesztő: Egyed Péter

Szerkesztőség: Bene Adrián, Nagy Réka, Rigán Lóránd,
Soós Amália-Mária szerkesztőségi titkár,
lapszámfelelős

Vendégszerkesztők: Sárkány Péter, Vik János

Szerkesztőtanács: Gál László, Horányi Özséb, Laczkó Sándor,
Losoncz Alpár, Seregi Tamás,
Mészáros András, Ungvári Zrínyi Imre,
Valastyán Tamás, Veress Károly, Zuh Deodáth

Korrektúra: Szabó Beáta

Levelezési cím: office@emft.ro

Az egyes lapszámok adatait a MATARKA adatbázis tartalmazza.

Szaklektorált kiadvány.

Támogatók:

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

Grafikai arculat: Gregus Zoltán

Műszaki szerkesztés: Metaforma Kft., www.metaforma.ro

ISSN 2067–2268

Tartalom

A kiadvány szerkesztőinek előszava7

TANULMÁNYOK ÉS ELŐADÁSOK

SCHAFFHAUSER Franz

Pető András szellemi pályáíve9

Vik János

Benne vagyok, ha értelme van! Egy műveltségelméleti vízió
a frankli logoterápia és egzisztenciaanalízis kontextusában.....33

SCHAFFHAUSER Franz

Nevelés az élet értelmessége jegyében.
A logopedagógia nevelésfilozófiai megalapozásához44

Otto Zsok

Grundbedürfnisse und Sinnerfüllung69

Kántor Viola

A hit mint erőforrás az élet fordulópontjaiban.
Az életvégi megelégedettség és a vallásos hit kapcsolatának
vizsgálata marosvásárhelyi idősek körében90

FORRÁS

Viktor E. Frankl

Az ember az értelem keresése közben 117

Viktor E. Frankl

A lélekorvosi gondolkodás tévútjai 133

TARTALOM

Viktor E. FRANKL
Szerelem és szex 153

Viktor E. FRANKL
Érvek a tragikus optimizmus mellett 159

MŰHELY

SÁRKÁNY Péter
A játékértelmezés rétegei Eugen Fink filozófiájában 178

PÁRBESZÉD

Sinnzentrierte Psychotherapie.
Értelemközpontú pszichoterápia
Ein Interview mit Elisabeth Lukas.
Interjú Elisabeth Lukasszal 192

A kiadvány szerkesztőinek előszava

A *Többlet* X. évfolyamának különkiadványaként a *Logoterápia és egzisztenciaanalízis* 2018-ban immár 4. alkalommal jelenik meg annak a 2011 óta fennálló szoros társszerkezeti és szakmai-tudományos együttműködésnek köszönhetően, amely az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság (EMFT), a kolozsvári székhelyű Logoterápia és Egzisztenciaanalízis Nemzetközi Tudományos Egyesület (LENTE), valamint a budapesti bejegyzésű Logoterápia Alapítvány között fokozatosan kialakult.

A különkiadvány szerkesztőiként szeretnénk ezúton is kifejezni köszönetünket a *Többlet* szerkesztőségének és szerkesztőtanácsának azért, hogy befogadták ezt az évkönyvjellegű lapszámot. Külön hálaival tartozunk Egyed Péter főszerkesztőnek és Soós Amália-Mária szerkesztőségi titkárnak, lapszámfelelősnek, hiszen kettőjük emberi és szakmai nyitottsága, kiadói komolysága adott alapot és lendületet ennek a többéves interdiszciplináris vállalkozásnak. Hálaánk kifejezése egyúttal tiszteletteljes emlékezés is Egyed Péterre, akinek az idén bekövetkezett korai halálát még mindig olyan nehéz elfogadni.

A tisztelt olvasó a korábbi évekhez hasonlóan ebben az esetben is rovatok szerint strukturált lapszámot tarthat a kezében. A *Tanulmányok és előadások* részben többek között nevelésfilozófiai és művelődéseméleti írásokat találunk. A *Forrás* rovatban Viktor E. Frankl orvos és filozófus életművéből közlünk néhány, magyar nyelven eddig még kiadatlan szöveget. A *Műhely*ben a játékértelmezés filozófiai aspektusai kerülnek górcső alá Eugen Fink életművének tükrében. Végül, de nem utolsósorban a *Párbeszéd* rovatban találjuk azt az értékes interjút, amelyet Elisabeth Lukas, Viktor E. Frankl legismertebb élő tanítványa adott lapszámunknak.

Kolozsvár – Budapest, 2018. december 30.

Sárkány Péter
Vik János

TANULMÁNYOK ÉS ELŐADÁSOK

Schaffhauser Franz

Pető András szellemi pályáíve

Kulcsszavak: *Pető András szellemisége és tragikus életérzése, az életpálya komplexitása, a konduktív pedagógia és a filozófiai antropológia, Pető emberképe, az ember és a konduktív fejlesztés – holisztikus szemléletben, megszenvedett konduktív nevelési tapasztalat, a petői örökség*

1. Bevezető méltatás

Meggyőződésünk szerint Pető András életművében lelhetjük meg a hazai és nemzetközi gyógypedagógia mindmáig egyik legjelentősebb teljesítményét. Pető lenyűgözően gazdag, befejezetlenül is teljes, kerek-egész életműve minden bizonnyal, mi több, megkérdőjelezhetetlenül ama legsajátosabb magyar gyógypedagógiai elméletet, egyben integratív nevelő-fejlesztő gyakorlatot, azaz a konduktív pedagógia elmélet és gyakorlat modelljét jelenti, amely világszerte mindmáig nagy ismertségnek és páratlan szakmai elismertségnek örvend.

2. Értelmezési keret

Ha helyesen akarjuk értelmezni és értékelni a Pető Andrástól eredő, általa elindított konduktív pedagógiai elméletalkotás és konduktív nevelési-fejlesztési gyakorlat évtizedeken át tartó kibontakozását, akkor be kell azt illesztenünk abba a konkrét történelmi közegbe, amelyben alakot öltött.

A történelmi közegből ki kell emelnünk a múlt század tízes-húszas éveiben kibontakozott liberális, egyebek mellett keleti filozófiai elemeket és szabadművészeti motívumokat is magukba foglaló, különösen a művészetekben, a pedagógiában, a szociális teóriákban elterjedő, elsősorban a közép-európai értelmiségiek és művészek

körében divatosá váló életreform-mozgalmakat, amelyek nem csak megszólították, meghílették a fiatal Petőt, de lelkes követésre, aktív részvételre is csábították őt.

Meghatározóként kell kiemelnünk ebből a történelmi közegből a világháborút követő szocialista-kommunista törekvéseket is a kelet-közép-európai társadalmak átalakítására, hisz a negyvenes évek végétől haláláig ezek az idők jelentették a nagy küzdőszellemű Pető számára az életközéget, melyhez ő mindvégig meglehetősen ambivalensen viszonyult. Ezen életközeg aktorai túlságosan is gyakorta megtépázták, többször is lealázták Petőt, s bár ő keményen állta a meg-megújuló viharos rohamokat, nem állíthatjuk, hogy szellemét-lelkét, még inkább testi egészségét mindenkor meg tudta volna őrizni a maga intaktságában. Szellemi integritása ugyan kikezdehetetlennek bizonyult, lelkét azonban sikerült sokaknak és sokszor meggyötörnie, testi egészsége pedig bizony több ízben is mély válságba, tartós, sőt végleges és végzetes betegségekbe hanyatlott.

Tervei, törekvései szempontjából fontos tényezőket jelentettek végül a különböző, napjainkban is fel-felélénkülő, ám valamilyen éppen aktuális politikai gellertől rendre elvetelő kísérletek, próbálkozások a (mozgás)terápiák, a gyógypedagógia, a pedagógia bekapcsolására a számára oly igen kívánatos társadalmi integráció előmozdításába, amiért rendületlenül küzdött.

Az egész életműről mondhatjuk, hogy ez a történelmi közeg s ennek mutáló, gyakran egymással ellentétes hatású leképeződései gyökerezették meg, éltették Petőben „az élet tragikus dimenziója iránti érzéket”. Ezt a háttérvalóságot, ezt a mentalitást, tragikus életérzést, valamint a medicina, a rehabilitáció, a pszichológia és a pedagógia korabeli helyzetét együtt szemlélve láthatjuk csak meg igazán, hogy Pető milyen rendkívül különleges módszert, konduktív pedagógiai rendszert alkotott, amellyel úgy járult hozzá a rehabilitáció és a gyógypedagógia tudományosságának, gyakorlata tudatosságának nagyobb fokához, mint senki más.

3. Az életmű belső arány(talanság)ai

Az utódok a tudományos munkálkodást elsősorban szakmai írásokba, értekezésekbe, szakkönyvekbe foglalt manifesztációk alapján

értékelik. Nem akarván kivonni Pető munkásságát eme, valamelyest objektív kritériumok hatálya alól, már most megállapíthatjuk, hogy Pető András életműve, a petői szellemi pályáiv végigkövetése és objektivitásra törekvő megítélése, az alkotótevékenység eme szférájának ez idáig történt tanulmányozása a legkevésbé sem kielégítő. Nem kielégítő és nem is elegendő, hiszen – csak és kizárólag ezt a létfeületet tekintve – ez az életmű akár még töredékesnek, csonkának is mondható, de semmiképp nem teljesnek.

Pető szellemi munkálkodásának értelmezése és értékelése csakis akkor tarthatna igényt némi teljességre, ha az alkotások számbavételekor, értelmezésük és értékelésük során kiterjesztenénk a vizsgálati horizontot a monográfiákon és tanulmányokon túl más alkotásokra is. Ezek: témavázlatok, amelyek száma máig nem megállapítható, töredékesen fellelhető könyv- és tanulmánytervek, részben már feltárt, olvasható és élvezhető, de még mindig szép számban feltáratlan szépirodalmi művek, és még a szervezetekben, intézményekben, terápiás/ nevelési/ fejlesztési programokban, képzési tervzetekben testet öltött opuszok is. A minősítésben pedig egy percre sem volna szabad elfelejteni azt a legendákkal is övezett tényt, hogy Pető minden megnyilatkozásban, még a napi rendszerességgel előállított, elhíresült kis cédulákra írt feljegyzésekben, emlékeztetőkben, napi feladattervekben is a teljességre, magas minőségre, sőt kiválóságra törekszik. Csakis a kitűnőség, a kiválóság a megtűrt, csak a tökéletesség a lehetséges! Ezt az attitűdöt soha, egyetlen pillanatra sem adja fel!

Itt és most mi kényszerűen lemondunk a teljesség igényéről: nem tárgyaljuk az életút korai éveinek fejleményeit, nincs terünk a szépirodalmi munkálkodás elemzésére és méltatására; végül pedig nem mélyülünk el a kis cédulákon rögzített, mindig személyesen konkrét szakmai, munkarendi és szervezeti-szervezési részletekben sem.

Behatóbb tartalmi elemzésre az alábbiakban csak a legjelentősebb, monografikus műveknél kerül sor, ám itt sem a szövegek teljes egészét vizsgáljuk, hanem csak az általunk preferált, a konduktív pedagógia alapjainak megértéséhez releváns adalékok gyűjtése céljából merítünk a könyvekben taglalt témákból, de – miként reményünk szerint látni fogjuk – ezek a momentumok

pars pro toto Pető életművének egészére engednek meg értékelő megállapításokat, méltatást.

4. Pető szellemi forrásai, inspirációi... és ahogy továbbgondolta azokat

Pető pályája kezdetétől annak végéig, az adott politikai viszonyok dacára töretlenül megőrzött szellemi frissessége, igényessége szinte elképzelhetetlen nehézségek és akadályok leküzdésére is képesnek bizonyult. Ezt a szellemi frissességet és igényességet széles körű hazai és nemzetközi, szovjet-orosz, német, francia, angolszász, elképesztően tág horizonton mozgó tájékozódása és alapos tájékozottsága is egyértelműen igazolja. Filozófiai és általános kulturális érdeklődése a keleti vallásoktól kezdve a középkori miszticizmuson és irracionalista életbölcseleten át a klasszikus és kortárs egyetemes és honi filozófiáig, szépirodalomig és képzőművészetig terjed. Nagy hangsúlyt fektet arra, hogy eredeti szövegeket tanulmányozzon, illetve a legrangosabb interpretációkat megismerje (például: Vischnu-Narayana, Paracelsus, Glasenapp).¹ Egész élete tanúsítja kollégái, bizalmasai és barátai számára, hogy ez a bölcseleti és művészeti érdeklődés és irányultság ott húzódik lelke mélyrétegeiben.

Szűkebb szakmai orientációja az európai és amerikai mezőnyben, releváns szaktermatikus metszetben is, bármilyen összehasonlítást kiáll. Elsőrangú forrásokból kutat fel és gyűjt be szempontokat, érveket, bizonyítékokat.

Theodor Litt német reformpedagógus és neveléstörténész Pestalozzi eszme- és gyakorlatrendszeréhez viszi közel Petőt,² elsősorban az emberközpontúsága, az étellel való kapcsolat fontossága, az érdeklődés és az öntevékenység jelentőségének hangsúlyozása révén. Pető legelső önálló intézetének névválasztásában („Pestalozzi Ambulancia”) is kifejezésre juttatja,³ mennyire magáévá tette a klasszikus svájci népnevelő és tanítóképző elveit és gyötrelmes úton-módon szerzett tapasztalatait.

1 Vischnu-Narayana 1923; Paracelsus 1915; Glasenapp 1958.

2 Litt 1952.

3 Hári 1991, 12; uő 1997, 28.

Sigmund Freud munkáiból mértékadóként emel ki esetleírásokat a spazmusok (hemiplégia, paraplégia) és az atrophia cerebri életkortól nem függő kialakulásáról, pszichoanalízisének két legfőbb célkitűzését: a munkaképességnek és a szeretetképességnek a „nem aktív módon” történő pozitív alakítását saját gondolkodásában és praxisában pedig mindvégig következetesen megőrzi és érvényesíti.⁴

Alfred Adlernek a Freudénál „aktívabb kezelésmódszeréből a tudattalan motívumok önálló értelmezését” emeli ki.⁵

Viktor Franklnak a munkásságából főleg az egzisztenciaanalízist, azaz a személyes lét értelme kiteljesítésének jövőbeli lehetőségei kikutatására irányuló törekvést ismeri el és méltatja.⁶

A Carl Gustav Jung által Freud nyomdokain kibontott és hangsúlyozott emberi lelki archetípusok s velük némi mitikus vonások a Pető-féle lélekértelmezéseket éppenséggel gazdagították.⁷

A bécsi egyetemi évektől az élete végéig jó barát, Jacob L. Moreno a pszichodráma csoportpszichoterápiája és a szociometria okán Pető érdeklődésének mindig az előterében van. „A pszichodráma a csoport mélyterápiája. A csoporton belüli gyógyeljárás célja a csoport társadalomként való funkcionálása kicsiben, amibe a csoporttagok harmonikusabban be tudnak tagolódni, mint korábban a gyakorlati életben erre képesek voltak.”⁸ E csoporthatásnak és csoportdinamikának, továbbá az interperszonális viszonyoknak, a csoporttagok kapcsolati rendszerének Pető konduktív csoportjaiban döntő jelentősége van. A pszichodráma annyira megérintette és magával ragadta Petőt, hogy könyvében külön alfejezetet szán technikája bemutatására, sőt Moreno nyomán még egy további alfejezetben az olvasó elé is tárja az elhíresült Hitler-pszichodramát és annak összefoglaló kiértékelését, mely szerint „a Hitler-pszichodráma egy egész kultúra pszichodramájává vált – a 20. század tükrévé”.⁹ Pető

4 Freud 1891, 91–136. – A 96. oldalon Pető saját széljegyzete található: uő 1893, uő 1897; Pető 1963, 61; uő 1998, 79–80).

5 Adler 1947; Pető 1965, 109.

6 Frankl 1946; Pető 1965, 109.

7 Jung 1966; Pető 1965, 109.

8 Pető, 1965, 116–123, különösen 120.

9 Pető, 1965, 124–135; az idézet a 133. oldalon olvasható.

ezzel állít emléket a nácizmust annak embertelensége és konkrétan a másságokkal élő emberekkel szembeni kíméletlen fellépése miatt elítélő álláspontnak. – Morenónak kétszer is megadatik az, ami Petőnek soha: meglátogathatja a hú barátot és a levelezésből már amúgy is töviről-hegyiről megismert, hőn szeretett intézetét.¹⁰

Lev Vigotszkij és iskolája, főként Alexandr Lurija és Alekszej Leontyev hatása Petőre nagyon jelentős. A vele kortárs kutatók gondolatai közül különösen a fejlődésproblematikát és a funkcionálást érintő koncepciók ihletik meg. Vigotszkijnak az a nézete ragadja meg Petőt, miszerint „az intellektus és a beszéd származástani gyökerei különböznek egymástól, [...] a fejlődés két vonala egy bizonyos ponton találkozik és metszi egymást. A beszéd intellektuálissá, a gondolkodás pedig beszédhez kötötté válik. [...] „A gyermek gondolkodása a gondolkodás szociális eszközeinek elsajátításától, tehát a beszéd-től függően fejlődik.” A fejlődési zónákról szóló elmélet nagymértékben segíti őt a konduktív fejlesztés folyamatának konkrét-tárgyszerű megtervezésében.¹¹

Pető és Lurija között mély szakmai egyetértés van az emberi agykéreg mint a civilizáció szerve határtalan lehetőségeit, a magasrendű pszichikus funkciók fejlődését, valamint a rehabilitációt: „a funkcionális rendszer reorganizációját”, különösen „a motoros funkciók agyi sérülést követő restaurációját” illetően.¹² „Amikor Pető a konduktív pedagógiai rendszert létrehozta, [...] Lurija elmélete, a szervomechanizmus, a *feed forward* és az agy moduláris felépítésének ismerete még nem léteztek”,¹³ viszont Pető egy korai, a *Konduktív mozgásterápia mint gyógypedagógia* című írása végén közreadott, „a mozgásos kezeléshez” szánt irodalomgyűjteményben már megemlíti a szerző egyik írását.¹⁴ Lurija azzal is kifejezi érdeklődését, mély szakmai-emberi tiszteletét Pető iránt, hogy budapesti tartózkodása alkalmával – kitépve magát hivatalos akadémiai programjából – meglátogatja őt és intézetét.

10 Pintér 2004.

11 Vigotszkij 1967, 127, 130.; Pléh 2010, 270.

12 Lurija 1961; uő 1963, 61–62, 79–84, 87, 95–96., 102, 126–127; Pléh 2010, 270 skk.

13 Hári 1997, 104.

14 Pető, 1955, 23; Gyógypedagógiai főiskolai jegyzet, 1950–51; Hári 1997, 354.

Leontyev a pszichikus fejlődésről adott összefoglaló értelmezésével, különösen a gyermeki tevékenységformáknak a lelki fejlődésben s benne a tudat, a beszéd és az egész személyiség alakulásában betöltött szerepéről szóló kutatási eredményekkel gyakorol hatást Petőnek a konduktív fejlesztésben részt vevő gyermekeknek a minél komplexebb tevékenységekbe való bevonását célzó elgondolásaira.¹⁵

Pető Jean Piaget fejlődés-lélektani elméletét közvetlen forrásból, de Vigotszkij és Lurija interpretációjában is ismeri, s kiválóan alkalmazza a csoportszervezések során, valamint a mozgás, a gondolkodás, a nyelvi szimbólumok elsajátítása, internalizálása, a tárgyi cselekvés, a tevékenység gondolatának externalizálódása, a viselkedés, sőt a morális érés kölcsönhatásrendszerének adaptációjában és érvényesítésében.¹⁶

Különös érdeklődést mutat Pető Frederik Buytendijk biológiai, fiziológiai, pszichológiai, filozófiai-antropológiai és sportorvosi munkái iránt is, aki hozzá hasonlóan imponálóan sok oldalról tárgyalja műveiben az ember-mivolt, a humánfiziológia, a testmozgás és a lelki működés, a magatartás összefüggéseit.¹⁷

Petőben sok más, az utókor által méltatlanul elhanyagolt szellemi készítetés mellett ezek az impulzusok rendkívül szerteágazó és sokrétű gondolati, tervezési, szervezési és szervezeti kezdeményezéseket indítanak el. Ezek a kezdeményezések Pető szellemi alkotómunkájában legalább két évtizeden át sorjáznak, s formálják az életpályát: filozófiai-antropológiai, személyiség-, fejlődés-, gondolkodás-, tanuláspszichológiai, csoportlélektani fejtegetések; művészeti és orvosi szakirodalmi jegyzetek; alkalmasint éles kritikai megjegyzések; páriját ritkítóan eredeti elméleti meglátások; alapos és szisztematikus tünettani elemzések; sziporkázóan ötletgazdag gyakorlati megoldások; konstruktív szervezési-szervezeti tervek és leírások; úttörő jellegű felsőfokú konduktorképzési tervezetek; a fent említett, már akkoriban nemzetközi szaktekintélyeknek számító szerzőkkel és barátokkal folytatott intenzív szakmai és szervezési tartalmú levelezés stb. Hogy a jelen tanulmányban behatóbb kritikai tárgyalásra kerülő

15 Leontyev 1964.

16 Piaget 1923, Hári 1991, 50.

17 Buytendijk 1956, Buytendijk és Plügge 1963.

műveken kívül csak néhány, jellegzetes, beszédes, Petőre mint elmélyült kutató tudósra, orvos-pedagógusra, elnyúlhatatlan, kudarcok és értetlenségek, külső gáncsoskodások által el nem tántorítható szervezőre s nem utolsósorban mint emberre is olyannyira jellemző konkrét példát említsünk közülük: Wachtelborn, X. (álnév): „*Das Leben des Mannes Nachtigall*” – egy rejtélyes önéletírás vázlatos terve; a *Mozgásterápiái tájékoztató; Kollokviumi témák; a Napirend; szöveg-változatok a Heti rendről*; megannyi nagy buzgalommal, nagyfokú koncentrátsággal, igényesen kidolgozott, körültekintően megkomponált, leírt és megrajzolt, specifikált *egyéni és csoportos feladatsor* és *fejlődésleírás* („*decursus morbi*”); a több százával elkészített *kórlapok*; a hálózatépítésre 1965-ben készített tervezet: *Az organikus ideggondozás rendszere megszervezésének terve*; egy főiskolai tankönyv szerkesztése, melynek címe: *Bevezető a konduktív mozgáspedagógiába, Pető András előadási és gyakorlati bemutatói alapján*; az 1958-ban, majd 1964-ben írt *felsőoktatási képzési tervek*.¹⁸

5. A szellemi pályáiv belső boltozata

Ha egyetlen pillantással átfogjuk Pető szellemi pályáivének egészét, azt látjuk, hogy szuverén szellemének útja a szabad életreformer-ségtől az ideológia rabságában keserűen megtapasztalt szorításon át, majd attól teljesen megszabadulva, a filozófiai-szakmai meggyőződés erősödésén keresztül a megalkuvást nem ismerő és nem tűrő öntudatossággal megélt konduktív pedagógiai realizmusig vezet.

Pető pályáivé par excellence azt mutatja, hogy sokkal fontosabb s egyben magyarázóbb és meggyőzőbb annak egységesként, egyetlen egy lendületes, töretlen, messzi jövőbe nyíló pályaként való figyelmes követése, majd átfogó tekintettel való egyben látása, mint a lepergő életidő bizonyos fordulópontjaihoz kötött etapokra tördelése. A szellemi pályáiv egyes szakaszait egyébként is csak alig-alig lehet Pető esetében egymástól pontosan elkülöníteni, az életúton végig inkább a Pető elméjét foglalkoztató témák vissza-visszatérése,

18 Pető 1957; 1958; 1962; 1963; 1964; 1965; Hári 1997, 54, 145–147, 367, 370–372, 374–383.

nagymérvű állandósága, a témák feldolgozásának szerves folytonossága, egy egészen különleges, drámai permanencia a jellemző.

Ha most mégis respektáljuk a gondos olvasó igényét az adott esetben bizony meglehetősen gyérszámú fogódzóra, akkor a magyarországi politikai rövid korszakok évtizedei szerinti tagolás tűnik a leginkább kézenfekvőnek – ezt tesszük.

Az ötvenes évek első felében Pető csak látszólag erős, megjátszottan látványos, a legkevésbé sem meggyőződéssel vallott ideológiai beágyazottság alapján ad elő és ír gyógypedagógiai és mozgásterápiai alapkérdésekről, például a fiziológiai alapokról, valamint a szokványos mozgásterápiák elégtelenségéről. Az ezekben az előadásokban és tanulmányokban szóba kerülő konduktív pedagógiai elvek és kategóriák még viszonylag kiforratlanok, viszont Pető jótányit sem enged a szakmai tartalomból. Olyan, korhűen igencsak jellegzetes előadások, írások, cikkek és tanulmányok illusztrálják ezeket az állapotokat, mint a *Szovjet mozgásterápiai módszerek* című ismertető tanulmány, mely *A magyar gyógypedagógia a nervizmus szemléletében* című ünnepi kötetben jelent meg;¹⁹ valamint *A konduktív mozgásterápia mint gyógypedagógia* címet viselő a *Gyógypedagógia* című folyóirat 1. számában. Ezt írja: „A konduktív mozgásterápia, amely lényegében gyógypedagógiai módszer, [...] eredményes módszer, és alkalmasnak bizonyult arra, hogy a mozgásbeteg gyermek és felnőtt gyógypedagógiai ellátását megoldja. A konduktív mozgásterápia, amint azt a pavlovi szemlélet kiváló képviselői, [...] szovjet professzorok egyhangúan megállapították, a pavlovi elveken nyugszik, és kiváló eredményei a pavlovi elvek helyes és következetes alkalmazásából származnak”. Pető számára evidencia tehát a fiziológiai, idegéletteni alap és annak pavlovi értelmezése, s ehhez kapcsolódva akarja feldolgozni saját gyakorlati munkájának tapasztalatait, majd „a pedagógia, a gyógypedagógia, az orvoslás különböző ágaira kiterjedő elméleti és gyakorlati következtetéseket”.²⁰

Az évtized második felétől viszont az ideológia szupremációját minden átmenet nélkül, mint holmi maszkot levető, politikai korlátokat már végképp nem tűrő, szakmailag árnyaltabb, korrekt

19 Pető 1953, 47–55.

20 Pető 1955, 18; Hári 1997, 110, 349, 354.

vonalvezetést, leírást és okfejtést, rá a későbbiekben oly igen jellemző különleges elemzéseket és értékeléseket s mindezek mentalitásbeli háttére gyanánt sokszor értetlenséget, viszályt, sőt vihart keltő, markáns attitűdöt enged meg magának a filantróp tudós. „A konduktív mozgáspedagógia egységet képez, és átfogja a mozgásnevelést, az óvodai, iskolai és munkafoglalkozásokat és a rászorulóknak számára látás- hallás- és beszédnevelést is” – írja a *Mozgásterápiái Tanszék programtervezetében*, majd ezen az alapon kezd nyílt vitát a Gyógypedagógiai Főiskola akkori vezetőivel s fogalmaz meg egyértelmű elvárásokat és követeléseket tanszéke és konduktív mozgáspedagógiája önállósága s az ehhez szükségesnek tartott feltételek biztosítása érdekében.²¹

Szakmai igényességét jól mutatja saját vagy épp munkatársaival közösen publikálásra szánt munkáinak hányatott sorsa: a tervbe vett *Tankönyv: a Mozgástan és mozgásterápia elmélete* és a *Konduktív mozgásterápia* kéziratára „a korszerű mozgástan elméleti, anatómiai, fiziológiai, pathológiai és pedagógiai alapjai, a diagnosztika, prognosztika és a terápia elvi kérdései – igen sok idő felhasználásával” elkészül ugyan, de „az első lektorálásnál tovább nem jutottak, kiadásukra nem került sor”.²²

Az ötvenes-hatvanas évtized fordulóján, majd az élete utolsó éveiben keletkezett művekben, jelesül az írói álnéven (dr. med. Karl Otto Bärnklaus) 1965-ben megjelent s magyar nyelven mindmáig nem hozzáférhető *Unflug der Krankheits, Triumph der Heilkunst* című monográfiában,²³ valamint annak rövidített és némileg átdolgozott, eleddig szintén csak német nyelven olvasható *Gibt es unheilbare Krankheiten? Nein!* című, a kiadás évszáma nélküli változatában²⁴ markáns életreform-szemlélet és a gyógyítás művészetéről tett vallomás ötvöződik orvoslástörténeti és szaktudományos irodalmi háttérrel megtámogatott szakorvosi-tapasztalati alapvetéssel. Ezekben a szövegekben mint elhintett gyöngyszemekre találhatunk rá néhány, a rá oly jellemző holisztikus szemléletből fakadó konduktív pedagógiai toposzra; a narratíva egyelőre kifejezetten orvosi.

21 Pető 1962; közli: Hári 1997, 126–127.

22 Hári 1997, 112.

23 Bärnklaus, alias Pető 1965; uő é. n.

24 Bärnklaus, alias Pető é. n.

A hatvanas években létrejött, de aztán minden szándék, tervezés, szervezés, sőt akkurátusan lefolytatott levélváltásokban megfogalmazott késztetések és ezek hatására tett ígéretetek²⁵ ellenére végül akkor sem s azóta sem publikált írásos megnyilatkozásoknak se szeri, se száma. Mértéktartó vélekedésünk szerint ezek közül első-sorban a *Nachgelassene Schriften Holzingers* című, évek hosszú során át folyamatosan és szorgalmasan írt, s mégis, minden törekvés dacára töredékben maradt írásműből, annak tervbe vett öt kötetéből: I. *Lyrik*, II. *Dramen*, III. *Prosa*, IV. *Philosophie*, V. *Anthropologie und Medizin*; valamint irodalomgyűjteményekből, további könyvtervezetekből, új töredékekből, félbehagyott szövegrészekből, leginkább pedig mindezek együtteséből teljességgel eredeti, szilárd alapelvek szigorú vázrendszere, zseniális gondolatok lebilincselően gazdag tárháza, összességében pedig egy letisztult, a maga nemében egy-séges, egybefüggő és összetett gondolat-, cselekvés-, szervezet- és intézményrendszer tárul olvasói, kollégái, hallgatói elé, különleges, utánozhatatlan „petős” beszédmódban. (A Holzinger-kötetek tartalmának terve idővel változik: az V. kötet egy önéletrajzot foglalt volna magába *Das Leben des Mannes namens Nachtigall* címmel, ám így is torzó marad!²⁶ Különösen fájlalhatjuk, hogy ezt a nevezetes V. kötetet Pető nem írja meg, mert ebben remélhettük volna fellelni a konduktív pedagógia elméleti alapjainak a legteljesebb, összefü-géseiben kibontott és részletezett, kompakt és konzisztens tárgya-lását, vagy legalább autentikus, saját logikát követő, koncepciózus összefoglalását!)

6. Pető teljességelvű szemlélete az emberről

Mélyedjünk el az írói álnéven külföldön megjelent művekben, az *Unflug der Krankheit, Triumph der Heilkunst* című monográfiában, melyet Hári Mária tömören így jellemez: „A könyvet Magyarországon nem ismerik. A könyvből kiolvasható a konduktív pedagógia filozófiája”,²⁷ és a *Gibt es unheilbare Krankheiten? Nein!* címet viselő kismonográfiában, s

25 Hári 1997b, 21; Hári 1997, 60.

26 Pető é. n.

27 Hári 1997, 72.

rátalálunk ama bizonyos gyöngyszemekre. Az egyik ilyen gyöngyszem, sőt, gyöngyszemekből fonható egész füzér – miként Hári írja: „a konduktív pedagógia filozófiája”! –, mely ezekben a művekben némi olvasgatás, keresés-kutatás, majd alapos tanulmányozás-értelmezés révén fellelhető, és amelyre jelen elemzésnek fókuszálnia érdemes, az a **bolisztikus emberkép**, az a filozófiai-antropológiai gondolat, amely bizvást tekinthető Pető terápiás és pedagógiai krédójának, egyben nevelésfilozófiai kiindulópontjának.

E krédó, azaz alapelvek egyértelmű és minden kétséget kizáró megvallása szerint az ember nem több és nem kevesebb, mint önmagában egy teljes egész. „Ha az embert mint **egészet** vesszük, egyáltalán nem beszélhetünk gyógyíthatatlan szervi betegségekről, mert **az ember a maga teljességében egyik** szerve zavarát **más** szerveinek a közbelépése révén mindig **ki fogja egyenlíteni**” – imígyen rögzíti a szerző a maga orvosi-filozófiai-pedagógiai antropológiai kiindulópontját.²⁸ Pető humanisztikus meggyőződéssel vallott és valamennyi következményével együtt vállalt emberképében az emberi jelenség legfőbb és lényegi jegyei: az „egész”-legesség és önnön magában megálló teljesség. *Embernek lenni annyi, mint teljes egésznek lenni.*²⁹

Provokatív a megfogalmazás, ám teljességgel érthető Pető vehemenciája, különösen a „szaktudományok képviselői” felől a szerzőt elmarasztaló, néha már-már dehonesztáló, megbélyegző megjegyzések és bírálatok ismeretében: „A valódi tudomány és a valódi művészet **az egész embert mint személyes egységet** tanulmányozza”.³⁰ Az egészlegesség a Pető-féle emberképben általános ismérvként jelenik meg, minden egyes emberben mint konkrét személyben megtestesülő egységként – ráadásul ezt az egységet arculatként viselő, szemléletes, azaz megfigyelhető, vizsgálható és feltárható módon. Megfigyelhető, akár empirikusan is vizsgálható dimenziói ennek az egységnek a test és a lélek: „Az ember **testi-lelki egység**” – írja a kismonográfia egyik, karakteres címet viselő fejezetében: *Der Mensch*

28 Pető 1963, 36; uő é. n., 33 (dőlt betűs kiemelés az eredetiben, kiemelés vastagított betűvel tőlem – Sch. F.)

29 Schaffhauser 2014, 85 (kiemelés az eredetiben).

30 Pető 1965, 115 (kiemelés tőlem – Sch. F.).

*als Ganzes muß behandelt werden, magyarul: Az embert mint egészet kell (orvosilag) kezelni.*³¹

A Pető-féle emberkép úgy kerekedik ki, hogy a manifeszt testi-lelki egység egy még nagyobb, igazibb, intenzívebb teljességbe tagozódik be, egy *hárm-as-egységbe*, amelynek betetőző mozzanata a szellemi dimenzió, mely a maga lényegéből fakadóan empirikusan nem tárható fel, de jelenvalóságáról fenomenológiai leírás adható, viszont, működése és hatása igenis érzékelhető és megragadható. Ez a három dimenzió együttesen teszi ki az embert mint egységet, mint egész embert. S ahogy ez a három dimenzió egyesül, az adja meg minden egyes ember különösségét, arcát, egyediségét, individualitását. Pető az emberi létezés, az emberegész e három konstituens tényezőjére nem a 'létdimenzió' ontológiai fogalmát használja. A szellem-mivoltot, szellemi entitást, szellemisséget mint konstituenst nem is az egységben levés kimondásakor említi, s ez azt jelenti, hogy az emberkép Petőnél bizony nagymértékben kifejtetlen marad. Csak megnevezi ezeket a létsíkokat. A szellemi dimenziót csak akkor és ott fűzi be a képbe, amikor a funkcionalitásra és a gyakorlatot átható tényleges funkcionálásra utal: „**Az emberi test a szellem, a lélek révén befolyásolható**”, **gyógyítható/fejleszhető.**”³²

Pető számára mi sem természetesebb, mint teljességgelvíű megközelítésmódját minden emberre alkalmazni, azaz a *máságokkal élő személyekre* is. Így láttatja meg olvasóival 'az emberben rejlő csodát': a formálódás, a változás, a fejlődés potencialitását: „...az embert mint **egészet** vesszük, [...] az **egész embert**, szervezetének a maga szokatlanul sokféle kiegyenlítési lehetőségeivel”³³ A végül is fragmentumokban maradt érvelés során igénybe veszi a nagy hatású kortárs fenomenológia fogalomkészletét is, azt írja: „minden egyes embert **külön jelenségként** kell tekintenünk”, „minden embert, és különösen minden beteg embert a maga **egyediségében** vesszük”³⁴

A napjainkban mértékadóvá váló, a nevelésfilozófiai megalapozás, igazolás és legitimálás igényét még valamelyest megőrző

31 Pető é. n., 151 (kiemelés az eredetiben).

32 Pető é. n., 151 (kiemelés tőlem – Sch. F.).

33 Pető é. n., 149-150 (kiemelés az eredetiben).

34 Pető é. n., 161-162. (kiemelés az eredetiben).

konstruktivista pedagógia emberképet, mely szerint az ember bio-pszicho-szociális integrum,³⁵ Pető emberfogalmára alkalmazni merő értelmetlenség lenne, azt azonban mindenképpen állíthatjuk, e kritériumok közül a *társiaság* ismérvet csak abban az értelemben nem teljesíti, hogy nem veszi fel *expressis verbis* az ismérvek közé, noha a csoportszervezésnek, a csoporthatásnak, az interperszonális viszonyok tudatos formálásának eszmélkedése egész elejétől kezdve, tehát a Morenóval közösen megvalósított, ifjonti hevületű, „titokzatos atmoszférájú” bécsi terepmunkák óta³⁶ egész munkássága során a konduktív fejlesztés-nevelés folyamatában perdöntő jelentést és jelentőséget tulajdonít. Pető a személyiségformálás lényeges tényezőjének tartja társas voltunkat, az emberi személyről alkotott koncepciója konstituens elemeként tekint erre a lényegiségre. Pető nyomán aztán Hári Mária is hasonló módon építkezik, s a konduktív pedagógiát úgy mutatja be, mint amelynek már a célkitűzéseiben is feltáruló lényeges vonása az „aktivitás dimenziójának”, az ember mások, tehát a csoport, a közösség számára is jelentőséggel bíró munka végzésére való képességének a hangsúlyozása. Hári ebben látja a Petőtől eredő konduktív nevelési célkitűzés: az ortofunkció, magyarul a „megfelelő működés [...] humán dimenzióját”.³⁷

Ezek a szilárd elvi alapállásból fakadó, tézisszerűen rövid és tömör megfogalmazások még a maguk töredékességében is úgy értékelhetők, mint egy tudatosan végiggondolt, kiforrott, koherens és konzisztens perszonális ontológia tételei, melyek a petői teljességlvű szemlélet, szakmai meggondolás, elméletépítés, gyakorlattervezés és konzekvens konduktív kivitelezés immanenciáját adják. Pető az emberről alkotott, töredékességben meghagyott, de tartalmuk révén a dolgok elevenébe vágó tételei alapján egy korabeli, nyugati egzisztencialista-perszonalista filozófiával mutat szellemi rokonságot, melynek képviselői szerint az ember háromdimenziós létező, testi-lelki-szemleli komplexitás, egység, intenzív teljesség. Ebben az emberképben az ember igazi beteljesítő dimenziója a szellem; szellemének dinamikája révén az ember reflektáló-tudatos, szabad

35 Maturana–Varela 1992, 193 skk.

36 Moreno 1964, 13.

37 Hári 1991, 27.

és felelős lény, aki elvileg mindenkor képes felülemelkedni testi-lelki adottságain.³⁸

A petői immanenciában az ember tehát *személy*, akit önmagából eredő aktivitás, alkotás-képesség jellemez, s aki a rá ható társas kapcsolatokban, közösségekben, melyeknek tagja, s melyekben interaktívan él és tevékenykedik, értelmileg, érzelmileg és erkölcsileg egyaránt fejlődik, így érik személyiséggé.

Pető ezen a filozófiai-antropológiai alapon határozza meg, rögzíti minden, emberre irányuló hatásnak – orvosi-terápiás, pedagógiai, gyógypedagógiai, tanácsadói ráhatásnak –, s így saját *konduktív pedagógiájának a kiindulópontját*. Ennek a kiindulópontnak krédoszámba menő megfogalmazását fontossága okán ismételten idézzük: „**Az emberi test a szellem, a lélek révén befolyásolható, gyógyítható/fejleszthető**”.³⁹ Konduktív szakmaisággal, mai meghatározásokkal fejezve ki magunkat úgy fogalmazhatunk: a cerebrál parézis mint adott létállapot/tünetegyüttes a ritmikus intendálás révén az ortofunkció irányába korrigálható.

A petői szemlélet komplexitását, paradigmaticus összetettségét a fentiekén túl mutatja az a lényeges motívum is, hogy a mélyen gondolkodó és sikeresen praktizáló-nevelő orvos-pedagógus Pető nem egy fotószerű állóképben rögzíti az embert, emberkonceptiója magában foglalja a *működés, a funkcionálás, a dinamika, az életlendület* momentumát is. Az ember testi állapota a lelki-szemleli ráhatás révén javítható, de a gyógyulás – írja – „egyáltalán nem egy teljes anatómiai helyreállításról múlik, hanem **a maga egészében** vett emberi szervezetnek a **lehető legjobb funkcionálásán**”.⁴⁰

Ennek az alapállásnak szoktuk manapság – a konduktorképzésben, illetve a konduktív nevelés-fejlesztés gyakorlata során – a Pető által inspirált, Hári által továbbcsiszolt fogalomhasználattal és folyamatszemplélettel azt az értelmezést adni, hogy egy konkrét életminőségből kiindulva a sérültség állapotát komplex módszer alkalmazásával egy magasabb életminőség, az ortofunkció irányába fejlesztjük, miközben voltaképpen az egész személyiség fejlődik.

38 Schaffhauser 2000, 55–65.

39 Pető é. n., 151.

40 Pető é. n., 150.

7. A konduktív nevelés-fejlesztés folyamata holisztikus megközelítésben

A petői holisztikus szemlélet nemcsak az emberre mint a konduktív nevelés-fejlesztés alanyára vonatkozik, s nemcsak a konkrét személyekre vonatkoztatandó a konduktív nevelés-fejlesztés folyamatának egészében és a ráhatás folyamatának minden szakaszában, hanem az életre magára, a teljes életre, az életteljességre is. Pető ezt a ki-terjesztett holizmust evidenciában tartotta, és Hári is folytonosan megtartotta, felidézte, érvényesítette; egyik igencsak meghökkenítő megfogalmazásában például így: „A mozgássérült gyermek számára nem a mozgás kialakítása a legfontosabb probléma, hanem *egész életének alakulása*, és ez az, amihez segítséget kell nyújtani.”⁴¹ S Pető az élet intenzív teljességét a szó legszorosabb értelmében értette – ahogy Hári írja: „[...] percre megtervezte minden egyes gyerek napi, minden egyén ébren töltött idejét és még az éjszakai teendőket is. A megvalósíthatóságot személyesen biztosította, a gyerekek figyelmét felkeltette és fenntartotta egész napon át. [...] a gyerekek reggel felöltöztek, mosdottak és egész nap érdeklődéssel és játszva, 'dolgozva' éltek. Igazán éltek. [...] Mindenképpen el kellett érni, hogy a gyerekek valamilyen aktivitással részt vegyenek közös foglalkozásainkban és kifejezzék kívánságaikat. Az érzelmi kötődéseknek is fontos szerepe volt.”⁴² Hári a teljességlv köznapi érvényesülése melletti érvként idézi egyikét a híres-nevezetes céduláknak, s az idézet egyben a hírhetett, sallangmentes, elvágólagos, olykor bizony nyers petői stílusból is ad némi ízelítőt: „Nevelés önállóságra, közösségre, barátságosságra, játékra, öröme, az evéshez, az öltözés, vetkőzés, ivás, iskola, óvoda foglalkozásaihoz. [...] Aki nem tanít rendes evésre és székelésre, öltözésre és az interkommunikáció megkívánt módozataira, az nem nevelő.”⁴³

A konduktív fejlesztés a konduktor célkitűző és célmegvalósító tevékenysége révén spontán szervesül az érintett személyek teljes életébe s válik annak minőségjavító komponensévé, ám ez csak

41 Hári 1997, 36 (kiemelés tőlem – Sch. F.)

42 Hári 1997, 34.

43 Hári 1997, uo.

akkor és annyiban valósul meg, ha és amennyiben a konduktív ráhatás maga is teljeskörűen, tervezetten és komplexen, *rendszerbe* szervezeten történik. S ez a rendszerbe tagolódás nem más, mint a különleges, igazán petős, zseniálisan megszervezett „ortofunkciós spontaneitás”! „A mozgásnevelés, az óvoda, az iskola, a beszéd kiművelése, a munkával való foglalkoztatás, a látásról, hallásról való gondoskodás, az önellátásra nevelés [...] metodikai egységet kellett hogy képezzen. [...] a kialakított koordináció a különböző kombinációkban, az aktív életrendszerbe illesztve válhatott az ember sajátjává.” Hári Mária Petőt idézve nagy nyomatékkal hangsúlyozza: „a terápia bármilyen jó legyen is, nem segít, ha nincs az élet minden részletébe beillesztve”.⁴⁴

A holisztikus szemléletből eredő, a konduktív nevelést-fejlesztést, a másságokkal, adott esetekben mozgássérüléssel élő gyermekek, fiatalok és felnőttek számára kibontakozó, egyre magasabb minőségre törvő értelmes élet tanulásának konduktív segítségét átható módszertan nem más, mint a méltán világhírű Pető-módszer. A *Pető-módszer* egy olyan entitás a konduktív pedagógiában, ami csak rendszerelméleti kontextusban érthető meg igazán: egy rendszer, ami csakis rendszerként működik és fejti ki komplex hatását.

Pető-módszeren egy rendszeregyüttest értünk: eszme-, gondolkodás- és cselekvésrendszert; az ismeretszerzés és az ismeretek alkalmazásának rendszerét; a képességek fejlesztésének rendszerét; a mozgáskultúra fejlesztésének rendszerét; a tárgyi, a gondolati és a beszédtevékenységek fejlesztésének a kölcsönhatásrendszerét; a készségek megerősödésének rendszerét; fejlesztő-facilitáló-segítő, motiváló-támogató eljárásrendszert; hatótényezők rendszerét; nevelési-önnevelési elvek és módszerek rendszerét; tanulási és oktatási célrendszert és módszeregyüttest; eszközrendszert; az asszisztív technológia rendszerét; szervezetrendszerét; intézményrendszerét; megoldásrendszert; időben tagolt rendszerét; környezeti feltételrendszert; tárgyi térrendszert; szociális térrendszert; integratív és inkluzív iskolarendszert; jogrendszert; társadalmi alrendszert gondolunk. Végső soron mindezek az elemeken s ezek szerves, egybefüggő és egységes összességén az életvitel optimális alakulásának, hatékony és

44 Hári 1997, 35.

eredményes alakításának komplex és mindig konkrét, személyre és csoportra, egyénre és közösségre, családra szabott adekvát, flexibilis, konzisztens és kompakt rendszerét értjük. Nyitott rendszert. A konduktív pedagógia élő rendszerét.

Pető-módszer és *konduktív pedagógiai rendszer* – egy és ugyanaz. S ez már Pető eszmélkedésében, gondolatvilágában is jelen volt, így volt. Lényegi egységét Hári Mária mondta ki⁴⁵ és fejtette ki következetesen, Petőtől örökölt alapelvek mentén, a „főnök” alapkoncepciójából jottányit sem engedve, de immár saját korának, a hetvenes-nyolcvanas éveknek a nyelvén.

8. Vonjunk mérleget!

Mindezekből a művekből: a fentebb néhány aspektusból mélyebben elemzett monografikus feldolgozásokból, töredékes szövegekből, vázlatos tervekből, feljegyzésekből, cédulákból, hivatali és magánlevelekből, szervezetépítésekben, félig-meddig kudarcba fúlt vagy éppenséggel sikeresen záruló intézményfejlesztésekből, konduktív feladatorokból, játék- és tevékenységkombinációkból, ötletgazdag fejlesztő megoldásokból és sok minden másból gondos kutató és kritikus elemző munkával hámozható ki a kvintesszencia. S hogy miben is áll ez a végső összegzés?

Felsorolva is impozáns együttese az eredményeknek:

- filozófiai-pedagógiai antropológiai alapvetés, igazolás és legitimálás,
- a fejlődés- és tanuláspszichológia (szociális konstruktivizmus) adaptálása,
- a csoportelmélet beépítése és a csoportthatás gyakorlati alkalmazása,
- a rendszerelmélet érvényesítése a konduktív fejlesztés koncipiálásában,
- holisztikus impulzus a nevelés-fejlesztés során: konduktív tanulási folyamatok szervezésében és konduktív tanulási környezet kialakításában,
- a konduktív pedagógia metodikájának megalkotása.

Pető életművében ezek a fajsúlyos eredmények, a remekbe faragott sarkkövek, melyekre a konduktív pedagógia katedrálisa felépül. A Pető

45 Hári 1997, 11.

által használt szóképpel úgy is mondhatjuk, ezekből a dallamokból, futamokból, modulált hangzatokból áll össze a konduktív pedagógia, s hangzik-működik és hat, miként egy csodálatos „Beethoven-zenemű”.⁴⁶

Míndezekből az alkotásokból, e művek kavalkádjából egy autentikus és autochton, paradigmaticus, invenciózus, nagy hatású, mi több: átütő erejű, kerek és teljes elmélet, vele egységet képező, egységes és hiteles módszertan – Petőnek már a földi életében világhírnévre jutó Pető-módszer, vagyis a konduktív nevelés rendszere kristályosodik ki. A konduktív pedagógia igencsak ’megszendvedt’ konduktív nevelési-fejlesztési tapasztalatok alapján, a kiküzdött és vitathatatlanul páratlan (sajnos alig vagy bizony csak nagyon nehezen megismételhetően) sikerre vitt pedagógiai realizmus jegyében fogan meg és fogalmazódik meg. A siker világraszóló! Ez a minden másnál hitelesebb, minden kétséget kizáró *experimentum crucis* jelenti Pető András szellemi pályáivének igazi csúcását, ez a petői szellem dinamikájának voltaképpeni betetőzése, a zenit.

A konduktív nevelés-fejlesztés konkrét gyakorlata a pedagógiai realizmus jegyében áll Pető András óta, és – ismerve követőinek, a konduktoroknak a legendás hűségét és megalkuvást nem tűrő elkötelezettségét – bizton állíthatjuk: e jegyben fog állni a jövőben is.

A konduktív nevelés elmélete, elvei, emberképe és személyiségértelmezése, folyamatfelfogása, hatótényezőinek együttese, módszertana egyfelől megalapozza, zsinórmérték gyanánt vezeti és legitimálja a közvetlen gyakorlati működést, másfelől viszont igazolást és hitelesítést talál benne.

Míndazonáltal tanítványaira és közvetlen követőire nézve tragikus csapás, ugyanakkor ránk, kései utódaira maradt, már-már végzetes következményekkel terhes örökség, hogy a konduktív nevelés elméletének és gyakorlatának rendszerszintézisét Pető nem fejezhette be.

9. Értékelés helyett...

valamiféle elmélázó, bizonytalankodó töprengés

Vajon ez az alig átlátható és drámaian sokrétű életút egy bizonyos eszmei-gondolati fejlődés s vele járó élethosszig tartó konok és állhatatos

⁴⁶ Pető András mondását idézi Hári, 1997, 34.

küzdés, s belőle fakadó bizonyosság és hitelesség alig követhető lenyomata-e? Vagy pedig egy a legteljesebb módon és mértékben, azaz eredendően szuverén szellem történeti időbe, méltatlanul gyatra korba belepréselődni kényszerült csillagtündöklésének néhány röpke, szikrázó pillanata? Az időtlenség szilánkos belevillanása a sekélyes tartalmakat tovagörgető, rövid tartamú, felszínen zajló, reflektálatlan emberi létbe?! A szellem szabadon és a korszellemmel szinte megfontolás nélkül dacolón szembehelyezkedve vállalt emberszolgálat, mely gyógyítóan-nevelőleg rásugároz a rövid és törékeny emberlét minden gyarlóságára, esendőségére, sérültségére, jövőtlenségére – és beváltható reményt, életre szóló tudást, szívós teljesítményképességet, kiteljesedő boldogságot, élhető életet éltet minden emberben, s külön hangsúllyal: minden gyermekben?! Minden olyan emberben is, minden olyan gyermekben is, aki a sors kegyetlen és vak alakulása miatti testi (és lelki) sérültsége okán a konduktív nevelés alanyként tanul élni és boldogulni, itthon vagy bárhol a világon.

Pető András szellemi személye egy életen át másokért: ezernyi (potenciálisan milliónyi) kliensért, több száz kollégáért és néhány barátért, élhetőbb, mert befogadóbb emberi társadalomért, kulturáltabb és nyíltabb, közvetlenebb és őszintébb társadalmi-társas viszonyokért – egyszóval: a konduktív pedagógia ügyéért volt jelen ebben a világban. Mértéket nem ismerően, azaz mértéktelen módon önzetlenül, de mindig és csakis szabadon szolgált és küzdött. Szolgálatát és küzdelmét a megtapasztalt sorsszerűségből fakadó tragikus életérzése motíválja, olykor nyers modorban kitörő dacoló szellemi erejét a hátrányos megkülönböztetés, az akarnok bürokratikus hatalmaskodás, a bárgyú és tunya tehetetlenkedés és ráhagyás elleni düh mozgósítja. Nagy alázattal és odaadással teljesített szolgálatát és megalkuvást nem ismerő, lendületes, bátor küzdelmeit nagyfokú céltudatosság, követendő, bár – valljuk be becsülettel – bizony nehezen követhető példaként élénk tornyosuló magasrendű felelősségérzet és önsanyargató-önpusztító konok kötelességtudat hatja át. Mindezeket a kultúrerényeket pedig az életúton – jól követhető és maradéktalanul igazolható módon – vörös fonalként végighúzó, makulátlan orvosi-pedagógiai etika, mélységesen mély humanizmus fogja egybe és erősíti acélszilárdságú életformává, egyedülálló módon értelmesen kiteljesedő létté.

Ez a küzdelmes, ám a küzdelmekben magasztossá, azaz mégiscsak teljessé érett élet ér véget tragikusan váratlanul és hirtelenül ötven esztendővel ezelőtt, 1967. szeptember 11-én 13 óra tízvalahány perckor. „Petőt a halál úgy érte, hogy mindent tökéletesen rendezetten hagyott, és elégedetten nyugtázhatta volna, hogy a folytatás tökéletesen volt előkészítve.”⁴⁷

Az űrt, mely Pető András földi élete elmúltával keletkezik, máig sem töltötte ki senki és semmi..., s ily módon mi is érzékeljük. De a szellemi sugárzás, Pető szellemének sugárzása nem szűnt meg, ha jól figyelünk, érzékelhető – most is, itt is! Hisz ő maga is mondja, mert tudja, „akkor is jelen vagyok, ha nem vagyok jelen!”⁴⁸

Irodalom

- Adler, A. (1947): *The Practice and Theory of Individualpsychology*. Hartcourt Brace, New York.
- Bärnklaus, Karl Otto, alias: Pető András (1965): *Unfug der Krankheit, Triumph der Heilkunst*. Schustek, Hanau-Main.
- Bärnklaus, Karl Otto, alias: Pető András (é. n.): *Gibt es unheilbare Krankheiten? Nein!* Rudolph'sche Verlagsbuchhandlung, Lindau-Bodensee.
- Buytendijk, F. J. J. (1956): *Allgemeine Theorie der menschlichen Haltung und Bewegung: Als Verbindung und Gegenüberstellung von physiologischer und psychologischer Betrachtungsweise*. Springer, Berlin – Göttingen – Heidelberg.
- Buytendijk, F. J. J. és Plügge, H. (1963): *Über die menschliche Bewegung als Einheit von Natur und Geist*. Hormann, Stuttgart.
- Frankl, V. E. (1946): *Ärztliche Seelsorge. Grundlagen der Logotherapie und Existenzanalyse*. Deuticke, Wien.
- Freud, S. – Rie, O. (1891): *Klinische Studie über die halbseitige Cerebrallähmung der Kinder*. Perles, Wien.
- Freud, S. (1893): *Zur Kenntnis der cerebralen Diplegien des Kindesalters (im Anschluss an die Little'sche Krankheit)*. In: Kassowitz, M. (szerk.): *Beiträge zur Kinderheilkunde*, 3, Deuticke, Leipzig und Wien.
- Freud, S. (1897): *Die infantile Cerebrallähmung*. A. Hölder, Wien.
- Glasenapp, v. H. (1958): *Die Philosophie der Inder*, Kröner. Stuttgart.
- Hári Mária (1977, 1997): *A konduktív pedagógia története*. MPANNI, Budapest.

47 Hári 1997, 87.

48 Pető mondását idézi Hári 1997, 41.

- Hári Mária (1997b): *Die konduktive Pädagogik*. Conductive Education Occasional Papers 1, Trentham Books, International Pető Institute (German Version).
- Hári Mária – Horváth Júlia – Kozma Ildikó – Kőkuti Márta (1991): *A konduktív pedagógiai rendszer hatékony működésének alapelvei és gyakorlata*. Nemzetközi Pető Intézet, Budapest.
- Jung, C. G. (1966): Über die Psychologie des Unbewussten. In: Jung, C. G.: *Gesammelte Werke* 1958, 7. kötet, Walter Verlag, Olten.
- Leontyev, A. Ny. (1964): *A pszichikum fejlődésének problémái*. Kossuth, Budapest.
- Litt, Th. (1952): *Der lebendige Pestalozzi*. Quelle-Mayer, Heidelberg.
- Lurija, A. R. (1961): *The Role of Speech in the Regulation of normal and abnormal Behavior*. Pergamon, Oxford.
- Lurija, A. R. (1963): *Restration of Function After Brain Injury*. Pergamon, Oxford, London, New York, Paris.
- Lurija, A. R. (1966): *Higher Cortical Functions in Man*. Tavistock, London.
- Maturana H. R. – Varela F. J. (1992): *The tree of knowledge: The biological roots of human understanding*. Shambhala, Boston.
- Moreno, J. L. – Moreno, Z. (1945): *Spontaneity Theory of Child Development*. Sociometry, 7.
- Moreno, J. L. (1945): *Group Psychotherapy*. Beacon House, New York.
- Moreno, J. L. (1923, 1964): *Das Stegreiftheater*. Kiepenhauer, Potsdam.
- Paracelsus, alias Hohenheim, Th. (1915): *Sieben Defensiones und Labyrinthus medicorum erratum* 1538, Verlag Barth, Leipzig.
- Pető András (1953): Szovjet mozgásterápiái módszerek. In: *A magyar gyógy-pedagógia a nervizmus szemléletében*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pető András (1955): A konduktív mozgásterápia mint gyógypedagógia. *Gyógypedagógia* 1., közli: Hári Mária (1997): *A konduktív pedagógia története*. MPANNI, Budapest.
- Pető András (é. n.): *Mozgástan és mozgásterápia elmélete*. Kézirat.
- Pető András (é. n.): *Konduktív mozgásterápia*. Kézirat.
- Pető András és mtsai (1957): *Mozgásterápiái tájékoztató*. Felsőoktatási Jegyzetellátó, Budapest.
- Pető András és mtsai (1957): *Kollokviumi témák*. Kézirat.
- Pető András (1962): *Mozgásterápiái Tanszék programtervezete*, idézi: Hári Mária (1997): *A konduktív pedagógia története*. MPANNI, Budapest.
- Pető András (1963, 1998): *Bevezető a konduktív mozgáspedagógiájába, Pető András előadási és gyakorlati bemutatói alapján*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pető András (1964): *Felsőoktatási képzési terv*. Idézi: Hári Mária (1997): *A konduktív pedagógia története*. MPANNI, Budapest.

- Pető András (1965): *Az organikus ideggondozás rendszere megszervezésének terve*. Idézi: Hári Mária (1997): *A konduktív pedagógia története*. MPANNI, Budapest.
- Pető András (é. n.): *Nachgelassene Schriften Holzingers*. I–V. kötet, kiadatlan, valószínűleg álnéven megjelentetni szándékozott kézirat.
- Piaget, J. (1923): *Le langage et la pensée chez l'enfant*. Librairie Alcan, Delachaux-Niestlé, Paris-Neuchâtel.
- Pintér Gábor (2004): *Jacob Levi Moreno and András Pető*. Conductive Education.
- Pléh Csaba (2010): *A lélektan története*. Osiris, Budapest.
- Schaffhauser Franz (2000): *A nevelés alanyi feltételei*. Telosz, Budapest.
- Schaffhauser Franz (2014): A konduktív pedagógia nevelésfilozófiai alapjairól. In: Costantino D. (szerk.): *Breakpoints and Bridges: Punti di rottura e ponti di Pedagogia Umana*. Edizioni Centro Studi Erickson, Trento.
- Vigotszkij, L. S. (1967): *Gondolkodás és beszéd*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vischnu-Narayana (1923): *Texte zur indischen Gottesmystik*. E. Diederich, Jena.
- Wachtelborn, X. alias: Pető András (é. n.): *Das Leben des Mannes Nachtigall*. Kiadatlan, valószínűleg álnéven megjelentetni szándékozott kézirat.

Abstract

The Spiritual Lifeway of András Pető

Keywords: *spirituality and tragic life-feeling of András Pető, complexity of his lifeway, conductive pedagogy and philosophical anthropology, Pető's concept on human being, man and conductive development in a holistic approach, hardly acquired conductive educational experience, Pető-heritage*

The spiritual lifeway of András Pető leads from the free life-reform style through a bitterly experienced squeeze of the ideological captivity and then totally released from this to a conductive educational realism, strengthened in a philosophical-professional conviction which does not recognize any kind of opportunism, but is experienced with self-consciousness.

In Pető's life work we can find one of the most important performance in thinking on special education until our days in Hungary and worldwide, and this is the theoretical and practical model of conductive education.

Historical surrounding factors for establishing the conductive education practice and theory-building are the life-reform movements, experiments for furtherance of the social integration with help of movement-therapies and special education. By this historical background and its often in effect contrary forms was resulted "the sense to the tragic dimension of life" in the soul of Pető. Based on such a background-reality Pető elaborated a very

special method, the conductive education system, and so he contributed to a higher scientific level in rehabilitation and special education.

Outstanding moments in the spiritual life of Pető are the holistic concept on human being, with emphasis relevant also to people with CP, the conductive developing process and the so-called world-famous Pető-method.

Schaffhauser Franz a budapesti Semmelweis Egyetem főiskolai tanára, a Pető András Főiskola és annak jogelődje volt rektora, az ELTE Neveléstudományi Tanszékének volt vezetője, a Neveléstudományi Doktori Iskola volt tudományos titkára, a Logoterápia és Egzisztenciaanalízis Egyesület alapító alelnöke, a Német Logoterápia és Egzisztenciaanalízis Társaság tagja. Kutatási területei: nevelésfilozófia, filozófiai antropológia, a konduktív pedagógia holisztikus szemlélete, a konduktív nevelés elmélete, a társadalmi integráció és az inklúzió elvi alapjai. Jelentősebb publikációi: *A nevelés alanyi felételei* (Telosz Kiadó, Budapest, 2000), *Die Veränderung der Funktionen der Schule und die Umgestaltung der Schulstrukturen zu Beginn des 21. Jahrhunderts* (in: Bábosik István, Richard Olechowski (szerk.): *Lehren – Lernen – Prüfen*. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2003), *Viktor Frankl és Carl Rogers: Az értelem- és a kliensközponitú terápiaik különbsége és hasonlósága* (in: Sárkány Péter (szerk.): *Az értelemkérdés sodrában: Viktor Frankl születésének centenáriumán*. Jel Kiadó, Budapest, 2005), *Értékpedagógia és mai nevelésvalóság* (in: Bábosik István (szerk.): *Az iskola optimalizálása – a struktúra változtatása nélkül*. PEM Tanulmányok IV. Urbis Kiadó, Budapest, 2006), *Pedagógia az iskolában. A szociális életképesség megalapozása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011). *On the educational-philosophical Foundations of Conductive Education*, valamint *Prinzipien zur Pädagogik der Inklusion* (in: Costantino D. (szerk.): *Breakpoints and Bridges: Punti di rottura e ponti di Pedagogia Umana*. Edizioni Centro Studi Erickson, Trento, 2014).

Vik János

Benne vagyok, ha értelme van!

Egy műveltségelméleti vízió a frankli logoterápia
és egzisztenciaanalízis kontextusában¹

Kulcsszavak: *Viktor E. Frankl, logoterápia és egzisztenciaanalízis, egzisztenciális frusztráció, műveltség, értelembeteljesítés, értelemstruktúra, elméleti műveltség, gyakorlati műveltség, értelemvonal*

Bevezetés

Miért vagyok benne abban, amiben benne vagyok? Egyáltalán benne vagyok-e még valamiben?

Benne vagyok, mert élvezem!

Benne vagyok, mert érvényesülni fogok!

Benne vagyok, mert értelme van!

Ennek a három indító mondatnak a segítségével már meg is érkeztünk ahhoz az alapvető antropológiai, illetve lélektani kérdéshez, amelyből kiindulunk előadásunk kezdetén: mi az, ami leginkább mozgat, indít, hajt vagy vonz engem az életben? Mire vagyok leginkább kapható? Leginkább miért vagyok benne valamiben, ha egyáltalán benne vagyok még igazán valamiben? Ó, ezt nem lehet eldönteni! Természetesen mikor mi, ez mindig változó! – gondolhatja bárki a jelenlévők közül. Észre sem vesszük, s már benne is mozgunk a három bécsi pszichoterápiás iskola három különböző motivációs elméletét érintő diskurzus kellős közepében, amelyek végső soron azzal a kérdéssel foglalkoznak, hogy vajon mi a legmélyebb vajúdás az emberben.

¹ Ez az előadás 2014. február 25-én a *Virtuális Bolyai Egyetem* elnevezésű előadás-sorozat keretében hangzott el Kolozsváron, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem főépületében.

1. lépés: az értelem akarása

Viktor E. Frankl orvos-filozófus – a 3. bécsi pszichoterápiás iskola, a logoterápia és egzisztenciaanalízis alapítója – azt hangsúlyozza, hogy minden ember leginkább abban érdekelt, hogy értelmét lássa annak, hogy él. A legmélyebb vágyódás benne az életértelem fellelésére vonatkozik, vagyis élete minden helyzetében meg akarja találni élete értelmét. A egzisztenciaanalízis és logoterápia kontextusában az „értelem akarása” sajátos tartalommal bír, melyet Viktor E. Frankl a következőképpen fejez ki: „A pszichoanalízis megismertetett bennünket az élvezetelv fogalmával, azt tanította nekünk, hogy az ember élvezetre törekszik; az individuálpszichológia pedig hatalomra törekvőnek láttatja az embert, megismerttet bennünket az érvényesülés elvével; sokkal mélyebben gyökerezik azonban az emberben az, amit mi az értelem akarásának nevezünk: az a küzdelem, amit az ember léte értelmének kiteljesítéséért folytat.”²

Vajon valóban így van ez? Olyan ritkán foglalkozom én ilyen elvontnak tűnő kérdésekkel! Miért lennének akkor mégis éppen ebben a legérdekeltebb? – merülhet fel bárkiben a következő kérdés. Frankl szerint lehet, hogy azért foglalkozom ritkán az élet értelmére irányuló kérdéssel, mert az életértelem fellelése személyes életemben teljesen jól működik. Vagyis hogy – bár ezzel különösebben nem foglalkozom – értelemkereső, illetve értelembeteljesítő pályán van az életem. Az ember tehát elsősorban és eredendő módon arra törekszik, hogy értékeket valósítson meg, s ezáltal értelemmel töltsen meg a saját életét. Az értékmegvalósítás három úton lehetséges: azáltal, (1) hogy alkotunk valamit – valamilyen módon alakítjuk a világot; (2) hogy átélünk valamit – magunkba fogadjuk a világot; (3) hogy elszenvedünk valamit – s ez a sors elszenvedését, a megváltoztathatatlan elfogadását jelenti. Itt az alkotói és élményértékek beszűküléséhez való helyes beállítódás által valósulnak meg igazi értékek, az ún. beállítódási értékek.

Az alkotói értékek megvalósításához valamilyen tehetségre van szükségem. S ha ez már a birtokomban van, csak használnom kell. Az élményértékekhez csupán olyasmire van szükségem, amit már

2 Viktor E. Frankl: *Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai* (ford. Kalocsai Varga É.). In: Péter Sárkány, Otto Zsók (szerk.): *A logoterápia alapjai*. Kétnyelvű szöveggyűjtemény, Budapest 2010, 9–203, itt 99.

birtoklok, vagyis megfelelő orgánusra: a fülemre, a szememre stb. A beállítódási értékek megvalósítása érdekében szükségem van a szenvedés képességére is – ennek az ember nincs „birtokában”, a szenvedés képességét magának kell megszereznie, meg kell szenvednie érte. A szenvedés képessége belső uralomnak is nevezhető – s a külső alakítás lehetőségéről való kényszerű lemondás mellett végül mégis csak alakításnak bizonyul: önalakításnak. A szenvedésképesség elsajátítása önalakító aktus és ilyen értelemben teljesítmény.³

De képes az ember egyáltalán az önalakításra? Frankl szerint nemcsak örökletes tulajdonságai és környezete teszik ki az embert, hanem az ember kezd is magával valamit. Az embernek jelleme „van”, de ő maga személy, személyiséggé pedig „válik”, pontosan azért, hogy kezd magával, a jellemével valamit: „Újból és újból nemcsak aszerint cselekszem, ami vagyok, hanem azzá is leszek, ahogyan cselekszem”.⁴ Karl Jaspers nyomán Frankl úgy tekint az emberi személy léte, mint döntéshozó létre. Így minden érték, a beállítódási értékek megvalósításának is előfeltétele, hogy döntés előzze meg.⁵

Míndez természetesen csak egy nem biologisztikus emberkép keretei között képzelhető el. Biologisztikus keretek között ugyanis az ember a legfejlettebb emlősállat. Ezzel szemben Frankl egy noologikus emberképet képvisel. Ez az emberkép pedig három axiómán mint alappilléren áll, melyek a következők: az akarat szabadsága, az értelem akarása és az élet feltétlen értelmének állítása.

Érdekes tehát, hogy az élet értelmére irányuló kérdéssel közvetlenül általában akkor találja szembe magát az ember, amikor az elillanni látszik: „Ennek így tovább nincs értelme!”, vagy „annak nem látom értelmét!”, vagy „van ennek egyáltalán értelme?” – ilyen és hasonló mondatok fejezik ki az egzisztenciális frusztráció kísértését, melyre Viktor Frankl hangsúlyosan felhívja a figyelmet.⁶

3 Viktor E. Frankl: *A szenvedő ember. Patodicea-kísérlet* (ford. Bruncsák I. és Kalocsai Varga É.). Budapest 2012, 95skk.

4 Frankl: *A szenvedő ember*. 98.

5 Frankl: *A szenvedő ember*. 97–98.

6 Vö. Vik János: Válságban a jólét? Az életértelem és boldogság kérdése Viktor E. Frankl egzisztenciaanalízisében és logoterápiájában. In: Ungvári Zrínyi Imre, Veress Károly (szerk.): *Válságtapasztalatok és etikai távlatok*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2011, 205–214.

2. lépés: a műveltség akarása

Képes védelmet nyújtani a műveltség ez ellen az állapot ellen? Elsőre bizonyára azt mondanánk, hogy nem, hiszen művelt emberek szájából talán még gyakrabban hallani: „Nem lehet másképp, nincs kiút. Nálunk ez már csak így van.” S ráadásul „nem lehet nem észrevenni – írja Knausz Imre –, hogy a műveltség napjainkra legitimációs vákuumba került”.⁷ A 20. század derekától ugyanis – David Riesman (1909–2002)⁸ szavaival élve – „megjelenik, sőt egyre inkább dominánssá válik a kívülről irányított – vagy még inkább mások által irányított – ember”. A társadalom tagjait már nem a tradíciók irányítják, s már nem is saját belső céljaik és értékeik szerint élnek, hanem ehelyett a „másik” felé fordulnak, hiszen a siker biztosítéka immár az, hogy „kellő érzékenységgel észleljük szűkebb és tágabb környezetünk elvárásait, és jól tudjunk ahhoz alkalmazkodni”. A mások által irányított ember csapdáiból a kiutat az autonóm személyiség kialakítása jelenti. Az utat azonban oda mindenkinek magának kell megtalálnia. Az autonóm személyiségre nincs általánosan bevált recept.⁹

Azt a kérdést, hogy miként juthattunk ide, reményeink szerint a következőkben megvilágítja két műveltségelméleti irányvonal felvázolása. A történelmi-szisztematikus elemzés ugyanis két műveltségelméleti irányvonalat különböztet meg, amelyek nem tartalmilag, hanem alapstruktúrájában érintik a műveltséget. Alapjában véve tekinthetünk úgy a műveltségre, mint az emberré válás egyéni folyamatára, ugyanakkor úgy is, mint az emberi létezés egy bizonyos elért állapotára.¹⁰

Az első irányvonal az önszeretetre, a második pedig a „másik” szeretetére épít. Az önszeretet itt annyit jelent, hogy – Wilhelm von Humboldt (1767–1835) műveltségideáljának értelmében – az individualitás az emberi lehetőségek sokaságaként nyer értelmezést, s a műveltség terén pedig elsődleges cél minden erő harmonikus képzése:

7 Knausz Imre: *Műveltség és motiváció a közoktatásban*. <http://egyenlito.eu/knausz-imre-muveltség-es-motiváció-a-kozoktatásban/>, 2014. 02. 22.

8 David Riesman: *A magányos tömeg* (ford. Szelényi Iván). Budapest, 1968.

9 Knausz: *Műveltség és motiváció a közoktatásban*.

10 Karlheinz Biller: Welche Bedeutung hat „Sinn” für die Bildung? *Logotherapie und Existenzanalyse* 1 (2006), 31–52, itt 34sk.

annyi világot fogadjon be magába az ember, amennyit csak lehet, hogy ezt a világot uralni, birtokolni tudja. Ebből a műveltségelméleti szemszögből nézve a dolgokat a világ kímélete csak egészen alárendelt szerepet játszott. Ezt a műveltségideált természetesen az a remény éltette, hogy a tudós ember tudásának, sőt, legjobb tudásának megfelelően cselekszik is. Ez persze nem mindig volt így, nem mindig van ez így ma sem. Nem minden ember cselekszik legjobb tudásának megfelelően, hanem sokkal inkább az önzés számít normális állapotnak.¹¹

A második műveltségelméleti irányvonalat a világ, a „másik” szeretetének hagyománya élteti, s ez annyit jelent, hogy a műveltség érdekében az ember el kell hogy tekintsen önmagától, teljesen bele kell hogy bocsátkozzon a dolgokba, kapcsolatba kell hogy kerüljön embertársaival, az eszmékkel és a világgal. Minden törekvése a világot szolgálja. Az ember eszköz a világ kiteljesedésének az érdekében, s visszafogott egyéni érdekeinek érvényesítésében. A műveltség alapstruktúrája itt az önzetlenség, melyet a „másik” szeretetének nevezett mélységesen emberi tartás táplál. Ez az álláspont hasonló ahhoz, amit Viktor Frankl az ember öntranszcendens alapirányultságának nevez. Ez a fogalom az emberi egzisztencia lényegét érinti, s azt a tényt írja körül, hogy az emberi lét mindig is túlmutat önmagán, valamire, ami nem önmaga, vagy egy másik személyre, akivel szeretetben találkozik.¹²

Fontos szem előtt tartanunk, hogy a különbség e két irányvonal között a polarításban van. A polarításra pedig nem az összeegyeztethetetlen ellentét, hanem a komplementáris kapcsolat jellemző. Nem engedhetjük meg tehát magunknak, hogy csak tudást birtokoljunk, hogy csak képességek kialakítására törekedjünk, vagyis hogy csak műveltségi tartalmakat tegyünk magunkévá. Nem, ezeknek megfelelően kellene is élnünk. Ugyanilyen kevésbé engedhetjük meg magunknak az önzetlen magatartást, ismeretek, tudás, belátások, képességek nélkül. Mindkét pólus – az önszeretet és a „másik” szeretete – egyedül, a másik nélkül, kikezdzhetővé tesz az egzisztenciális frusztráció tekintetében. Az „egydimenziós ember” – hogy utaljunk

11 Biller: *Welche Bedeutung hat „Sinn” für die Bildung?* 36–37.

12 Uo. 37–38.

Herbert Marcuse azonos című művére¹³ – olyan, hogy az vagy halálra éli, vagy halálra dolgozza magát. Olyan műveltségre van tehát ma szükség, mely integrálni képes mind az egyén, mind pedig a „másik” lényeges és jogos igényeit.

A frankli logoterápia és egzisztenciaanalízis kontextusában döntő tényezője ennek az integrálni képes műveltségnek éppen az „életértelemnek” nevezett antropológiai jelenség. Az „értelem” – Frankl szerint – egy lehetőség felfedezése a valóság mint háttér előtt. Az értelemmegvalósításra törekvő ember nem azért törekszik a műveltségre, mert önmagát akarja ezáltal megvalósítani, nem is azért, mert a világot akarja létre hívni, hanem azért, mert lényé legmélyén nemcsak létezni akar, hanem értelmesen akar létezni. Ha teszünk valamit, azt azért tesszük, mert általa értelmet akarunk megtapasztalni. Ez az a bizonyos kritikus értelmezési háló, melynek segítségével úgy látok mögéje annak, amiben vagyok, hogy közben nem szállok el, de nem is esem kétségbe. Ilyen vonatkozásban az értelemmegvalósítás annak a háttérnek tekinthető, mely előtt folyamatosan történik a két pólust integrálni képes műveltség kialakítása. Fordítva pedig azt is lehet állítani, hogy a műveltség folyamatával egyben értelembeteljesítés is történik. Ez a vízió pedig már képes lehet védelmet nyújtani az egzisztenciális frusztráció bénító állapotával szemben.

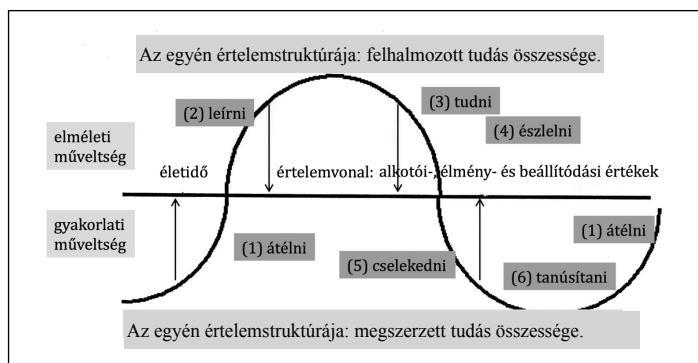
3. lépés: vízió – az értelemvonal állandó keresése

Hogyan működik ez a folyamat? Hol mutatkozik meg ebben a vízió?

Mind az értelemmegvalósítás, mind a műveltség folyamatának kontinuitása és dinamikája egy szinuszgörbével ábrázolható.¹⁴ A két csúcérték közötti távolság egy olyan térben zajlik, amelyet az egyén értelemstruktúrájának nevezhetünk. Ebben a térben a felső csúcérték határa az egyén által felhalmozott tudás összessége, az alsó csúcérték határa pedig az egyén által megszerzett tapasztalatok összessége. A felhalmozott tudás összessége tudástartalomból, érvényes elméletekből, értékekből és elvekből áll. A megszerzett tapasztala-

13 Vö. Herbert Marcuse: *Az egyszemélyes ember* (ford. Józsa Péter). Budapest 1990.

14 Vö. Biller: *Welche Bedeutung hat „Sinn“ für die Bildung?* 47.

latok összessége pedig magába foglalja az egyén példaképeit, ideáljait (mint például az igazságosságot és a megbízhatóságot, melyeknek meg akar felelni). Az értelemstruktúra tartalma mintaként szolgál, további értelemlehetőségek mércéjének számít. Minden olyan kívülről érkező benyomást, „felszólítást”, amely összhangba hozható valamilyen személyes mintával, „értelmesként” fog értékelni az egyén. Az értelemminták természetesen változhatnak további tudástartalmak vagy tapasztalatok révén. Ami tegnap még értelemmel teli minta volt számomra, holnapra már értelmét vesztheti. Az életértelem ugyanis ki van téve a kritikának, mihelyst beteljesítettem azt. A legjobb, ha mindazt, ami az egyén számára értelemmel teli, mások is értelmeknek tekintik. Éppen ezért törődnie kell saját értelemstruktúrájának a minőségével.

A szinuszgörbét átszeli egy egyenes vonal, melyet nevezhetünk az élet értelemvonalának. Itt helyezkednek el a megvalósított alkotói és élmény értékek, valamint a beállítódási értékek. Mivel az értelemkövetítés folyamata alá van vetve az idő folyásának, az értelemvonal az életidőt is jelölheti. Az élet értelemstruktúrájának felső mezőjét nevezzük olyan területnek, amely az elméleti műveltséget teszi lehetővé, az alsó mezőt pedig konkrét gyakorlati műveltségnek. A folyamat maga pedig hat állomás érintésével történik, ill. újra és újra megismétlődik. Kulcsszavak itt a következők: (1) átélni, (2) leírni, (3) tudni, (4) észlelni, (5) cselekedni, (6) tanúsítani.

(1) Fontos látni, hogy az értelemkeresés mindig a valóságból, vagyis a konkrét élethelyzetből indul ki. Kiváltója lehet egy kulcsélmény vagy egy határtapasztalat, ugyanakkor lehet egy eszme, cél vagy látomás. Az érzelmi érintettség itt természetesen magától értetődő, s meghatottságban, lenyűgözöttségben vagy izgatottságban mutatkozik meg.

(2) A második állomás mintegy következik ebből: másoknak leírja, vagy egyszerűen csak magában tisztázza, hogy mi az, ami izgatottsággal tölti el. Az érintett személy itt a nyelv területén helyezkedik el, de kapcsolatban marad az értelemvonallal, s nem önmagára, hanem az értelemre mint felszólításra vonatkoztat.

(3) Ha pontosabban meg akarja érteni az átélteket, vagy célját meg akarja valósítani, szüksége van lehetőleg pontos tudásra. A lényeg tehát ebben a stádiumban a valóság optimális interpretációja.

(4) A megszerzett tudással észlelni lehet az értelemlehetőséget mint felszólítást arra, hogy legjobb tudásának megfelelően cselekedjen.

(5) A cselekvés stádiumában a megértett értelemfelszólítás beteljesítése történik.

(6) Itt lehetővé válik annak tanúsítása, amiről meg van győződve. A tanúsítás pedig élménnyé válhat mások számára, ami egy újabb folyamat kezdetét is jelentheti egyben.

A szinuszcörbe ideáltipikus módon a folyamatosságot emeli ki, s ezáltal konkretizálja is egyben az egyén és a világ hálózatban történő összekapcsolását. Az értelembeteljesítés látszólag kerülő útján pedig az egyén gazdagodik, műveltségre tesz szert, mert folyamatosan kapcsolatban van a „másikkal”, a világgal, észleli a kívülről jövő felszólításokat, s részt vehet valamilyen közös műben, mely által a világ méltóbb, emberhez méltóbb állapotba kerül.¹⁵

Befejezés

Marcuse egyik fő kérdése az „egydimenziós emberben” az, hogy kik lehetnek azok, akiktől várni lehet, hogy kitörjenek az egydimenziós létből. Válasza pedig a következő: a fiatalok és a diákok, mivel ők még nem integrálódtak olyan erősen a társadalomba. A logoterápia

15 Uo. 47–50.

és egzisztenciaanalízis vonatkozásban az is érthetővé válik, hogy „a boldogság nem az, ha valaki elmondhatja: »jól vagyok«. A boldogság az, ha valaki elmondhatja: »jó vagyok valamirek«”.¹⁶ A boldog ember utolsó leheletéig reméli, hogy mindig – fiatalon és időskorban, egészségben és betegségben egyaránt – benne lehet még valamiben, vagyis hogy van valamilyen személyes feladata, melynek beteljesítése értelemmel telivé teszi életét.¹⁷ A frankli logoterápia és egzisztenciaanalízis éppen abban látja legfőbb küldetését, hogy hozzájáruljon ezen személyes feladatok tudatosulásához, illetve ahhoz, hogy az ember semmilyen körülmények között – a szenvedés, a bűn és a halál ellenére sem – ne adja fel a konkrét életértelem keresését, hiszen boldogsága, jólléte függ annak beteljesítésétől.

A vízió attól vízió, hogy (1) irányadó, vagyis célokat hordoz magában és megelőzi a céltalanság és dezorientáltság általános állapotát, ugyanakkor meg is akadályozza a rezignáltság eluralkodását; (2) a vízió attól vízió, hogy motivál, azaz mozgásba hoz, ugyanakkor (3) kritizál is, ha kell, vagyis akkor, ha a gyakorlat már nem célszerű, ha úgy tűnik, hogy az irányt téveszt. Reméljük, hogy ez az előadás egyik-másik, vagy talán mindhárom célnak meg tudott felelni, hiszen az előadó sem vállalkozott másra, mint egy vízió megrajzolására.

Irodalom

- Billier, Karlheinz: Welche Bedeutung hat „Sinn“ für die Bildung? *Logotherapie und Existenzanalyse* 1 (2006), 31–52.
- Frankl, Viktor E.: *A szenvedő ember. Patodicea-kísérlet* (ford. Bruncsák I. és Kalocsai Varga É.). Budapest 2012.
- Frankl, Viktor E.: *Ärztliche Seelsorge: Grundlagen der Logotherapie und Existenzanalyse*, Wien 1982.
- Frankl, Viktor E.: Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai (ford. Kalocsai Varga É.). In: Péter Sárkány, Otto Zsók (szerk.): *A logoterápia alapjai*. Kétnyelvű szöveggyűjtemény, Budapest 2010, 9–203.

¹⁶ Elisabeth Lukas: *Sehnsucht nach Sinn. Logotherapeutische Antworten auf existentielle Fragen*. München–Wien 2004, 48.

¹⁷ Vö. Viktor E. Frankl: *Ärztliche Seelsorge: Grundlagen der Logotherapie und Existenzanalyse*. Wien 1982, 221; vö. Lukas: *Sehnsucht nach Sinn*, 48.

- Knausz Imre: *Műveltség és motiváció a közoktatásban*. <http://egyenlito.eu/knausz-imre-muveltség-es-motiváció-a-kozoktatásban/>, 2014. 02. 22.
- Lukas, Elisabeth: *Sehnsucht nach Sinn. Logotherapeutische Antworten auf existentielle Fragen*. München–Wien ³2004
- Marcuse, Herbert: *Az egydimenziós ember* (ford. Józsa Péter). Budapest 1990.
- Riesman, David: *A magányos tömeg* (ford. Szelényi Iván). Budapest, 1968.
- Vik János: Válságban a jólét? Az életértelem és boldogság kérdése Viktor E. Frankl egzisztenciaanalízisében és logoterápiájában. In: Ungvári Zrínyi Imre, Veress Károly (szerk.): *Válságtapasztalatok és etikai távlatok*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2011, 205–214.

Abstract

I'm in It if It Makes Sense! A Vision of Educational Theory in the Context of Frankl's Logotherapy and Existence Analysis

Keywords: *Viktor E. Frankl, logotherapy and existential analysis, existential frustration, education, meaning fulfillment, meaning structure, theoretical education, practical education, meaning line*

The feeling of meaninglessness of live, if not frequent, is a familiar and uncomfortable guest at the house. Are education and culture capable of protecting us against the paralyzing state of existential frustration? Yes, they can, if they are not just remembering knowledge and not just a systematic set of my information, but a critical network of interpretations that I can see behind what I am in. This presentation – as a meaning-centered approach – is intended to help treat “frustrating guests” and deepen the sense of meaning of live.

Vik János 1971-ben született Szatmár megyében, teológus, logoterapeuta. 2008-tól egyetemi adjunktusként, 2017-től előadótanárként dolgozik a BBTE Római Katolikus Teológia Karán. 2006-ban teológiából doktorált a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität Katolikus Teológia Karán. 2001–2005 között a Délnémet Logoterápiái Intézetben (Süddeutsches Institut für Logotherapie und Existenzanalyse) módszerspecifikus képzést végez a frankli logoterápia és egzisztenciaanalízis területén. 2010-től alapító tagja és elnöke a Logoterápia és Egzisztenciaanalízis Nemzetközi Tudományos Egyesületnek, a LENTE-nek. Fontosabb publikációi: *Gottes Heil im Glück des Menschen. Die Vermittelbarkeit immanenter und transzrender Vollendungsvorstellungen unter Berücksichtigung der menschlichen Sinnorientierung in*

der Logotherapie Viktor E. Frankls. Ars Una, Neuried bei München 2008; Az értelmetlenség-érzés veszély vagy esély. A Viktor E. Frankl-i logoterápia és egzisztenciaanalízis az evangelizáció szolgálatában. In: Puskás Attila, Perendy László (szerk.): *Az ember krízise: vágyódás és megkísértettség között. Antropológiai reflexiók a teológiában.* Szent István Társulat, Budapest 2013, 324–335; *Reflexiók a hitről. Kérdések, érvek és ellenvetések az alapvető hittudomány tárgykörében.* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017; *Az élet értelmére irányuló kérdés vonzásában. Tájékoztató kísérletek a szisztematikus és spirituális teológia, valamint a logoterápia és egzisztenciaanalízis határmezsgyéjén.* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017; Utószó. Hitről és vallásosságról a Viktor E. Frankl-i logoterápia és egzisztenciaanalízis tükrében. In: Viktor E. Frankl: *A tudattalan Isten. Pszichoterápia és vallás.* Budapest 2018, 123–159.

Schaffhauser Franz

Nevelés az élet értelmessége jegyében

A logopedagógia nevelésfilozófiai megalapozásához

Kulcsszavak: *korszellem, az élet értelme, az élet feladatjellege, értelmes életre nevelés, a nevelés alanya, szabadság–felelősség–erkölcsiség, az értelmes életre nevelés tartalma, a megélt logopedagógia*

A mai korszellem

Teljesen nyilvánvaló, hogy a mai nevelésfelfogásokat alapvetően befolyásolja a saját korunk szellemisége, s az is magától értetődő, hogy ezt a szellemiséget a közelmúlt viharos történelme és napjaink sorsfordító eseményei együttesen határozzák meg. S ha mégsem nyilvánvaló és magától értetődő, rögvest az lesz, ha szembesítjük magunkat egy töről fakadó három-négy kérdéssel!

Provokatív kérdések

Íme itt az első, meglehetősen mellbevágó kérdés: lehet-e nevelni a holokauszt után? – kérdezik sokan Adorno nyomán, csak kissé átalakítva, folytatólagosan továbbgondolva az eredeti kérdésfelvetést. Miként ismeretes, Adorno e kérdés kontextusában azzal a megdöbbenő kijelentéssel szembesítette kortársait, hogy „Auschwitz után barbár dolog verset írni”.¹

Azután, másodikként, kérdezhetjük Frankl nyomán azt is, hogy lehet-e nevelni értelmes életre – „felelősségre, szabadságra, erkölcsre”.² (Jelen tanulmányunkban számunkra ez a legfőbb kérdés.)

1 Adorno 1970, 30.

2 Frankl 1996, az egész kötet hossz- és keresztmetszeti válogatás, melyet Frankl maga készített műveiből.

Legyen a harmadik kérdésünk: lehet-e nevelni a posztmodern korban? – „önmeghatározásra, részvételre, szolidaritásra”, miként ezt Klafki tételtezte.³

Lehet-e nevelni szeptember 11. után? – kérdezhetjük a kérdések sorában negyediknek, a terrorizmus, a szervezett kegyetlenség fenyegető árnyékában, ám mégis azzal a reménnyel, hogy nevelés révén mégis hozzájárulhatunk korunk világméretű bajának a leküzdéséhez.

Lehet-e nevelni a posztklasszikus korban? – ez az ötödik, a legátfogóbb jelentéssel bíró kérdés ebben a sorozatban, a még jó időben megfogalmazható kérdés napjainkban, amikor az értelmetlenség érzése, az unalom, a céltalanság uralkodik el későpolgári társadalmaink sok-sok polgárán, életkortól függetlenül.

Korunk jellegzetességei

De milyen is ez a mai, posztklasszikusnak mondott kor, s milyen a benne uralkodó korszellem? Csak néhány, szerintünk lényegesnek mondható jeggyel-jellegzetességgel a következő képet vázolhatjuk fel szellemi világunkról:

A ma élő generációk életében erősen felfokozódik az *üres örömelemények* jelentősége. Nem az örömök ellen ágálunk, sem pedig a léleképítő élmények ellen! Persze, hogy nem, hiszen a tartalomban gazdag élmények az öröm, sőt a boldogság forrásai (is) lehetnek! Sem filozófiai-etikai értelemben, sem pedig a közgondolkodás-közvélekedés értelmében nem a boldogságra törekvés ellen emelünk szót, és nincs kifogásunk a ma divatos élménypedagógia ellen sem. A tartalmatlan, értéktelen, igazában semmit nem jelentő, kicsik és nagyok, gyermekek és fiatalok, sőt felnőttek által többnyire valamilyen értelemben pótlékként fogyasztott élményprogramokat tartjuk veszélyesen lélekrombolónak, perspektívatorzítónak, jövőpusztítónak.

A mai világban *minden érték relativizálódik*. A régebbi korokban a társadalmi rétegek, városok, falvak és családok életét átszövő hagyományok elsorvadása és a közéleti, családi, nevelői tekintélyi személyiségek önfeladása nyomán az értéktételezések immár nem közvetítések, például példaadás, követésre készítés révén valósulnak

3 Klafki 1998, 2. r., 6. előadás.

meg, hanem esetleges, véletlenszerű választások révén, ha egyáltalán. Az abszolút értékek primátusát, sőt értelmét, eredetét is kétségbe vonják a ma élők, tartalmukat elvitatják, jelentéktelenítik, tagadják. A viszonyítások eddig érvényes elvi háttérét, azt, amihez képest valami értékes vagy éppen nem értékes, elvetik. Mindenki igényt-jogot formál arra, hogy értékválasztásait kizárólag a maga által kiválasztott, elfogadott viszonyítások alapján s minden mástól függetlenül tehesse meg, maga állíthasson fel prioritásokat.

A nyugati társadalmak története során kialakult, generációk sora számára orientációt jelentett *értékrendszerek* sokkoló gyorsasággal erodálódnak, széthullanak. A történelmi értékrendek mára mind elemekre estek szét, elroncsolódtak és teljesen felbomlottak. Némely értékrendszer (például a tisztos polgár ideálját tartalmazó polgári értékrend) mára már csak töredékeiben vagy kusza és nem konzisztens egyvelegekben van jelen az általános közgondolkodásban, a közérkölcseben, a magatartásban.

Új paradigmák terjednek el a társadalom- és humántudományokban, így a neveléstudományokban is, melyeket mi – s ezt készséggel bevalljuk – nemigen akarunk követni. A princípiumtudományok rendre kivesztek már, biologizmus terjed el az embertudományokban, a minden problémára választ ígérő hipertudomány kezdi eluralni a terepet.

Az emberi kapcsolatokat megértés, tapintat, megbocsátás helyett az egyértelmű dominanciára és megkérdőjelezhetetlen *hatalomra törekvés* hatja át. Az érdekérvényesítés egyre élesedő hajszájában gyermekek és felnőttek egyaránt már csak azt élik meg sikerükként, ha mindenképpen, minden eszközzel a társaik (akik immáron nem mások, mint pusztá legyőzendő vetélytársak!) fölébe kerekednek. Az általános vetélkedésben, versengésben, versenyzésben már teljesen elfogadott, hogy csak az a „valaki”, az méltányolható, az nyer elismerést, aki az első lesz, ő viszont, a „Number 1”, a „Winner” szinte megdicsőül! (Jellemző viselkedésforma például az, amikor egy általa elért, amúgy jelentéktelen sportsikert is azzal ünnepel a gyermek vagy fiatal, hogy körberohan a sportpályán, a tornateremben, s magára mutogatva kiáltozza: én, én, én!, és ünnepeletti magát; vagy egy a tanulásban elért ugyancsak nem különösebben nagy s pláne nem kimagasló eredmény esetén is a tanóra kellős közepén hátradől

székén a diák, nem létező nadrágtartóját két hüvelykujjával maga elé feszíti, arcát nyers, önelégültséget sugárzó gúnyos grimasz torzítja el, s úgy kiáltja bele az osztály légterébe és osztálytársai arcába: igen, én, én vagyok a király!).

Az emberi társas viszonyokban eddig ismeretlen méretű és intenzitású *hatalomkoncentráció* zajlik, és ennek úton-útfélen széles körű igenlése történik. Általánossá és megtűrtté válik, hogy mindenki, apa, testvér, tanár, edző, diáktárs egyre több konfliktust, mely bármely élet-, nevelési vagy tanulási helyzetben, de még szabadidős tevékenység során is óhatatlanul előáll, törtetéssel, hatalomérvényesítéssel, erőből, ’izomból’ akar megoldani.

A krétakört zárva a korunkban ható korszellem jellemzését ezekkel a markáns szavakkal foglalhatjuk össze: *kiegés, elidegenedés, önelidegenedés, elembertelenedés*.

Az élet majd minden felületét átható, befolyásoló korszellem igéző hatása alól pedig alig képes bárki is kivonni magát! Hamvas Béla írja: „Mi történt tehát? Mi ez az élmény? Mi ez a szörnyű megrázkódtatás és ez a borzasztó tény? [...] Ha az ember azonban az élménynek úgy van birtokában, hogy még teljesen benne él, és nincs rajta túl, az egészet nem mondhatja el. Ma pedig nincsen ember, aki az egészen túl van. Miért? Mert ez a megrázó élmény éppen: a ma.”⁴ A korunkra oly jellemző tragikus történetekben sohasem „tetszés szerint veszünk részt”.⁵ Mindent egybe véve nemigen marad tehát más, „nincs más lehetőség, mint „belülmaradva elkülönülni”.⁶

Mire neveljünk? Értelmes életre!

Nos, mire is neveljünk? Mire neveljünk, ha ez a korszellem, ha ilyen a társadalmi-kulturális kontextus? Mire neveljünk ebben a felkavarodott, felbolydult, bonyolult világban, melyben a turbulencia, az összevisszaság, az összezavarodottság az iskolai életet sem vagy csak alig kíméli. Meglehet korszerűtlen, de saját életfilozófiánkból, emberbarátságából, emberféltésből eredő, pedagógiai ars poeticánkból,

4 Hamvas 1987, 7.

5 Gadamer 1984, 106.

6 Ancsel 1989, 16.

szellemünk dacoló hatalmából fakadó, akár fülsértően harsány válaszuk Frankl nyomán így hangzik: életre, értelmes életre, értelmesen élhető életre neveljünk!

Teljesen világos, hogy eme egyértelmű, félreérthetetlen és félre-magyarázhatatlan, nagy fajsúllyal bíró válasz mögött nagy hagyományú filozófiai-világnézeti beállítódás, egyben igencsak karakteres pedagógiai krédó feszül, s ez nem más, mint az élet, *az emberi élet feltétel nélküli igénylése s annak feltétlen tisztelete*.⁷ Ebből a humanisztikus beállítódásból nem engedünk, ettől az emberközpontú alapállástól el nem tántorodunk! Nem is lehet eltávolodnunk, eltántorodnunk, mert nincs már hova hátrálnunk!

Az élet értelmessége

A tulajdonképpeni „emberi kérdés”

Ehelyt nem bocsátkozhatunk bele abba a gyakorta felettébb éles vitába, mely a bölcelet egész nyugati történetén végigvonul, a filozófiai ontológiai és antropológiai irányzatok közti diskurzust mindvégig oly igen jellemezte, és mindmáig megannyi meddő konfrontációt szült, hogy tudniillik van-e az életnek, az emberi életnek egyáltalán valamiféle értelme. Sőt, van-e értelme az emberi élet értelmére vonatkozó kérdésnek? Mi Frankllal és iskolájának tagjaival azon a határozott állásponton vagyunk, s ebből a pozícióból vezetjük tovább okfejtésünket, hogy az emberi élet értelmére vonatkozó kérdés *a tulajdonképpeni „emberi kérdés”, a legemberibbnek a kifejeződése az emberben*.⁸ Az embernek mint olyannak a sajátja, hogy *saját létezése értelmének a kérdését felvesse, egzisztenciáját kérdésesként élje meg, mi több, a lét egész kérdésességét megtapasztalja*.

Mi emberek, kicsik és nagyok, gyermekek, fiatalok, felnőttek és éltes korúak, mindannyian úton lévők vagyunk, az értelemkeresés („Sinnsuche”) útját járjuk,⁹ hogy értelmességre, az értelmesség megtapasztalására irányuló szükségletünket mint az embert kítőntető

7 Frankl 1997, 54; Zsok 1994, 13 skk.

8 Frankl 1997, 51.

9 Lukas 1988, 46.; Kurz 1991, 194.

alapszükségletet („Bedürfnis der Sinn-Erfahrung”) kielégíthessük.¹⁰ Saját egyéni-személyes, családi-közösségi, társadalmi-nemzeti, egyetemes-emberi életünk értelmét keressük, arra törekszünk, hogy személyes értelemdimenziókat („personale Sinndimension”) megéljük és kiteljesítsük,¹¹ mert mindannyian eleve abban az elemi erejű hitben élünk, hogy általánosan és különös-konkrétan igenis van ilyen értelmessége az életünknek. Frankl olyan eleminek tartotta ezt a létmegélés-mozzanatot, hogy perszonális ontológiai kategóriává emelte: hit az értelemben („Sinn Glaube”).¹²

A dolgok értelmébe, saját létezésünk, életünk értelmébe vetett hitünkből pedig akarat, az értelmesség akarása („Wille zum Sinn”)¹³ sarjadzik. Az értelmesség akarása pedig egyenesen Frankl legeredetibb perszonális ontológiai kategóriája.

A perszonális létfilozófia alaptétele, hogy „az emberi létnek értelme, sőt önmagán túlmutató értelme van”,¹⁴ s ezt az értelmet értékkötöttségek nélkül nem tudjuk megismerni, megérteni, sem megvalósítani. Hiszünk életünk értelmében, és akarjuk, hogy életünk értelmessége megvalósuljon. Hitünket s belőle forrászó akaratunkat az alapozza meg, hogy *az értelem 'a számomra való mindenkori érték'*,¹⁵ „az értékek egyenesen az élet értelméhez kötődnek”.¹⁶

Frankl az ontológia és axiológia egymással már az alapfogalmak meghatározásában és értelmezésében is egyesített bázisára építve alkotta meg saját elméletét, a logoterápiát és egzisztenciaanalízist. Elfogadjuk és követjük ezt a létfilozófiai, egyben értékelméleti álláspontot, s bízunk abban, hogy ez szilárd alapot nyújt a bevezetőben felsorolt kérdések megválaszolásához, illetve az értelmes életre nevelés néhány sajátosságának kifejtéséhez.

Már *az élet értelmessége kérdésének a felvetése is értékek keresését involválja*, s még inkább értékek keresése történik az élet értelmességére

10 Kurz 1991, 184; uő 2005, 85 skk., valamint 139 skk.

11 Kurz 1991, 179.

12 Frankl 1997, 225; uő, 1982, 25.

13 Frankl 1997, 85–86; uő 1996, 227 skk.

14 Weissmahr 2012, 180 skk.

15 Frankl 1997, 79 skk.; Böschmeyer 1977, 100.

16 Furedi 2018.

vonatkozó kérdésre adható válasz keresése, *az élet konkrét értelmességének keresése során*. Még ha néha-néha egyes élethelyzetekben sikerül is tehermentesítenie magát lényegi felelősségének nagy súlya alól (szándékosan és művileg előidézett önfelejtés révén), az ember végül is és egyáltalán értékvonatkozásokban él.

Az élet konkrét értelme

A napjainkig összegyűlt, noha csak részlegesen feldolgozott sok tízezerszeres szociológiai, pszichológiai-pszichoterápiás és pedagógiai tapasztalat mondatja velünk, hogy az élet értelmességére vonatkozó kérdés a maga egész radikalizmusával bizony akárkin úrrá lehet, és bárkit nagyon is megterhelhet. Mai világunkban igencsak gyakorta előálló élethelyzet a pubertásban, a fiatalkorban és a fiatal felnőtt korban, de az érett felnőtt, sőt időskorban is, hogy az emberi létezés lényegi problematikája alkalmasint felmerül a szellemileg érfőfelben levő, de akár később, a felnőtt és érett, de szellemi ínségben és szellemi ínséggel küzdő emberben.¹⁷

Az életértelem a mi értelmezésünkben, a mi életfelfogásunkban magának az életnek, a konkrét személyes és közösségi életnek az immanenciája. A személyes és közösségi élet szövetébe eleve bele van szöve az értelmesség fonala, *az életnek minden helyzetben az élet minden egyes helyzetének, az életnek minden pillanatban az élet minden egyes pillanatának megvan a maga konkrét értelme*. Eszmélkedésünkben, egész életünkben az értelmességnek ezt a fonalat igyekszünk megragadni mindannyian, s minden erőnkkel ezt a fonalat törekszünk megtartani a kezünkben, és tovább fenni s tovább szőni életünk sokrétű szövetében, annak egész folyamán.

Csakhogy életértelemet nem lehet adni, nem lehet kitalálni, nem lehet diktálni, hanem csak megtalálni, felfedezni lehet! „Az élet értelmét nem lehet kitalálni: arra rá kell bukkanni.”¹⁸ Pozitív megfogalmazásban azt mondhatjuk, hogy az életértelem *megkereshető, megtalálható*,

17 A legfontosabb források: Frankl 1997, 52; uő 1988, 124–140; Lukas 2008, 57, 81; uő 2001, 139 skk.; uő 2006, 173–232, különösen 205 skk.; Adl-Amini 1992, 150–197; Yalom 2017, 45–144; Zsok 2006, 81–130.

18 Frankl 1997, 68.

feltárható, megérthető, értelmezhető. Igenis van értelme a keresés útját járni, mindenki rálehet a maga élete itt és most adva lévő helyzetének a konkrét értelmére, értelmességcsíráira, megtalálhatja, fellelheti mint lehetőségek itt és most konkrétan feltároló vagy éppen kiküzdhető körét; s van értelme annak is, hogy megragadja e konkrét lehetőségek egyikét, igyekezve helyesen értelmezni, jól megérteni azt. A helyes értelmezés során mindenki eljuthat a jó megértéshez, annak belátásához, hogy az életértelem egyfelől *objektív*: adottság, értékvonatkozás; másfelől pedig *szubjektív*: értékismeret, intencionalitás. Ha *abszolút* voltát talán nem is, de *relatív* voltát mindegyikünk elfogadhatja: az életértelem mindig személyhez és helyzethez kapcsolódik, személyhez, az ő itt és most adott élethelyzetéhez kötődik.

Kérdés, hogy képesek vagyunk-e észlelni életünk értelmességét, az életünkben benne rejlő értelemmagvakat, s ha igen, akkor hogyan, mi módon észleljük ezeket az értelemmozzanatokot. Az életértelem, az értelmességmomentumok észlelése Frankl szerint *a lelkiismeretünk* révén történik.¹⁹ Mit értsünk azonban a lelkiismeret fogalmán? Erre a kérdésre csakis elvi válasz fogadható el, hiszen a fogalom, sőt maga a jelenség rendkívül vitatott jelenség és fogalom, egészen addig a szélsőséges felfogásig, hogy nem is létezik, vagy ha igen, akkor nem egyéb, mint például a szocializáció folyamatában kialakult szégyenérzet.

A *lelkiismeretet specifikus emberi-szellemi jelenség*, szellemi képesség, annak intuitív képessége, hogy a minden élethelyzetben benne rejlő egyszeri és egyedi értelmet megleljük. A lelkiismeret ily módon az értelem észlelésének az „érzékszerve”-ként definiálható.²⁰ A lelkiismeret eme instrumentalizált fogalmának számunkra nagy jelentősége van a nevelési folyamat lényegi tartalmának értelmezésében.

Az élet feladatjellege

Az értelem kérdésének felvetése nem elvont filozofálás igényével és szándékától vezérelve történik, Franklt konkrét élethelyzetek megélésének értelmében vett gyakorlati szempontok vezetik. Az életvezetés

¹⁹ Frankl 1997, 67–70.

²⁰ Frankl 1997, 67; uő 1991, 108–118; Sárkány 2006, 262 skk.

konkrét helyzeteiben pedig rendre feladatokat azonosít és segít tudatosítani. A dolgok értelmére, az élet konkrét helyzeteinek értelmére a megismerő ember kérdez, ám valójában az értelem kérdését nem mi, hanem maga az élet teszi fel, mi vagyunk azok, akik válaszolunk, pontosabban mi felelünk, és felelünk meg, vagy éppen nem felelünk meg a kérdésre, ki-ki a maga életével.²¹

A szellemi képességek, a lelkiismeret működése révén feltároló életértelem, a megmutatkozó értelmességsírak, értéket rejtő lehetőségek kettős jelentőséggel bírnak az emberi személy számára. Egyfelől feltárandó és megvalósítandó feladatként jelentkeznek. Az életnek feladatjellege van. Másfelől az élet minden pillanata, minden élethelyzet egyúttal magában foglalja, tartalmazza e konkrét feladatok tényleges megvalósításának a lehetőségét, beváltandó lehetőségét is.²²

Van esély, mindig van egyszeri és egyedi értelme az életnek, van igazi feladat, van felhívás a feladat teljesítésére s van egyedi és egyszeri lehetőség ennek az értelemnek a beteljesítésére. Az életértelem s annak megvalósítási lehetősége egy és ugyanazon keresés során tárul fel, mutatkozik meg az emberi személy számára.

Az emberi személy

Ideje szembenéznünk azzal a kérdéssel, hogy mégis kiről és kinek az életéről van itt szó. Kinek az értelmes életre való neveléséről, kinek „az” életre való neveléséről? Kinek az önnevelése segítéséről, támogatásáról?

Nos, az *emberi személyről* van szó, *a maga emberségében, egyszerűségében és egyediségében*, s az ő életéről, melynek értelmessége a mindenkori, a konkrét személy, Krisztina, Kati, Pali, Jancsi, az iskolai osztály minden tagja számára adott körülmények között – nevelésfilozófiai felfogásunk szerint – igenis kibontakoztatható, beteljesíthető. Az emberi személyről, akinek személyiségfejlődését, nevelkedését, önnevelését vagyunk hivatottak elősegíteni.

21 Frankl 1978 31; Sárkány 2005, 80.

22 Frankl 1997, 78 skk.

Az ember, ontológiai és axiológiai nézőpontból

De kicsoda ez az emberi személy,²³ akinek élete értelmes alakításában pedagógusi hivatásunk értelmében nekünk is részünk van? E kérdések megválaszolása során Frankl filozófiai antropológiájára kell utalnunk, mely szerint az ember ontológiai és axiológiai szempontból az egzisztencia–értelem–érték hármasság összefüggésében ragadható meg, s így értelemcentrikus és értékorientált létezőként, sokféleségként az egységben definiálható, akit három dimenzió konstituál: a szomatikus, a pszichikus és a noetikus dimenzió.²⁴

Dimenzionálonológiájával Frankl Scheler nyomdokain jár, aki szerint az ember létstátusza az, hogy ő szellemi személy,²⁵ „individuális-személyes értéklényeg”.²⁶ „Az ember az az X, amely határtalan mértékben képes a ’világra nyitottan’ viselkedni”.²⁷ Ezt a fogalmat bontja ki Frankl, és rögzíti a maga perszonális ontológiájának a kiindulópontjaként: *az ember „homo humanus”, „a meghatározottságok nélküli ember”* („der un-bedingte Mensch”; *az ember „szellemi személy”* („geistige Person”), akinek „személyes egzisztenciája egyedi, egyszeri és egész”,²⁸ akit szabadság („Freiheit”) tüntet ki, s akiben a szellem dacoló hatalma („die Trotzmacht des Geistes”) honol és működik.²⁹ „...embernek („Mensch-sein”) lenni annyi, mint tudatosnak („Bewußt-sein”) és felelősnek (Verantwortlich-sein”) lenni.”³⁰

Az ontológiai mellett, vele egységben az axiológiai megközelítés segít az emberi személy létstátuszának egyértelmű identifikációjában, lényege megragadásában! Követve Scheler szituatív értékeket

23 Scheler 1995, 43 skk.; Clément 2004, 33 skk.; Wikström 2000, 28 skk.; Pannenberg 1991, 9 skk.; Spaemann 1990, 266 skk.; uő 1988, 129 skk.; Lawrence 1994, 81 skk.; Coreth 1986, 21 skk.; Bircher 1998, 130 skk.; Nyíri 1981, 17 skk.; Schaffhauser 2005, 237 skk.; uő 2000, 17 skk. és 55 skk.

24 Frankl 1997, 9, 38–43.

25 Scheler, 1979, 565 ff.

26 Scheler ugyanott, 731.

27 Scheler 1995, 48.

28 Frankl 1990, 185.

29 Frankl 1990, 105–106.

30 Frankl 1997, 230.

tételező és értékmodalitásokat részletező értéketikáját, valamint az erre hivatkozó, Frankl, Furedi és mások által képviselt értékelméleti felfogást, számunkra az emberi személy fogalmának meghatározása, azonosítása során az emberi személy a szabadságnak, a felelősségnek és az erkölcsiségnek van konstituens szerepe.³¹

Az egzisztenciális szabadság, felelősség és erkölcsiség hármas összefüggésében van adva és valósul meg élethelyzetről élethelyzetre, választásról választásra, döntésről döntésre, cselekedetről cselekedetre, magatartásról magatartásra, viselkedésről viselkedésre az emberi személy méltósága.

Az emberi személy a maga lényege megnyilvánításával értéket testesít meg, értéket hordoz, sőt, az ember a maga természete szerint abszolút cél, öncél, önérték („absoluter Zweck”, „Selbstzweck”, „Selbstwert”) – állítja Kant.³²

Holisztikus emberkép

Rögzítsük nagy nyomatékmal a teljességelvű emberképnek a lényegét, a velejét: *Embernek lenni annyi, mint teljes egésznek lenni.* Ebben a teljességben, egészlegességben pedig az emberi személynek az értéke és a méltósága alapozódik meg. Mély humanista meggyőződés, hogy ez az értéktulajdonítás, ez a méltóság a szó legszorosabb értelmében minden egyes embert megillet, s nincs az az entitás, nincs az a hatalom, bárhonnan is vezeti le magát, amelynek megalapozott joga lenne elvitatni ezt az értékességet, ezt a méltóságot!

Frankl az emberképet úgy dimenzionálja, hogy az *az emberi lét egzisztenciális dinamikáját* is tükröztesse. Az ember testi–lelki–szellemi komplexitás *igazi totalizáló dimenziója a szellem.* *Az ember reflektáló-tudatos, szabad és felelős lény.* Embernek lenni azt jelenti, szembesülni az élet, a dolgok értelmére vonatkozó kérdéssel. Társas kapcsolatrendszere, Te-vonatkozása nem más, mint dialógus annak emberi lehetőségeiről, hogyan tárható fel és hogyan valósítható meg ilyen értelem. *Szabadsága arra való szabadság, hogy a mutatkozó értelemlehetőségek közül*

31 Scheler 1979, 796 skk.; Frankl 1997, 100 skk.; Furedi, 2018; Kurz 2005, 539 skk.; Bolberitz 1999, 104–107.

32 Kant 1991, 61.

felelősen válasszon, döntson, s akaratát ennek az intencionális döntésnek a kivitelezésére összpontosítsa. Az ember megtapasztalja ezt az értelmet a maga konkrétságában, megvalósíthatóságának itt és most meglévő, de aztán elmúló lehetőségeiben, saját léte végességében. A maga személyiségében alakuló-formálódó, önmagát mások közbejöttével művelő ember élettapasztalatai valóság hátterül transzcendentális tapasztalatok, véges én-ként való felelős szabadságának a megtapasztalása, végső soron a saját lelkiismerete szolgál. Személy voltában az ember állandóan a kint-re, Te-re és Az-ra van utalva,³³ s a maga individualitását csakis ezen a vonatkoztatási rendszeren belül tudja megjeleníteni, kibontakoztatni és érvényesíteni. Az ember mivolt Frankl szerint igazán *csak azon látszik és azon mérhető, hogyan értelmezi és alakítja az életét, mennyiben képes életét autonóm és autark módon, értelmesen formálni és megélni.*³⁴

Emeljük ki Frankl emberfogalmából még egyszer a nevelésfelfogásunk szempontjából döntő jelentőségű, az önfelülmúlásra mint szellemi képességre utaló mozzanatot, ugyanis ezt az immanens szellemi tendenciát állította ő maga is egész gondolat- és tevékenységrendszerének az epicentrumába. Az öntranszcendencia fogalma, mellyel Frankl ezt a szellemi dinamikát („Noodinamik”) nevezte meg,³⁵ azt tartalmazza, hogy az emberi egzisztencia dinamikája a „van” és a „legyen” termékeny feszültségéből ered,³⁶ célja és értelme az „önfelülmúlás”, személynek lenni annyit tesz, mint egyfajta értelemben elfelejteni önmagát, nyitottnak lenni, szeretettel és odaadással fordulni valakihez vagy valamihez, végső soron tehát *túlemelkedni önmagán, és jelen lenni másokért, az emberek közös ügyeiért.*

Felfogásunk a nevelésről

Az ember nevelhetősége-formálhatósága lehetőségét megalapozó nyitottsága – *nyitottság valamely feltáruló értelem iránt.* A nevelésnek-önnevelésnek ez a valamilyen konkrét értelemre való nyitottság a lehetőségi feltétele.

33 Buber 1991, 5–43.

34 Schaffhauser 2005, 237–238.

35 Frankl 1990, 45–47, 182 skk.

36 Frankl 1997, 83 sk.

Az emberi személynek mint a nevelés alanyának értéke és méltósága van, amit önmaga lényén lényegéből fakadóan megjelenít, amit önmaga valóságában birtokol, amit magán visel, s ezek mind értékek, azt nevelés és képzés, önnevelés és önképzés révén birtokolja, viseli és képes megjeleníteni. Ezért van szüksége a nevelésre és önmaga nevelésére. Önmegjelenítésének, önmeghatározásának, önmegvalósításának a leghatékonyabb eszköze, személyi méltósága kifejezésének legjobb formája, *az ő igazi létmódja – az öntranszcendencia, azaz egzisztenciális önmegvalósítása*, másokért, valamely ügyért való elkötelezettsége. Ebben az önmagán túljutó és túlulató történésfolyamatban, nevelés és attitűdképzés során nyeri el az ember a maga emberlétének tulajdonképpeni alakját, részben saját cselekvése, részben pedig annak a környezetnek a hatása révén, amelyben él és tevékenykedik. A Frankl nyomán elgondolható és megvalósítható, a modern humanizmus jegyében fellépő, a szabadság, felelősség, erkölcsiség körét a választás esélyével átfogó, személyes erkölcsiséget affirmáló s arra apelláló nevelés ezt jelenti, ezt irányozza elő, ezt valósítja meg.

Ebből következően a legfontosabb *momentum* a Frankl-féle nevelésfelfogásban éppen az, hogy segítő-támogató módon részt vegyünk, közreműködjünk, *közrehabassunk az ember mint személy értékének és méltóságának a kiérlelésében, szabadságának s a vele dialektikus viszonyban álló felelősségének, valamint a kettőt magában egyesítő erkölcsiségének a kifejlődésében*. A kibontakozás-kibontakoztatás, érlelődés-érés, fejlődés-fejlesztés, önnevelés-nevelés folyamatában a pedagógus és az érlelődő, felnövekvő, önmagát formáló-nevelő, végül az önnevelés-nevelés céleredményeként majd önmagát transzcendáló, önmagán túljutó, önmagát felülmúló személy érdeklődése a közös ügyért összetart és egyesül, s ez a közös érdeklődés a nevelési helyzetek és aktivitások folyamatában alanyokként részt vevő személyek élete konkrét értelmének a megvalósítására irányul.

A nevelés lényegi feladatai

A holisztikus szemlélet alkalmazása, a teljességelv megtartása, sőt kihangsúlyozása konzekvenciájaképp a nevelés a *személyiség teljességét* célozza meg, az egész személyiségre hat. Ez a

személyiség-központúság lehet a fundamentuma a nevelési folyamat ihletett szisztematikus elméleti végiggondolásának és következetes megvalósításának. A nevelés során a nevelő elvezeti a felnövekvő embert mint konkrét személyt a maga intenzív teljességének a tudatosításához, segíti őt önmaga igazi valójának, potencialitásainak megismerésében, identitása fejlesztésében és megszilárdításában, támogatja saját értékeinek kifejlődését, méltóságának megélését. A nevelés egyszerűen úgy is értelmezhető, mint pozitív orientáció a teljesség megélésére, az értelmes életre, az értelmességre; a nevelés a helyes értelevonatkozás kialakítása (helyrehozása).³⁷

A nevelés lényegéről való Frankl-alapú gondolkodáshoz hozzátartozik tehát az ember lényegéről az orvosfilozófus által tételesen kifejtett és erőteljesen képviselt nagy és alapvető eszme értelmezése s ennek folyamán képp a szellemi személy Frankl által a dimenzionál-ontológiájában kimutatott és kielemezett, majd a Frankl-féle irányzat által a pszichoterápia, az életvezetési tanácsadás, a nevelés számára kihangsúlyozott képességeinek, az öndistanciára és az öntranszcendenciára való képességeknek a mozgósítása, facilitálása. Az önfelülmúlásra való képesség tétel s így a tényleges teljességre való soha nem múló törekvés megalapozása és kifejlesztése minden pedagógiai cél és szándék, motiváció és facilitáció értelme és igazolása.

A szellemi képességek optimális facilitálása révén elért önfelülmúlásban egyúttal önfelejtés is történik, az önmagán való felülemelkedésben világra való nyitottság van, megértő és segítő odafordulás van a többi emberhez, a társakhoz, a csoporttagokhoz, a közös ügyekhez, az így értelmezett nevelés tehát kiválóan szolgálja a szociális integrációt, inklúziót is.³⁸

Ami az önnevelés-nevelés folyamán, annak mélyáramában az emberi méltósággal és az ember önérték mivoltjával történik, az lényegében nem más és nem több, mint a felnövekvő ember *lelkiismeretének a finomítása*. „A nevelésnek magára kellene vennie, hogy nemcsak tudást közvetít, hanem a lelkiismeretet is finomítja, hogy az ember elegendően jól halljon, hogy kihallja a minden egyes

37 Schaffhauser 2014, 85, 93.

38 Schaffhauser 2014, 86, 93.

situációban benne rejlő felszólítást.”³⁹ A nevelés folyamán „elérhetjük, hogy minden gyermek megtanulja meghallani a neki szóló hívást, felszólítást, amit az élet intéz hozzá. [...] Az egyes élethelyzetek értelemmintázatait a gyermek maga észleli, lelkiismeretének finom, fokozatosan fejlődő, tapogatózó antennáival, feltéve, hogy szenzibilissé tették őt irántuk.”⁴⁰

A hívás, a felszólítás, az életfeladat s persze a konkrét hétköznapi feladatok teljesítésére szóló felhívás, amit az élet intéz a felnövekvő emberhez, az lényege szerint *felelősségvállalásra* való hívás, felhívás és felszólítás. Az ember, a felnövekvő ember is a dolgok értelme, az értelmesség és az értékek megvalósításáért felelős, s itt, az értelem és az értékek objektív szellemi világában mutatkozik meg minden döntés és minden felelőség összefüggése.⁴¹ „A nevelés minden másnál inkább – felelősségre nevelés.”⁴² Frankl ugyan az egzisztenciaanalízisre, az általa kidolgozott és művelt logoterápia lényegi komponensére értette, de mi bizvást érthetjük a nevelésre is azt, hogy „nem többet és nem kevesebbet tűz ki maga elé célul, mint *elvezetni az embert felelőségének tudatosításához*. Célja, hogy az ember átélje felelős voltát, a létben való felelőségét.”⁴³

Amire az egyes embernek az egzisztenciális önmegvalósításban, élete értelmes alakításában, azaz értékek megvalósításában szüksége van, s amiben az erre való felkészülés során a nevelésnek és a képzésnek kell a segítségére sietnie, s amiben az ő specifikus támogató és segítő mozzanata áll, az az, hogy az egyes ember mint konkrét személy az igazságos, minden ember számára kötelezővé válható cselekvés révén elboldoguljon a maga abszolút, autonóm, integrált, szabad és transzcendáló egzisztenciájával – éppen az *erkölcsiségnek* a létrehozásával. A felnövekvő embernek ez az öntapasztalása, sajátélménye a „felelősségre való felszabadulás”.⁴⁴ Az ember „a felelőség megvalósításával szemben szabad”.⁴⁵

39 Frankl 1986, 52.

40 Lukas 1990, 30.

41 Frankl 1982, 83.

42 Frankl 2012, 51.

43 Frankl 1997, 230.

44 Sedlak 1992, 59; Schaffhauser 2000, 130.

45 Zsók 2005, 112.

Az értelmes életre nevelés tartalma

A fent részletezett filozófiai-nevelési elveket követve lehet hatékony és eredményes az értelmes életre nevelés. A tanulmányunk előző fejezeteiben részletezett vezérelvekre támaszkodva a további fejezetekben arra vállalkozunk, hogy olyan nevelési tartalmakat fogalmazzunk meg, melyek mintegy belülről alkotják, kiteszik az értelmes életre nevelés lényegét, s adalékokkal szolgálhatnak egy értelemközpontú, értékelvű, szeretetelvű pedagógia elméletéhez és gyakorlatához.

Az értelmes életre nevelés során szerintünk ma még, dacolva a korszellemmel, erkölcsi értékek, értékes tulajdonságok együttesét választhatjuk és vállalhatjuk – nevelési céltartalmak koherens rendszerévé, affirmatíván felkínált, szabadon, ámde felelősen választható értékpalettába rendezve azokat.

Ezen a helyen nem törekszünk arra, hogy a fent körülírt elvek mentén és egy sajátos pedagógiai logikát követve nevelési vagy éppenséggel erkölcsi nevelés modellt alkossunk. Mindazonáltal azonosságot vállalunk azokkal a modellalkotókkal, akiknek központi törekvése, hogy a plurális társadalmi környezet ellenére stabil és észszerű értékrendet képviselő s értékeit a mindennapi élet problémáinak kritikai és alkotó módon történő megoldására fordító ember nevelését-önnevelését inspirálják és segítsék.⁴⁶

A szerintünk ma is jelentéssel és jelentőséggel, illetve – Klafkival szemben állítjuk – érvényességgel bíró nevelési tartalmak egybefüggő rendszerének emblematikus elemeit, amelyek egy konzisztens és integrált modell sarokpontjait képezhetik, itt és most csak listázva közölhetjük: *a tisztesség, a becsület, a jóakarát, a jóindulat, a jó szándék, az igazságosság, az együttérzés, a szolidaritás, a segítőkészség, a tolerancia, a türelem, a tiszttelet, az alázat.*

Ezek az erkölcsileg értékes, mert történetileg-kulturálisan értékekké nemesült, értékeket megjelenítő tulajdonságok ma is jól szolgálják a felnövekvők nemes jellemmé formálódását, a magasrendű erkölcsiség megérlelődését, mégpedig annak az affirmatív

46 Bábosik 2004, 181 skk.; uő 1997, 249 skk.; Pálvölgyi 2014, 179–193; Schaffhauser 2004, 223–235; uő 1997, 43 skk.

felszólításnak a jegyében, mely szelíd határozottsággal így szól:
„Légy jó, gyermekem!”

Az értelmes életre nevelés folyamatában az erkölcsi, és vele együtt s vele összhangban az érzelmi gazdagodást kiválóan segítik az olyan jól megszervezett nevelési helyzetek, amelyekben *a kölcsönös szeretet, egymás megbecsülése, a természetélmények, a mese- és szépirodalmi élmények, a képzőművészeti élmények, a zenehallgatás és a zenélés élményei, a hagyományápolás öröme, a művészi és kézműves alkotás és önkifejezés öröme, az eredeti ösbizalomból fakadó, majd a személyiségfejlődés során egyre gyarapodó integritásélmények, a kortárs csoport-élmények sokszoros és lelkiileg egyre intenzívebb, mélyebb megélése* történhet meg. Ezek az élmények egyre inkább erősítik a felnövekvő gyermekekben és fiatalokban a „Jól érzem magam! Jó, hogy vagyok! Értékes ember vagyok!” kellemes és építő hatású, identitásképző és -erősítő érzületét.

A nevelési tartalmak hatása

Biztosak lehetünk afelől, hogy az értékelvűség, az értékközpontúság az értelmes életre nevelésben semmi mással nem kiváltható módon arra fogja *motiválni neveltjeinket a társas életben és az egyéni életben* egyaránt, hogy rendszeresen *megtapasztalják az élet teljességét, az élet feladatjellegét, az élet konstruktív alakításának számukra is egyre bővülő lehetőségeit.*

Pedagógiai példaértékű ragaszkodásunk a magunk értékrendjéhez, s pedagógiai kötelességeink megalkuvást nem ismerő teljesítése segíti majd őket, hogy ők maguk is megérezzék a felelősséget: felelősséget önmagukért, másokért, arra érdemes dolgokért-ügyekért. A nevelési folyamatban rendszeresen és módszeresen közvetíteni vállalt értékek sugárzása és vonzása, hívása, mai divatos szóval mint kihívás, valamint saját értékek megalkotása megerősíti és igazolja majd bennük a meggyőződést: *Érdemes értelmes életre törekedni!*

Ezeknek az értékeknek mint nevelési tartalmaknak az interiorizálása neveltjeink által bizvást az értelmesen élhető, megélhető, éppenséggel ezeknek az értékekkel gazdagítható, megtölthető, kitölthető, értelmesen beteljesíthető élet igenlését fogja eredményezni. Az életigenlésből pedig bizonynyal elementáris létető remény sarjad, mert „a remény [...] be van ágyazva az emberi életbe,

minden szituációba és reakcióba, amelyek az életet alkotják”.⁴⁷ Ez az elemi remény a kezdeti latenciából, „a kicsi és képtelen reményből”⁴⁸ fokozatosan és egyre erőteljesebben evidenciává érik, attitűddé izmosodik, mi több, életelvvé, egyben a történelem értelmezésének elvévé válik.⁴⁹ Az éltető remény mint beállítódás, a „reménykompetencia” („Hoffnungskompetenz”)⁵⁰ – ahogy Lukas nevezi – a nevelés folyamatában semmi más által nem formálható, hanem csakis értékközvetítés és jellemformálás révén bontakozik ki és erősödik meg a felnövekvő ember személyiségében. A klaszszikus pedagógia itt alig ismert határokat, ám a posztklasszikus jelenvalóságban is kifejleszthetők (még) eléggé kemény és hatékony érvek a nevelés lehetőségei tragikus-optimista újraértelmezésére és vállalására, felkutatott perspektíváinak megtartására és védelmére, még ha be is látjuk a szkepszis helyénvalóságát.⁵¹

A remény és reménykompetencia önfejlődéséről a következőt írja Lukas: „Kamaszkorunktól érzük el azt az életszakaszt, amikor személyes énünk átveszi önmaga irányítását. Ettől kezdődően valamennyien terveket szövögetünk, életcélokat tűzünk magunk elé. Ezek a tervek egy dinamikus folyamat során időről időre változnak, ideálokkal fonódnak össze, hol a realitáshoz igazítjuk, hol reménnyel tápláljuk őket, olykor már-már eltemetett illúziókat élesztünk újra. S legyen bár hullámzó ez a folyamat, többnyire kirajzolódik egy meglehetősen állandóságot mutató irányvonal – hasonlatos a vörös fonálhoz –, amelynek jegyében döntéseket hozunk.”⁵²

A stabil értékorientációból fakadó töretlen és megtörhetetlen remény a kognitív-emocionális-szociális-kommunikációs képességek fejlődésével párhuzamosan, ezekkel szoros kölcsönhatásban alakul s vált át konkrét és erkölcsileg is értékelhető autonóm cselekvéssé, világot és önmagát formáló tettekké.

47 Wittgenstein 1984, 358.

48 Benjamin 1966, 617.

49 Bloch 1985; Benjamin 1980, 972; Fromm 1974, az egész tanulmány; Ansel 1993, 19, 21; uő 1992, 60 skk.

50 Lukas 1997, 13–28.

51 Schaffhauser 1997, 234–235.

52 Lukas 2006, 205.

Frankl számára az emberiség jövőjébe vetett remény fennmaradása fétisszerűen kapcsolódik össze a nevelés mai szerepével. Szellemének „dacoló hatalma” – a holokauszt, sőt a 20. század egésze mint egy sajátos, már-már végzetes *experimentum crucis* ellenére – élte a reményt, azt a „tragikus optimizmust”, hogy „a mai emberiséget nevelés és mindent megelőzően nevelés révén menthetjük meg az utolsó, a végérvényes lezuhanástól”.⁵³ Tehát, ha már szinte lehetetlen képtelenség is, nevelni kell! „A nevelésnek az embert emberré kell tennie”,⁵⁴ tartunk ki amellett, hogy „az embereket nevelés útján emberré nemesbítsük!”⁵⁵ Ha a nevelés folyamán sikerül újra meg újra felcsillantatnunk az „emberit”, akkor felépül az az értékes személyiség, aki közösségi magatartásában is úgy nyilvánul meg, hogy egyre inkább hajlandó lesz magasabb ideálokért: *a békéért, humanisztikus értékekért* minden tudását, képességét és türelmét egész életén keresztül mindig újra latba vetni s azt mások javára is gyümölcsöztetni.

Logopedagógia

„A logopedagógia a felelősségre nevelésnek, az értelem megtalálásának és a lelkiismeret csiszolásának a korszerű pedagógiája.”⁵⁶ Értelemkeresés és nevelés összekapcsolása során „elsősorban [...] az értelmes életre, a felelősségre nevelésre, az értékek felmutatására, átadására gondolhatunk”.⁵⁷

A logopedagógia – melynek a fenti nevelésfilozófiai és nevelésméleti fejtegetések szándékunk szerint szolid alapul szolgálhatnak – mindenekelőtt abban *vezeti-segíti-támogatja a felnövekvő embert*, hogy szellemi-lelki-testi erőinek (lelkiismeret, intuíció, bölcs belátás, okos lényeglátás, erős akarat, lelki és fizikai tetterő, elfogadás) mozgósításával *maga legyen képes az élete sodrában előálló mindennapi és ünnepi helyzetekben rejlő, azokban felsejlő, de okos és türelmes keresés nyomán napvilágra kerülő és tudatosuló értelem megragadására és következetes megvalósítására, élete*

53 Frankl 1975, X.

54 Oelkers 1985, 12.

55 Göstemeyer 1994, 36.

56 Sárkány 2019.

57 Kautnik 2015, 212.

értelmes, autonóm erkölcsiséggel áthatott konstruktív alakítására, önmaga kiteljesítésére, valamint közössége/nemzete gazdagítására.

Megélni a logopedagógiát!

A logopedagógia lényegét megértő, elveit magáévá tevő s azokat követő pedagógusnak *az értelmes életre nevelés eredményessége érdekében* arra kell törekednie, hogy először is filozófiailag, antropológiailag, etikai-
lag, esztétikailag, pedagógiailag *elmélyülten gondolkodjék*. Meggondolja, miben is áll nevelői hivatásának lényege és annak a lényege szerinti gyakorlása, munkájának veleje; ki is az a személy, akivel neki dolga van, akihez köze van, akivel a nevelő találkozás, „a termékeny pedagógiai találkozás” és dialógus⁵⁸ értelmében kapcsolatban van. Alaposan megfontolja és rendszerszerűen felépítse, hogy milyen célokat tűzzön ki maga elé, kettejük elé, az általuk alkotott közösség elé; ezeknek a céloknak a megvalósítására milyen folyamatokat szervezzen meg, milyen közvetítő, lélektől lélekig ívelő hatásokat tervezzen be, milyen módszerkombinációkat tervezzen meg, milyen ellenőrzési és értékelési eljárásokat részesítsen előnyben, milyen eredményekben reménykedjen, hogyan s milyen szempontok szerint értékeljen.

Az eszmélkedést, meggondolást, célérték-tételezést, a nevelési tartalmak meghatározását és rendszerbe foglalását, majd a konkrét pedagógiai tervezést követően pedig *erkölcsösen, szakszerűen és kommunikatíván kell cselekednie*. A nevelési-önnevelési folyamat megvalósulása, a célok lépésről lépésre, a már elért fejlődési szintről a következő konkrét fejlődési szintre haladó megvalósulási folyamatának kibontakozása során rendszeresen *fel kell hívnia-támogatnia-facilitálnia* a gyermekeket és fiatalokat, hogy *egészséges, érzelmekben gazdag, értelemtel, értékközpontú, fejlesztő hatású életet éljenek*.

Egyértelműen és tudatosan, immanens pedagógiai logikával priorizált, integrált rendszerbe szervezett, hatásosan, interiorizálhatóan prezentált *spirituális, morális, kulturális, esztétikai, társas-humanisztikus értékeket kell közvetítenie*, köztük azokat, amelyeket dolgozatunkban fentebb érintettünk.

58 Buber 1969, 58; Frankl 1996, 33 ssk.

Segítenie kell mindazoknak a *kompetenciáknak*, köztük a különleges jelentőségű és fontosságú, tudomásunk szerint csakis ebben az általunk képviselt neveléskoncepcióban ilyen nagy súllyal szereplő *reménykompetenciának a fejlődését*, melyek elengedhetetlenek a *sikerülő, értelmesen kiteljesedő élet alakításához*.

A legfontosabb pedig, amit tehet, s amit tennie kell(ene), az az, hogy *példaszerűen élje és megélve, kellő tapintattal és mértéktartó, ám mérvadó módon neveljei elé tárja az értelmes életet!*

Irodalom

- Adl-Amini, B. (1992): *Nachtstunden des Lebens, Krisen verstehen – Krisen bestehen*. Herder Verlag, Freiburg–Basel–Wien.
- Adorno, T. W. (1970): *Erziehung zur Mündigkeit. Vorträge und Gespräche mit Hellmuth Becker 1959–1969*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Adorno, Th. W. (1970): *Gesammelte Schriften*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 10. 1.
- Ancsel Éva (1993): *Ancsel Éva utolsó bekezdései*. Pesti műsor Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Ancsel Éva (1992): *Az ember mértéke vagy mérték-hiánya*. Kossuth, Budapest.
- Ancsel Éva (1989): *Az aszimmetrikus ember*. Kossuth, Budapest.
- Bábosik István (2004): *Neveléstudomány*. Osiris, Budapest.
- Bábosik István (1997): Egy optimális nevelési modell körvonalai. In: uő (szerk.): *A modern nevelés elmélete*. Telosz, Budapest.
- Benjamin, W. (1980): *Angelus Novus*. Magyar Helikon, Budapest.
- Benjamin, W. (1966): *Briefe 2. k.*, Suhrkamp, verlag, Frankfurt am Main.
- Bloch, E. (1985): *Das Prinzip Hoffnung*. 3. kötet, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Bolberitz Pál (1999): *Érték és etika*. Magyar Kolping Szövetség, Budapest.
- Böschmeyer, U. (1977): *Die Sinnfrage in Psychotherapie und Theologie*. de Gruyter Verlag Berlin–New York.
- Buber, M. (1991): *Én és Te*. Európa, Budapest.
- Buber, M. (1969): *Reden über Erziehung*. Schneider Verlag, Heidelberg.
- Clément, O. (2004): *Kérdések az emberről*. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest.
- Frankl, V. E. (2012): *Das Leiden am sinnlosen Leben. Psychotherapie für heute*. Kreuz Verlag, Freiburg im Breisgau.

- Frankl, V. E. (1997): *Orvosi lélekgyógyászat. A logoterápia és az egzisztenciaanalízis alapjai*. Ur, Budapest.
- Frankl, V. E. (1996): *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*. Kötet, Budapest.
- Frankl, V. E. (1991): Zehn Thesen über die Person. In: Frankl, V. E.: *Der Wille zum Sinn. Ausgewählte Vorträge über Logotherapie*. Piper, München.
- Frankl, V. E. (1990). Der unbedingte Mensch. Metaklinische Vorlesungen. In: uő: *Der leidende Mensch. Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie*. Piper, München.
- Frankl, V. E. (1988): Der Mensch auf der Suche nach einem letzten Sinn. In: Längle, A. (szerk.): *Existenz zwischen Zwang und Freiheit. Therapeutischer Prozeß und existenzielle Entscheidung*. 3, 1 és 2, Wien.
- Frankl, V. E. (1982): *Der Wille zum Sinn*. Huber Verlag, Bern.
- Frankl, V. E. (1975): *Die Psychotherapie in der Praxis. Eine kasuistische Einführung für Ärzte*. Deuticke, Wien.
- Fromm, E. (1974): *Die Revolution der Hoffnung*. Rowohlt, Berlin.
- Furedi, F. (2018): *What next for the populist revolt?* <https://www.spiked-online.com/2018/12/28/what-next-for-the-populist-revolt/> letöltve: 2018. 12. 29.
- Gadamer, H.-G. (1984): *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest.
- Göstemeyer, K.-F. (1994): Van-e pedagógia a modernitás után? Új Pedagógiai Szemle, 10.
- Hamvas Béla (1987): *Szellem és egzisztencia*. Pannónia Könyvek, Baranya Megyei Könyvtár, Pécs.
- Kant, I. (1991): *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat, Budapest.
- Kautnik András (2015): Értelekérés és nevelés. Kerekasztal-beszélgetés a logopedagógiáról. *Logoterápia és egzisztenciaanalízis*. Többltet, külökiadvány: VII, 3., (17), Kolozsvár.
- Klafki, W. (1998): *Erziehung – Humanität – Demokratie. Erziehungswissenschaft und Schule an der Wende zum 21. Jahrhundert*. Marburg, <http://archiv.ub.uni-marburg.de/sonst/1998/0003> letöltve: 2018. 10. 12.
- Kurz, W. (2005): *Philosophie für helfende Berufe*. Verlag Lebenskunst, Tübingen/Wien.
- Kurz, W. (1991): *Suche nach Sinn, Seelsorgerliche, logotherapeutische, pädagogische Perspektiven, Ausgewählte Aufsätze*. Stephans-Buchhandlung, Würzburg.
- Lukas, E. (2008): Beteljesülés – értelemkérdés időskorban. In: Batthyányi Alexander – Sárkány Péter (szerk.): *Értelemes élet* 8., Jel Kiadó, Budapest.
- Lukas, E. (2006): Hol találsz oltalmadat? Az értelemigenlés logoterápiái elvei. In: Batthyányi Alexander – Sárkány Péter (szerk.): *Értelemes élet* 4., Jel Kiadó, Budapest.

- Lukas, E. (2001): *Familienglück, Verstehen, Annehmen, Lieben*. Kösel Verlag, München.
- Lukas, E. (1997): Wider das Prinzip Enttäuschung. In: *Logotherapie & Existenzanalyse, Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für Logotherapie und Existenzanalyse*. 1.
- Lukas, E. (1990): Erziehung zwischen Vernachlässigung und Verwöhnung, Logotherapie in der Pädagogik. In: uő: *Geist und Sinn. Logotherapie – die dritte Wiener Schule der Psychotherapie*. Psychologie Verlags Union, München.
- Lukas, E. (1988): *Rat in ratloser Zeit. Anwendungs- und Grenzgebiete der Logotherapie*. Herder Verlag, Freiburg im Breisgau.
- Oelkers, J. (1985): *Erziehen und Unterrichten: Grundbegriffe der Pädagogik in analytischer Sicht*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Pannenberg, W. (1991): *Mi az ember?* Egyházfórum, Budapest–Luzern.
- Sárkány Péter (2005): Az értelemtapasztalat dimenziói: Értelemadás és értelemtalálás. In: uő (szerk.): *Az értelemkérdés sodrában*. Jel, Budapest, 75–86.
- Sárkány Péter (2006): A kérdező és a felelő(s) ember: A lelkiismeret jelensége Martin Heidegger és Viktor Frankl felfogásában. *Vigília*, 71:4.
- Sárkány Péter: *Logopedagógia*. A személy-és értékközpontú pedagógia, honlap kezdőlap, letöltve: 2019. 01. 15.
- Schaffhauser Franz (2014): A konduktív pedagógia nevelésfilozófiai alapjairól. In: Costantino D. (szerk.): *Breakpoints and Bridges: Punti di rottura e ponti di Pedagogia Umana*. Edizioni Centro Studi Erickson, Trento.
- Schaffhauser Franz (2014): On the educational-philosophical Foundations of Conductive Education. In: Costantino D (szerk.): *Breakpoints and Bridges: Punti di rottura e ponti di Pedagogia Umana*. Edizioni Centro Studi Erickson, Trento.
- Schaffhauser Franz (2005): Utószó. In: Zsók Ottó: *Az orvosfilozófus Viktor Frankl (1905–1997). Szellemi arckép*. Tarsoly, Budapest.
- Schaffhauser Franz (2004): Az iskolafunkciók megváltozása és az iskolakultúrák átalakulása a 21. század elején. In: Bábosik István: *Nevelésemélet*. Osiris, Budapest.
- Schaffhauser Franz (2000): *A nevelés alanyi feltételei*. Telosz, Budapest.
- Schaffhauser Franz (1997): A XX. századi neveléseméleti modellek jellegzetességei. In: Bábosik István (szerk.): *A modern nevelés elmélete*. Telosz, Budapest.
- Schaffhauser Franz (1997): Optimista nevelési perspektívák. In: Bábosik István (szerk.): *A modern nevelés elmélete*. Telosz, Budapest.
- Scheler, M. (1995): *Az ember helye kozmoszban*. Osiris, Budapest.
- Scheler, M. (1979): *A formalizmus az etikában és a materiális etiketika*. Gondolat, Budapest.

- Sedlak, F. (1992): Logotherapeutische Selbsterfahrung. Befreiung zur Verantwortung. In: *Logotherapie & Existenzanalyse*, 1.
- Spaemann, R. (1990): Személy-e minden ember? *Mérleg*, 3.
- Wittgenstein, L. (1984): *Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie*. 2. k., Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Yalom, I. D. (2017): *Egyszemélyes pszichoterápia*. Park, Budapest.
- Zsók Ottó (2005): *Az orvosfilozófus Viktor Emil Frankl (1905–1997). Szellemi arckép*. Tarsoly, Budapest.
- Zsok, O. (2006): *Vertrauen kontra Angst*. Süddeutsches Institut für Logotherapie und Existenzanalyse, Fürstfeldbruck.
- Zsok, O. (1994): *Zustimmung zum Leben*. Eos, St. Ottilien.

Abstract

Education in the Spirit of the Meaning of Life. To the Philosophical-Educational Basics of Logopedagogy

Keywords: *zeitgeist, meaning of life, task-character of life, education to meaningful life, the subject of education, freedom – responsibility – morality, content of education to a meaningful life, lived logopedagogy*

The concepts on education are always influenced by the zeitgeist, determined by stormy recent history and fate translator events of nowadays. Defiance with post-classical zeitgeist one has to take the task to educate for a meaningful life. The question of meaning of life is the eminent 'human question', its radicalism may be a last for anyone.

The philosophical aptitude saying yes to life, also raising awareness has big importance in the concept of Frankl on human being and on education. The basic momentum in the concept of education is aging of value accuracy and dignity of human as a person. What is happening during the process of education is nothing but refinement of conscience, developing and strengthening of 'competency for hope', character formation through mediating values. Logopedagogy helps the upgrowing person in the mobilization of his own spiritual-psychical-physical forces for being capable searching and realizing of meaning: for constructive and meaningful shaping of life, for fulfilling of self, for enriching the community and nation.

Schaffhauser Franz a budapesti Semmelweis Egyetem főiskolai tanára, a Pető András Főiskola és annak jogelődje volt rektora, az ELTE Neveléstudományi Tanszékének volt vezetője, a Neveléstudományi Doktori Iskola volt tudományos titkára, a Logoterápia és Egzisztenciaanalízis Egyesület alapító alelnöke, a Német Logoterápia és Egzisztenciaanalízis Társaság tagja. Kutatási területei: nevelésfilozófia, filozófiai antropológia, a konduktív pedagógia holisztikus szemlélete, a konduktív nevelés elmélete, a társadalmi integráció és az inklúzió elvi alapjai. Jelentősebb publikációi: *A nevelés alanyi felételei* (Telosz Kiadó, Budapest, 2000), *Die Veränderung der Funktionen der Schule und die Umgestaltung der Schulstrukturen zu Beginn des 21. Jahrhunderts* (in: Bábosik István, Richard Olechowski (szerk.): *Lehren – Lernen – Prüfen*. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2003), *Viktor Frankel és Carl Rogers: Az értelem- és a kliensközpontú terápiák különbsége és hasonlósága* (in: Sárkány Péter (szerk.): *Az értelemkérdés sodrában: Viktor Frankel születésének centenáriumán*. Jel Kiadó, Budapest, 2005), *Értékpedagógia és mai nevelésvalóság* (in: Bábosik István (szerk.): *Az iskola optimalizálása – a struktúra változtatása nélkül*. PEM Tanulmányok IV. Urbis Kiadó, Budapest, 2006), *Pedagógia az iskolában. A szociális életképesség megalapozása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011). *On the educational-philosophical Foundations of Conductive Education*, valamint: *Prinzipien zur Pädagogik der Inklusion* (In: Costantino D. (szerk.): *Breakpoints and Bridges: Punti di rottura e ponti di Pedagogia Umana*. Edizioni Centro Studi Erickson, Trento, 2014).

Otto Zsok

Grundbedürfnisse und Sinnerfüllung

Schlüsselwörter: *Grundbedürfnisse, Orientierungsbedürfnis, Sinnerfüllung, Viktor Frankl, Autonomie, existentielle Abhängigkeit, Symbiose, Bindung.*

Der Kerngedanke dieser Reflexionen ist dieser: In den primären, vitalen Bedürfnissen des menschlichen Wesens melden sich Tendenzen, die „Sinn“ anvisieren. Bedürfnisbefriedigung *und* Sinnerfüllung sind keine Gegensätze, sondern komplementäre Phänomene im Leben des Menschen.

Grundbedürfnisse sind zugleich auch vitale Bedürfnisse, deren Befriedigung zum guten Leben dazugehören. In der Sicht der Psychologie bezeichnet das Wort *Bedürfnis* einen psychischen Zustand, der einen Mangel oder ein Defizit im Organismus betrifft.

1. Phänomenologie der Grundbedürfnisse

Unter *Grundbedürfnissen* versteht man all diejenigen Bedürfnisse, die jeden einzelnen Menschen mit allen anderen Menschen verbinden. Gemeint sind fundamentale, nach Befriedigung und Befriedung erheischende Strebungen des Menschen als körperliches, seelisches und geistiges Wesen.

Zum Beispiel 1.) physiologische Bedürfnisse, wie die nach Nahrung, Trank, Atmung, Sexualität, Schlaf und Bewegung, und 2.) humane Grundbedürfnisse, wie die nach Angenommensein [vor allem in der Kindheit], nach Nähe, nach Sicherheit, Schutz und Pflege, nach Orientierung und Respekt, nach Achtung, nach Beziehungen der Zuneigung und Liebe. „Dies sind die Bedürfnisse, die den Psychologen am besten bekannt sind, aus dem einfachen Grund, weil ihre Frustrierung Psychopathologie erzeugt.“¹

1 Abraham Maslow, *Motivation und Persönlichkeit*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 2002, 27.

Seitdem Abraham Maslow dies geschrieben hat, – nach wie vor zutreffend, – fand mancherlei Forschung statt. Verschiedene Richtungen der Psychotherapie stimmen überein, indem sie als Konsens festhalten:

Es gibt in uns – in allen – Menschen konstante, fundamentale, vitale Grundbedürfnisse, wie: (1) das Orientierungsbedürfnis, (2) das Kontrollbedürfnis, (3) das Bindungsbedürfnis, (4) das Bedürfnis nach Selbstwertschutz (Selbstwerterhöhung), (5) das Lustgewinn- bzw. Unlustvermeidungsbedürfnis, (6) das Explorationsbedürfnis und (7) das Bedürfnis nach Selbstverwirklichung. – Und wo bleibt hier, so kann gefragt werden, das von Viktor Frankl so vehement betonte Sinnbedürfnis? Nun:

„Das *Orientierungsbedürfnis* steht offensichtlich im engsten Zusammenhang mit dem *Sinnbedürfnis*. In ihm wird die den Menschen kennzeichnende Notwendigkeit wahrgenommen, die jeweilige Lebenssituation zu verstehen (theoretischer Aspekt) und zu bestehen bzw. zu bewältigen (praktischer Aspekt). Fazit: Was in der aktuellen Psychotherapiewissenschaft Orientierungsbedürfnis genannt wird, ist mit dem in der Logotherapie verhandelten Sinnbedürfnis im Prinzip *identisch*. Eigentlich ist der Begriff Sinnbedürfnis treffender, denn er ist viel stärker emotional unterfüttert, während der Begriff Orientierungsbedürfnis eher neutral klingt.“²

Nach einer anderen Einteilung lassen sich folgende Grundbedürfnisse kenntlich machen: (a) *Nähe-Erfahrung* [als menschliche, emotionale, mit Lustgefühlen und Freude verbundene Nähe]; dann (b) *Essen und Trinken*; dann (c) *Ruhe*; dann (d) *Bewegung* und schließlich (e) *geistige Anregung* [als seelische Nahrung, als geistige Erhellung, als spiritueller Impuls und als Sinnorientierung].

Nicht nur, aber vor allem in der zweiten Lebenshälfte gewinnen diese Grundbedürfnisse mit Blick auf ein sinnerfülltes Leben eine hohe Relevanz. Es ist immer der einzelne Mensch, der in seinem

2 Wolfram Kurz, *Sinn und Lebensqualität. Das Sinnbedürfnis in Relation zu den Grundbedürfnissen*, in: „Du kannst dem Sinn nicht ausweichen“. Existenz als Herausforderung für den Einzelnen und für die Gesellschaft. Vorträge und Seminare zum 25-jährigen Bestehen des Süddeutschen Instituts für Logotherapie und Existenzanalyse in Fürstentfeldbruck, Mai 2011, 25–38, hier 28–30. (ISBN 978-3-943379-00-6). Erhältlich durch unser Institut: si@logotherapie.de

persönlichen Lebens-Kontext zu erfüllen hat, wann, in welcher Weise und welchem Bedürfnis mehr Aufmerksamkeit zu schenken ist.

Voraussetzung einer psychisch gesunden Entwicklung, so hat die psychotherapeutische Forschung herausgefunden, ist die hinreichende Erfüllung von Grundbedürfnissen. Eine schon in der frühen Kindheit stattfindende, schwere und vielleicht Jahre andauernde Verletzung von Grundbedürfnissen lässt sich als die wichtigste Ursache für die Entstehung psychischer Störungen, wie Depressionen, Ängste und Suchtverhalten ausmachen.³

Durch die innigste Bindung an die Mutter während der Schwangerschaft, ist in jedem Menschen *a priori*, von vornherein ein Bedürfnis nach Symbiose angelegt und mitgegeben. Das Wort *Symbiose*, aus dem Griechischen kommend, heißt zunächst so viel wie Zusammenleben. Man kann dies im Bereich der Menschen so tun, dass man sich gegenseitig hilft, fördert, unterstützt und einen Nutzen davon hat. Das ist dann eine *gesunde Symbiose*, die während der Schwangerschaft zwischen Mutter Kind naturgemäß gegeben ist und nach der Geburt des Kindes noch einige Jahre notwendig, gesund und heilsam ist. Menschen können aber daran auch erkranken, wenn die Symbiose die eigene Entfaltung hindert, blockiert oder gar unmöglich macht. Es gibt symbiotische Verstrickung und Symbiosetraumata.⁴ Ein Kind ist auf seine Mutter angewiesen und muss für all das, was von seiner Mutter kommt, grundsätzlich offen sein, und ist es auch mindestens bis zum 14. Lebensjahr. Das Kleinkind allerdings kann sich der Mutter nicht verschließen und muss, was von ihr kommt, – Positives wie Negatives – in sich aufnehmen.

3 Vgl. Joachim Bauer, *Das Gedächtnis des Körpers. Wie Beziehungen und Lebensstile unsere Gene steuern*, München: Piper Verlag 2013.

4 Zum Begriff „Symbiosetrauma“ so viel: Es gibt eine destruktive Symbiose, die man auf folgende Formel bringen kann: „Du sollst so sein, wie ich dich brauche, du sollst dich so verhalten, wie ich es will, mit der Folge von Dominanz, Beherrschung, Unterdrückung, Sadismus, Vernichtung oder vielleicht sogar Tötung der anderen Person“ (Franz Ruppert). Es kann der Vater oder die Mutter so sprechen. Es können die Eltern so reden und sich dem entsprechend verhalten. Es kann aber auch der faschistische, kommunistische, totalitäre und diktatorische Staat so sprechen. Es können aber auch manche Vertreter der kirchlichen Institutionen so sprechen und sich dem entsprechend verhalten. In allen Beispielen haben wir dann mit Symbiose-Traumata zu tun.

Symbiotische Bedürfnisse begleiten uns ein Leben lang. Sie stehen wegen unserer großen Abhängigkeit am Anfang unseres Lebens im Vordergrund. Die hier gemeinte Abhängigkeit beginnt mit dem Augenblick der Einnistung des Fötus in den Uterus. Die werdende Mutter wird schon während der Schwangerschaft diese Abhängigkeit – bewusst oder weniger bewusst, liebevoll oder mit Abwehr in ihrer Haltung – prägen, formen und gestalten.

Unmittelbar nach der Geburt geht es um vitale Bedürfnisse des neuen Menschenkinds: um Genährt-, Gewärmt- und Gehalten-Werden, auch um Gesehen- und Verstanden-Werden, auch um Gestreichelt- und Wertgeschätzt-Werden. Dieser Anfang unseres Lebens ist an sich eine große, ja, *existenzielle Abhängigkeit*, die, wenn es mit rechten Dingen zugeht, das Urvertrauen in uns begründet. Das Neugeborene ist seinen Eltern, vor allem seiner Mutter, restlos ausgeliefert – im Guten wie im weniger Guten.

Aber auch als Erwachsene wollen wir weiterhin unterstützt, verstanden und wertgeschätzt werden; wir wollen willkommen sein, dazugehören und, vor allem, geliebt werden. Bei alledem wollen wir als Erwachsener ein Stück weit auch mitbestimmen, die Wahrnehmung und Befriedigung der Bedürfnisse sozusagen mitgestalten. Darin drückt sich das Bedürfnis nach einer (relativen) Autonomie aus. *Abhängigkeit* und *Autonomie* bedingen sich einander. Bei einer gesunden Psyche kommen beide Bedürfniskomplexe zu ihrem Recht. Und noch etwas: Bei einer gesunden Psyche will der Erwachsene nicht nur geliebt werden, sondern auch *selber lieben*, manchmal sogar ohne Gegenliebe.

Autonomie kann gedeihen, wenn einem Kind nicht permanent vorgeschrieben wird, was es wahrzunehmen und zu fühlen hat, wenn es nicht ständig reglementiert und zurechtgewiesen wird, sondern wenn ihm eigene Wege zugestanden werden, die Welt mit seinen Sinnen wahrzunehmen und Schritt für Schritt zu entdecken. Weint ein Kind, sagen manche Eltern: „Hör auf, das ist doch alles gar nicht so schlimm!“ So werden die ureigenen Gefühle des Kindes für unwichtig erklärt. Um Autonomie zu entwickeln, muss es sehen dürfen, was es sieht, und fühlen dürfen, was es fühlt, und es muss in guten zwischenmenschlichen Beziehungen stehen. So erst kann ein Kind sicher sein bzw. sicher werden: Das bin wirklich ich [das Wort „ich“ hier im psychologischen

Sinne verstanden]. Autonomie heißt: In sich selbst Halt zu finden, zu lernen, die eigenen Gefühle zu regulieren, [wobei hier in den ersten sieben Jahren jeder Mensch unumgänglich und notwendig die Hilfe seiner Eltern braucht], und sich nicht, nicht immer und permanent an andere anlehnen zu müssen. Wer ein gutes Gefühl für sich selbst hat, – für seinen Körper, für seine Seele und für seinen Geist, – kann auch Entscheidungen allein treffen, ohne sich immer bei anderen rückversichern zu müssen,⁵ ohne immer wieder die Autorität von außen in Anspruch nehmen zu müssen.

Die Befriedigung des Bedürfnisses nach Bindung in den ersten drei Lebensjahren wird aber dem Kind normalerweise gewährt, – wenn es „mit guten Dingen“ zugeht. Als tragisch zu bezeichnen ist das Faktum, dass es in dieser Hinsicht die Dinge, leider, nicht immer gut waren, wie das gleich zu zeigen sein wird.

Zunächst aber sei wiederholt: Das Bindungsbedürfnis ist fundamental. Es bedeutet in den frühen Jahren: mindestens mit einer Person, die es gut meint, verbunden zu sein. Nähe und Vertrautheit zu dieser Person, die sich mit dem Leben besser auskennt, als das Kind, sind biologisch angelegte, buchstäblich urvitale Grundbedürfnisse. Diesbezügliche frühkindliche Erfahrungen mit der Mutter (in den ersten drei Jahren) wirken sich prägend auf unser Verhalten in späteren Beziehungen aus.

Wenn die Mutter liebevoll, warmherzig und einfühlsam auf das Kind reagiert, dann fühlt sich der spätere Erwachsene „sicher gebunden“. Diese bindungssicheren Menschen haben größere Chancen, erfüllende Liebesbeziehungen zu führen und sie erleben eher seltener Trennungen, wobei hier, bei der sicheren Bindungsentwicklung *auch der Vater* eine große Rolle spielt. Genau mit Blick darauf habe ich aus der Biographie von Viktor Frankl (1905–1997) erkannt, dass er bei seinen Eltern tiefe Geborgenheit, Liebe und Wärme – also sichere Bindung – erleben durfte, weswegen der spätere Psychiater Frankl, Begründer der Logotherapie, kaum darauf geachtet hat, welche Probleme entstehen können, wenn Kinder unsichere Bindungen erfahren. Der 90-jährige Frankl fand in seiner Autobiographie hymnische Worte, als er über seine Mutter sprach:

5 Im Gespräch mit Franz Ruppert: *Wie selbstbestimmt kann ich leben?* In: Natürlich gesund und munter, Nr. 3/2014, 39.

„Meine Mutter war ein *seelenguter* und *herzensfrommer* Mensch. (...) Nachdem mein Vater in Theresienstadt gestorben und ich mit meiner Mutter allein geblieben war, habe ich es mir zum Prinzip gemacht, wo immer ich ihr begegnete und wann immer sie von mir Abschied nahm, sie zu küssen, so dass eine Garantie bestand, dass, wenn uns irgend etwas trennen sollte, wir im Guten voneinander gegangen sind. (...) Im Lager dachte ich sehr viel an meine Mutter, aber wann immer ich daran dachte, wie es sein würde, wenn ich sie wiedersehe, drängte sich mir unabweislich die Vorstellung auf, *das einzig Angemessene wäre, in die Knie zu sinken und den Saum ihres Kleides zu küssen.*“⁶ Und über seinen Vater schreibt der 90-jährige Viktor Frankl: „In der Kindheit wurde mir ein Gefühl der *Geborgenheit* durch die Umgebung, in der ich lebte, *geschenkt*. Ich muss fünf Jahre alt gewesen sein, als ich – und ich halte diese Kindheitserinnerung für paradigmatisch – an einem sonnigen Morgen in der Sommerfrische Hainfeld erwachte. Während ich die Augen noch geschlossen hielt, wurde ich von dem unsäglich beglückenden und beseligenden Gefühl durchflutet, geborgen, bewacht und behütet zu sein. Als ich die Augen öffnete, stand mein Vater lächelnd über mich gebeugt.“⁷

Klare Worte, unmissverständliche Botschaft: Die in der Kindheit erlebte und geschenkt bekommene Erfahrung der Geborgenheit mit den Eltern zählt und hält ein Leben lang.

Verhält sich die Mutter aber wenig fürsorglich, kalt oder gar abweisend, – zum Beispiel so, wie Johanna Haarer⁸ in ihrem 1934 erschienen Buch „Adolf Hitler, die deutsche Mutter und ihr erstes

6 Viktor E. Frankl, *Was nicht in meinen Büchern steht. Lebenserinnerungen*, München 1994, 1f.

7 Viktor Frankl, ebd., 10.

8 Johanna Haarer, eine Lungenärztin und ohne pädagogische Bildung, war, nach meiner Einschätzung, eine absolut „Verirrte“ und eine in der Ideologie des Nationalsozialismus Verstockte. Ihrer Tochter, Anna Hutzel, zufolge hat Johanna Haarer ihre nationalsozialistische Einstellung nie geändert. Bis zu ihrem Tode (30.04.1988) habe man mit ihr nicht über das Dritte Reich sprechen können, Probleme innerhalb der Familie seien mit Gewalt gelöst worden, unter der Gefühlskälte der Mutter hätten alle Kinder leiden müssen (so die Mitteilung der Tochter in einem Telefongespräch an die Wissenschaftlerin Susanne Blumensberger am 3. November 2000, hier zitiert nach Wikipedia).

Kind“ empfohlen hatte, und deren Empfehlungen, oh Schreck, 2 bis 4 Millionen Mütter in die Praxis umgesetzt haben, – dann entwickelt der Heranwachsende einen eher „ängstlich-unsicheren“ oder gar „vermeidend-unsicheren“ Bindungsstil. Ein *Exkurs* dazu.⁹

Haarers Bücher, – sie hat noch zwei weitere geschrieben, – waren im Grunde üble politische Propagandaschriften, welche die Kinder von Anfang an auf den Krieg vorbereiten sollten. Da Haarers Bücher hohe Auflagen erreicht und Mütter in hoher Zahl stark beeinflusst und geprägt hatten, bedeutete dies in Konsequenz, dass sehr viele Menschen, im Dritten Reich und auch noch in den Jahren danach [bis 1975] geboren, mit frühen nationalsozialistischen Prägungen à la Johanna Haarer ins Leben entlassen wurden, ohne sich dessen bewusst zu sein und ohne überhaupt zu merken, was sie möglicherweise weitergaben. (...)

Frühkindliche nationalsozialistische Erziehung wirkte also noch lange nach 1945 fort. Das tat sie nicht nur durch Mütter, die nach dem Zusammenbruch keineswegs ihre vorher „bewährten“ Praktiken aufgaben, sondern es geschah darüber hinaus, indem das, was Kindern zuvor angetan worden war, weiterhin wirksam blieb und bis heute zu spüren ist.

Die Frage nach dem Verhalten von Müttern, die sich auf Anregungen von Haarer zu Handlangerinnen des Dritten Reiches gegenüber ihren Kindern machten oder machen ließen, ist ganz besonders stark tabuisiert. Über Nationalsozialistinnen findet man immer noch wenig in der Fachliteratur. Von besonderer pathogener Bedeutung ist die Identifizierung von Müttern mit einer Weltanschauung der Härte und Unnachsichtigkeit gegenüber Schwachen. Die fundierte Auseinandersetzung mit der harten, kalten Mutter, die sich an nationalsozialistischen Erziehungsidealen orientiert war, steht noch – jedenfalls in Deutschland – aus oder befindet sich gerade in ihrer Anfangsphase. Aber was wirkte so verheerend durch Johanna Haarers Anweisungen, die, ja, von ziemlich vielen

9 Im Folgenden beziehe ich mich mit Seitenangaben im Text auf: Sigrid Chamberlain, *Adolf Hitler, die deutsche Mutter und ihr erstes Kind. Über zwei NS-Erziehungsbücher*, Gießen: Psychosozial-Verlag 2010 (5. Auflage). Die 1. Auflage ist schon 1997 erschienen.

Müttern übernommen und in die Praxis umgesetzt worden sind? Hier einige Kostproben, die ich aus dem kritischen Buch von Sigrid Chamberlain übernehme. Also:

Nach Haarer wird das gesunde Neugeborene sofort nach der Geburt in ein Tuch gehüllt, „zur Seite gelegt“ und nach 24 Stunden der Mutter zum ersten Mal zum Stillen „gereicht“. Die Erziehung des Kindes hat unmittelbar nach der Geburt zu beginnen und das Kind soll, getrennt von der Mutter, in einem eigenen Raum untergebracht werden (S. 23).

Die ganze Familie mache sich zum Grundsatz, so Haarer, „sich nie ohne Anlaß mit dem Kind abzugeben. Das tägliche Bad, das regelmäßige Stillen und Wickeln des Kindes bieten Gelegenheit genug, sich mit ihm zu befassen. »Das Kind wird gefüttert, gebadet und trockengelegt, *im übrigen aber vollkommen in Ruhe gelassen*« (S. 25f.).

Die Zeiten für die Pflege des Kindes sind knapp bemessen. Es gibt kein Spielen und Bummeln beim Baden, kein unnötiges Einreden auf das Baby oder Zärtlichsein mit ihm.

Das Weinen des Babys, so Haarer, sei als Schreien oder Geschrei zu deuten. Dabei soll die Mutter hart bleiben, nicht sündigen aus Liebe oder Unverstand heraus, denn es gehe in der Regel um Kraftproben, das Baby soll etwas begreifen, nämlich still zu sein. Die Mutter braucht, so Haarer weiter, Strenge, Beharrlichkeit, Willenskraft und vor allem immer wieder Unerbittlichkeit. Das Schreien des Kindes darf nicht bekämpft werden durch Herumtragen, Wiegen, Stillen, allenfalls ist ein Schnuller erlaubt. Und dann wörtlich: „Versagt auch der Schnuller, dann, liebe Mutter, werde hart! Fange nur ja nicht an, das Kind aus dem Bett herauszunehmen, es zu tragen, zu wiegen, zu fahren oder es auf dem Schoß zu halten. Das Kind begreift unglaublich rasch, dass es nur zu schreien braucht, um eine mitleidige Seele herbeizurufen und Gegenstand solcher Fürsorge zu werden. Nach kurzer Zeit fordert es diese Beschäftigung mit ihm als ein Recht, gibt keine Ruhe mehr, bis es wieder getragen, gewiegt oder gefahren wird – und der kleine aber unerbittliche Haustyran ist fertig“ (S. 24–27).

Demnach soll die Mutter das Baby, einen werdenden Tyrannen, sich fern vom Leibe halten; das Baby soll Todesangst ausstehen und

das tut es auch, wenn es Nacht für Nacht und Tag für Tag, bis auf kurze Zeiten zwischendurch, alleingelassen wird.

Alles läuft bei Haarer darauf hinaus, dass das Kind sich an die ständige Nähe und Fürsorge eines Erwachsenen nicht gewöhnt, keine emotionale Bindung eingeht, keinen Blickkontakt mit der Mutter hat, keine bergende Hülle der mütterlichen Umarmung erfährt und sich ruhig und still verhält usw. Was alles daraus folgen kann im späteren Leben? Sigrid Chamberlain formuliert es so:

„Indem dem Baby Kontakt und Halt verweigert werden, wird es auch als Person, als eigenständiges, berechtigtes Selbst übersehen. Vom Ignorieren seiner wichtigsten Bedürfnisse und ihrer Äußerungen bis hin zur Verweigerung des umhüllenden, erhaltenden und wiederherstellenden Kontaktes wird alles getan, um das Baby als potentiell selbständige Person zu zerstören. So wird dem Kind vieles [vital Wichtiges] vorenthalten. Und das bereitet einen Typus vor, der aufgrund der eigenen unsicheren Grenzen und des immer fragmentarisch gebliebenen Selbst nie den Anderen, gar den Fremden, neben sich wird bestehen lassen können. Er wird auch, da er nie durch bergendes Halten die Grenzen des eigenen Körpers erfahren hat, zu gegebener Zeit dazu neigen, in der Masse, im Volkskörper aufzugehen und sich als Teil dieses Volkskörpers wiederum grenzenlos und explosionsartig über alle Welt auszu dehnen, jedwede Grenze seinerseits mißachtend und die Welt mit Explosionen überziehend“ (S. 32f.). Sehr merkwürdig ist das Faktum, dass Haarer dem Thema Reinlichkeit in ihrem Buch 25 Seiten widmet, während die körperliche *und* die sogenannte geistige Entwicklung des Kindes im ersten halben Jahr auf einer halben Seite abgehandelt werden (vgl. S. 49).

Und bezüglich *Gedanken zur Kinderfeindlichkeit in Deutschland* heute, schreibt Sigrid Chamberlain:

„Vieles, was für die Beziehung zwischen Mutter und Baby gilt, kann übertragen werden auf das Verhalten von allen Erwachsenen gegenüber jedem Baby. (...) Die nationalsozialistische Gesellschaft war keine kinderfreundliche, denn die existentiellen Interessen von Kindern, ihre eigentlichen Bedürfnisse wurden permanent mit Füßen getreten. (...) Vielleicht haben wir da etwas »geerbt«. Die latente Feindseligkeit und Beziehungslosigkeit einer ganzen

Gesellschaft im Umgang mit ihren Kindern hat unter Umständen auch etwas zu tun mit der vor Jahrzehnten strikt durchgeführten und seitdem nie mehr ganz aufgehobenen Isolation ihrer kleinsten Kinder“ (S. 28).

Johanna Haarer, vom Beruf Lungenärztin und selber Mutter von fünf Kindern, glühende Verehrerin des Führers und fanatische Nationalsozialistin, hat mit ihrem Buch mehr Schaden angerichtet, als wir es heute anzunehmen bereit sind. Wir beginnen erst den Schaden zu ahnen, ja. Es sollten nicht lebendige und spontane, spielerische, neugierige Kinder heranwachsen, sondern gehorsame, abgehärtete, für den Krieg geeignete, gefühls- und bindungslose Kinder, die Kameradschaft, aber keine Freundschaft leben können; die man führen kann dorthin, wo der Führer es will. Wie Sigrid Chamberlain schreibt: „Persönliche Beziehungen, bindungs- und beziehungs-fähige Menschen störten das [nationalsozialistische] System. Die wandernde, eventuell sich spontan bildende, nicht uniformierte »Horde«, die sich bewusst von der marschierenden, uniformierten Kolonne absetzte, wurde als politische Gefahr gesehen und mit tödlichem Haß verfolgt. Das ist wörtlich zu nehmen. Jugendliche – 17jährige bereits – wurden zum Tode verurteilt und hingerichtet, wenn sie sich der Staatsjugend entzogen und andere Formen jugendlicher Zusammenschlüsse propagierten und praktizierten“ (S. 87). Und dann: Gehorsam stand an der ersten Stelle – „und Haarer wußte, was sie wollte und wohin alles, was sie vorschlug, führen sollte. (...) Privaten Raum zum Spielen hat das nationalsozialistische Kind nicht, und zwar fehlt dieser von Geburt an. Schon die Mutter des Babys ist die in ihrem Pflichtbewusstsein nie erlahmende Agentin der neuen [von Hitler propagierten] Zeit, und das Kind bekommt das zu spüren“ (S. 90). – So weit der Exkurs.

Hoffen wir stark, dass heute diese schrecklichen Zeiten vorbei sind und die heutigen Mütter mit viel Liebe, Herzenswärme und Zärtlichkeit mit ihren Babys und Kleinkindern umgehen. Andererseits bestehen weiterhin Auswirkungen jener Zeiten in den Seelen vieler einzelnen Menschen. Aus den vielen Beispielen seien hier zwei herausgegriffen. *Erstes Beispiel.* Die Historikerin *Miriam Gebhardt* äußerte sich in einer Radiosendung zum Thema „Erziehung vererbt sich. Warum bekommen gerade die Deutschen so wenige Kinder?“ Es

liegt an unserer – sehr besonderen – Erziehungsgeschichte, sagte Miriam Gebhardt und fügte noch hinzu: „Ich bin 1962 geboren. Meine Mutter hatte das Buch von Johanna Haarer, sogar noch die NS-Version und ich bin damit großgezogen worden. Meine Mutter hat die Ratschläge beherzigt. Es gibt Bilder aus der Zeit, mit meiner Mutter und mir als Baby, und die sind erschreckend: Sie hält mich genauso wie in dem Buch empfohlen – in so einer unnatürlichen Haltung. Man sollte ja nicht zu viel Blickkontakt mit dem Baby haben, es könnte ja verweichlichen. In den ersten Ausgaben [des Buches] empfiehlt Johanna Haarer sogar, das Kind nach der Geburt in einen schalldichten Raum zu sperren, damit die Mütter nicht das Schreien der Babys hören. Und das natürliche Schreien des Kindes ist in der Lehre Haarers keine Gefühlsäußerung, sondern dient vor allem der Stärkung der Lungen. Es ist sozusagen die erste Abhärtung in einem Leben, das gemeistert werden muss. In ihrem Weltbild ist das Kind ein anarchisches Wesen, das nicht verwöhnt werden darf. Man liest das Buch und man hat den Eindruck eine Betriebsanleitung für eine Maschine vor sich zu haben. Die Erziehung eines Kindes gleicht einem Kampf, von der Geburt an und der Kampf muss unbedingt gewonnen werden. Deswegen auch diese Metapher der Kraftprobe, die man in deutschen Erziehungsratgeber bis heute noch findet.“¹⁰

Zweites Beispiel. Mir schreibt am 14. September 2014 eine Mutter von zwei Kindern, eine Familienpflegerin (Jahrgang 1964), die an einem Seminar von mir zu diesem Thema teilgenommen hatte, Folgendes:

„Nach dem Seminar mit Ihnen habe ich den Arbeitsauftrag mitgenommen, mit meiner [inzwischen 87-jährigen, noch sportlichen] Mutter über ihre Erziehung und ihren Umgang mit mir zu sprechen. Wir haben uns auch über das Buch von Johanna Haarer unterhalten. Meine Mutter [Jahrgang 1927] sagte ganz spontan, in dem Buch stehe ein Haufen Blödsinn drin, »aber das mit dem regelmäßigen Füttern hat mir der Arzt empfohlen und die Stunden auf dem Balkon in der frischen Luft habt ihr alle genossen. Das hat euch sicher nicht geschadet, das lasse ich mir von niemandem einreden.« (...)

10 Quelle: www.nido.de/artikel/interview-miriam-gebhardt

Das Thema aber, das mir emotional sehr nahe geht bis heute, ist: Warum hat meine Mutter mich im Laufstall in ein anderes Zimmer gestellt und weinen lassen und dabei im Zimmer nebenan gearbeitet? An dieses Thema kommen wir nicht ran. Sie blockiert und ihre Erklärung, sie wollte mich zur Selbständigkeit erziehen, leuchtet mir nicht ein.

Im Grunde hat sie mich für Stunden weggesperrt und weinen lassen. Ich fühle mich dadurch bis heute von ihr abgelehnt. Das kann meine Mutter nicht akzeptieren, sie wollte und will eine gute Mutter sein, sagt sie, aber ich weiß nicht, wo ich mit meiner Wut hin soll, mit meiner Trauer und Enttäuschung. (...)

Bei der Geburt meines Sohnes war eine Schwester da. Mit ihrem Gerede vom Wolfswainen, von den Kindern, die noch kein Schmerzempfinden haben und nur aus Reflex weinen, – und wie schön es war, wenn kleine Kinder monatelang auf Station blieben, ... ja, das hat mich abgestoßen. Diese Kinder, die monatelang auf Station blieben, kannten ihre Mütter nicht, denn die Mütter hatten keinen Zutritt zur Station. – Das alles erzählte mir eine Schwester völlig natürlich, völlig ohne Schuldgefühle, als wäre das alles normal. Sie wollte mir klar machen, dass ich mein Kind zu sehr verwöhne. Ich wollte meinen Sohn in sein Bettchen legen, als er auf meinem Arm eingeschlafen war. Noch bevor er die Matratze berührte, machte er die Augen auf und weinte, und da habe ich ihn natürlich wieder rausgeholt. Das fand die Schwester völlig falsch. [Sie gehörte der älteren Generation an und ich wusste, dass sie noch aus den Büchern von Johanna Haarer lernte].

Herzliche Grüße Ihnen, K.H.“

Zuerst war die Briefschreiberin ziemlich überrascht, als ich im Seminar ihr gesagt habe, ich würde sie als weich und unsicher erleben. Dann aber dachte sie lange nach, und kam auf ihre frühe Kindheit zu sprechen. Sie wurde zutiefst in ihrem Bindungsbedürfnis verletzt, und das wusste sie auch. Doch ihre eigenen Kinder habe sie ganz anders erzogen, betonte sie stolz: mit Wärme, Hautkontakt, Liebe und Zärtlichkeit. Gut so, sehr gut so, sagte ich ihr. Im Seminar sagte ich zur Abrundung: Vieles kann in der frühen Kindheit vorgeprägt sein, was uns auch leidend macht, manchmal Jahre hindurch, aber die Kindheit ist nicht das ganze

Leben. Das Weiterlernen geht weiter, bis zum letzten Atemzug. Es gibt eine eigene, persönliche Trotzmacht! Es lebt in uns auch die Trotzmacht des Geistes (Frankl).

Fakt ist aber auch, dass in Europa ziemlich viele Bindungsunsichere Menschen leben. Sie neigen eher dazu, Liebesbeziehungen zu schnell aufzugeben, sie erleben öfters Trennungen und fühlen sich eher depressiv und in ihrer Selbstachtung, in ihrem Selbstwert unsicher. Es sind diejenigen, die in frühen Jahren keine sichere Bindung entwickeln konnten, weil die Mutter unsicher, emotional kalt oder labil und abweisend, oder tot, drogenabhängig usw. war.

Risikofaktoren für einen ungünstigen oder unsicheren Bindungsstil sind:

- Wenn wichtige Bezugspersonen den Grad der Zugewandtheit stark verändern

- Wenn der leibliche Vater nicht im Haushalt wohnt oder die Mutter depressiv [und/oder traumatisiert ist, wie dies bei den Kriegskindern vielfach der Fall war]

- Wenn das Kind über wenig soziale Kompetenzen verfügt [weil es dazu nicht angeleitet wurde] und

- Wenn es in jungen Jahren keine engen Freundschaften pflegt

- Wenn es keine ausgeglichene erwachsene Bezugsperson kennt, die es anleitet und lenkt.

Viele Psychologen zählen sichere Bindung, also das Bedürfnis nach engen, vertrauten und intensiven Beziehungen zu den primären, vitalen Bedürfnissen, wie Essen, Trinken, Schlafen oder Sex.

Menschen mit einem unsicheren Bindungsstil haben natürlich auch Bedürfnis nach Nähe, aber sie tun sich damit schwer. Manche vermeiden Nähe, weil sie bedrohlich wirkt [oder sie die Nähe als bedrohlich erleben], andere wiederum gehen zwar enge Bindungen ein, kämpfen aber dauernd mit Verlustängsten. Damit sind Konflikte vorprogrammiert, alte Verletzungen werden reinszeniert und Lebenskrisen werden nicht so gut gemeistert.

Neuere Forschungen zeigen allerdings, dass der Bindungsstil eines Erwachsenen nicht maßgeblich auf die frühen Kindheitserlebnisse zurückgehen, denn der Bindungsstil wird auch von unseren späteren Erfahrungen und Beziehungserlebnissen – sowie von der eigenen

Entscheidung, sich für nahe Beziehungen zu öffnen sowie *von der eigenen Selbsterziehung* – beeinflusst.¹¹

Diesen Aspekt in der *Selbsterziehung* und *Selbstformung*, oder auch im Rahmen einer Biographiearbeit, bei sich selbst anzuschauen und tief zu erfühlen, heißt immer auch: – Das wackelige Selbstwertgefühl in Richtung *stabiles Lebenswertgefühl* zu erweitern. Denn: Das *Selbstwertgefühl* ist angebunden, zunächst

- an die Urteile der Eltern → (in der Kindheit)
- an die Urteile der Mitmenschen → (in der Übergangszeit zum Erwachsenwerden)
- an das eigene Urteil → (in reiferen Jahren).

Die Kindheit aber ist lang [sie dauert etwa 14 Jahre] und genau in dieser langen Zeit sind Kinder auf die leibliche, seelische und geistige Fürsorge ihrer Eltern angewiesen. Je stabiler die Mutter ist, je besser es ihr geht, – und es geht ihr zunehmend besser, wenn sie auf der Paarebene vom Mann wertgeschätzt und geliebt wird, – umso mehr kann sich das Kind um sich selbst kümmern, umso sicherer gebunden ist das Kind, umso tiefer entwickelt sich in ihm das Selbstwertgefühl. Solche Kinder können sich unbekümmerter und leichter ihrer Umwelt zuwenden, weil sie weniger Aufmerksamkeit auf den Zustand ihrer Mutter verwenden müssen, da die Mutter stabil ist. Wird das Urverlangen des Babys und des Kleinkindes nach der Liebe der Eltern befriedigt und befriedet, entsteht in den ersten drei Jahren sichere Bindung, die sich bis zum siebten Jahr befestigt. Fazit: Kinder wollen von ihren Eltern gehalten, gewärmt, gestreichelt, gesehen, geliebt, getröstet und vielfältig unterstützt werden: Darin, genau darin wird sichere Bindung realisiert und das Bindungsbedürfnis des Kindes befriedet. Dann aber kann ein Kind auch Kontrolle ausüben und sein *Kontrollbedürfnis* befriedigen. Kontrolle heißt hier so viel wie: etwas bewältigen, ein Ziel, das man sich gesetzt hat, auch zu verwirklichen, sich selbst steuern.¹² In Form von einigen Thesen, wollen wir festhalten:

11 In Anlehnung an: Susie Reinhardt, *Kindheit ist nicht das ganze Leben*. In: Psychologie heute, Februar 2014, S. 10.

12 Vgl. Joachim Bauer, *Selbststeuerung. Die Wiederentdeckung des freien Willens*, München: Karl Blessing Verlag 2015.

(1) *Die Biographie* hat eine Bedeutung bei der Entstehung psychischer Störungen. Bei fast allen schwerwiegenden psychischen Störungen ist es so, dass man ganz gravierende frühkindliche Verletzungen des Bindungs- oder des Kontrollbedürfnisses findet. Die gemeinten Menschen haben oft unsichere Bindungs- und Kontrollverlust-Erfahrungen gemacht. Frühe Lebenserfahrungen in den wichtigsten Beziehungen erweisen sich als sehr bedeutsam für die spätere *psychische Gesundheit*.

(2) Der Säugling hat die angeborene Neigung, die Nähe einer vertrauten Person zu suchen. Ein gesunder Erwachsene [die Mutter oder/und der Vater] trägt ebenfalls die Neigung in sich, diesem Bedürfnis des Kindes gerecht zu werden. Das heißt: heilende, milde, liebevolle Nähe dem Kind zu zeigen, ist die beste Prävention. „Dieses Bindungssystem ist relativ unabhängig von sexuellen und aggressiven Triebbedürfnissen und stellt ein eigenständiges Motivationssystem dar.“ Denn:

(3) Bindungsverhaltensweisen existieren als Teil des evolutionären Erbes von Geburt an und werden im Verlauf des ersten halben Jahres immer spezifischer auf eine oder mehrere Hauptbezugspersonen gerichtet. Das körperliche Ziel dieser Verhaltensweisen ist *Nähe*, das Gefühlsziel ist *Sicherheit*“ [Urvertrauen].¹³

(4) Das *Eltern-Sein* erfordert in den ersten Lebensjahren des Kindes besondere emotionale Fähigkeiten: differenzierte Wahrnehmung der kindlichen Bedürfnisse, hohe Empathie und wohlwollendes Verstehen. Man kann begründet sagen: Die Gewährung von Bindungssicherheit ist die wesentliche Funktion von Elternschaft.

(5) Die Forschung hat deutlich gezeigt, wie wichtig es für Kinder ist, Bezugspersonen *beiderlei Geschlechts* emotional zur Verfügung zu haben. „Die Kinder erleben die Väter in der Regel von klein auf als primäre Bezugspartner, die anders als die Mütter sind und die durch die Vermittlung von Alternativerfahrungen im Alltag zur Relativierung mutterbezogener Beziehungsbedingungen beitragen.“¹⁴

13 Eva Rass, *Bindung und Sicherheit im Lebenslauf. Psychodynamische Entwicklungspsychologie*, Stuttgart: Klett-Cotta Verlag 2012, 34f. (2. Auflage).

14 Ebd., 42.

2. Der Mensch befriedigt Grundbedürfnisse und erfüllt Sinn

In den Grundbedürfnissen melden sich Strebungen, die Sinn- und Wertvolles anvisieren. Deshalb ist nicht jedes Mal die Trotzmacht des Geistes zu aktivieren, wenn es um Bedürfnisstillung geht. Frankl hat an einer Stelle die Bemerkung gemacht: Zum Glück müsse der Mensch von seiner Trotzmacht keineswegs unentwegt Gebrauch machen, denn mindestens ebenso oft wie *trotz* seines Erbes, trotz seiner Umwelt und trotz seiner Triebe „behauptet sich der Mensch ja auch *dank* seines Erbes, dank seiner Umwelt und *kraft* seiner Triebe.“¹⁵ Der Mensch behauptet sich *kraft* seiner Triebe, heißt es. In anderen Worten: Es gibt eine Form der Selbstbehauptung, die nicht *a priori* sinnwidrig oder unethisch ist. Es gibt Formen der Bedürfnisstillung und Bedürfnisbefriedigung, die sinnvoll sind. Zwischen Bedürfnisstillung und Sinnerfüllung besteht kein Ausschließlichkeitsverhältnis. Anders gesagt: Nicht ein „Entweder – Oder“, sondern ein „Sowohl-als-Auch“ entspricht dem anthropologischen Sachverhalt.

Triebe, die nach einer Bedürfnisstillung verlangen, sind nicht von vornherein mit negativer Konnotation zu verbinden, sondern zu lenken und zu formen. Und: nicht alle zu verwirklichenden Werte liegen „außerhalb des Ichs draußen in der Welt“ (E. Lukas), sondern manche Werte, die zu verwirklichen sind, sind durchaus dem eigenen [geistigen] Ich inhärent, innewohnend und sehr human. Wenn ich Stille und Ruhe suche oder mich selbst in der Freude bewahren will – z. B. durch ein spannendes Spiel, durch Kontemplation, durch Innewerdung, durch ein Gespräch, das mir gut tut usw., dann diene ich sehr wohl meinem eigenen Ich und einer in ihm angelegten geistigen Potenz, die ich dadurch – mich meinem Selbst hinwendend – erlebend verwirkliche. Der Überbetonung der Selbsttranszendenz nach außen – wie sie in den Schriften von Viktor Frankl und Elisabeth Lukas anzutreffen ist –, darf von Fall zu Fall paradox formuliert, eine *Selbsttranszendenz nach innen* entgegengesetzt werden. Immer nur ausatmen – geht nicht. Man muss auch einatmen

15 Viktor E. Frankl, *Der leidende Mensch*, Bern: Hans Huber Verlag 1998, 149, Fußnote 58. Und Frankl fügt hinzu: Er verdanke diesen Hinweis Dr. Gertrud Paukner.

und – im besten Sinne des Wortes – zeitweise auch an sich denken, sich wohl fühlen, ohne deshalb gleich als egoistisch oder als triebhaft zu gelten. Insofern hat ein Mensch seinen vitalen, primären Bedürfnissen durchaus Aufmerksamkeit zu schenken. Da das hier Gemeinte wichtige Voraussetzung gelingenden – und das heißt: sinnerfüllten – Lebens ist, soll es in anderen Worten wiederholt werden.

Falsche Alternativen führen nicht weiter. Nicht geht es darum, dass ich *entweder* Bedürfnisse befriedige *oder* Sinn erfülle, sondern es handelt sich um ein Sowohl-als-Auch. Ich befriedige vitale Bedürfnisse *und* erlebe dabei und dadurch Sinnerfüllung. Ich arbeite um eine Sache willen [z. B. um qualitativ hohes Niveau im Unterricht zu halten] *und* auch um Geld zu verdienen. Ich bin engagiert in einem sozialen Projekt *und* habe nichts dagegen, wenn ich dafür auch mal gelobt werde, wobei ich, freilich, nicht gierig auf Lob bin. Ich gebe ein Interview *und* genieße dabei die intelligenten Fragen oder die charmante Persönlichkeit des Journalisten. Ich unterstütze ein soziales Projekt für arme Kinder *und* freue mich, dass meine Hilfe ein Stück weit Not lindert. Hier besteht kein Gegensatz. Dieses Sowohl-als-Auch tut meiner „Selbsttranszendenz“ keinen Abbruch. Außerdem: Es ist eben nicht jedes Mal egoistisch, wenn ein Jemand sich seinem eigenen Ich zuwendet und sich nur mit dem eigenen Ich beschäftigt, um seinem eigenen Wohlbefinden, seiner eigenen Erleuchtung zu dienen. Ich kann musizieren oder singen, weil das *mir selbst* eine Freude bereitet. Ich kann mich hinlegen und einfach nichts tun, nur ruhen und entspannen, meinem Ich dienend. Ich kann beten für die Kraft, meine Verzweiflung endlich überwinden zu können usw. Bin ich deshalb egoistisch? Nein, sicher nicht. Der in der klassischen Logotherapie überbetonten „Selbsttranszendenz“ [nach außen] entspricht in der Wirklichkeit des Menschseins eine entgegengesetzte Bewegung: eine Innewerdung, ein *Sich-selbst-im-Innersten-Erspüren*, eine Rückkehr zu sich selbst, eine, wie die Lateiner sagten, *reditio completa ad seipsum*, was ja gerade als Urcharakteristikum des Geistes ausgemacht werden kann in Verbindung mit der Grundfähigkeit, sich selbst in der Freude zu bewahren.

In analoger Weise verhält es sich bei uns Menschen, wenn wir uns Grundbedürfnissen zuwenden und in ihnen nicht nur

blinde Triebe oder egoistische Strebungen, sondern ebenso und zugleich „Einladungen zur Sinnerfüllung“ erkennen. Auch hier gilt: Bedürfnisbefriedigung *und* Sinnerfüllung schließen sich nicht aus. Was zu begreifen gilt, ist dies: Das Schicksal annehmen und trotzdem die Freiräume nützen, um Sinn zu verwirklichen und Glück zu erleben, stellt für uns Menschen die eigentliche [nicht Über-, sondern] Herausforderung dar.

Die heroische Haltung von Viktor Frankl kennen wir gut. Es bleibt für uns ein großes Vorbild, wie Frankl *sein* „trotzdem Ja zum Leben sagen“ [und dann auch verwirklichen] konnte. Andererseits gab es im Leben des alten Viktor Frankl Stunden und Wochen, in denen ihn die Widerfahrnisse, die Traumata des KZ so sehr eingeholt haben, dass er meinte (und hier zitiere ich aus seiner großen Biographie nach Haddon Klingberg):

„Als Viktor alt und schon sehr erschöpft war, überfiel ihn oft große Trauer, erzählte Elly mir. Dann sagte er: »Wenn ich nicht diese beiden Enkel [Katja und Alexander] hätte, würde ich keinen Pflifferling mehr für dieses Leben geben«. Und er liebte Gaby [seine Tochter] sehr, und Franz [Ehemann von Gaby] war wie ein Sohn für ihn. In gewisser Weise ruhte Viktor in dieser Familie. (...) All diese Liebe in seiner Familie war für seine Arbeit förderlich. Ohne die Liebe seiner Familie wäre ihm das, [was er für die Verbreitung der Logotherapie getan hat], nie möglich gewesen.“¹⁶

Hier, wie in den inzwischen publizierten Briefen von Viktor Frankl, die er an Freunden zwischen Juni 1945 und Dezember 1946 geschrieben hat, spürt man, spüre ich eine weinende und trauernde Seele, die sich immer wieder, auch durch Gebet, dem Göttlichen zuwendet und betend um Kraft fleht.

Gewiss hatte Viktor Frankl in sich die Trostmacht des Geistes entwickelt; gewiss hatte er den Glauben an einen letzten Sinn als eine tiefe Kraftquelle in sich gehabt; gewiss hatte Viktor Frankl die hohe Bedeutung der Sinnorientierung mit Blick auf gelingendes Leben gelehrt und auch vorgelebt – und dennoch holten ihn in späteren Jahren Depressionen ein. Auch diese Seite gehört zu seiner

16 Haddon Klingberg, Jr., *Das Leben wartet auf Dich. Elly und Viktor Frankl. Biografie*, Wien: Franz Deuticke Verlag 2002, 450.

Persönlichkeit, wie Alexander Batthyány gezeigt hat.¹⁷ Man habe in der bisherigen Frankl-Rezeption, schreibt er, die beruflichen und wissenschaftlichen Erfolge Frankls beschrieben und betont. Aus den nach der Befreiung (27.04.1945) geschriebenen Briefen, erkenne man auch einen Frankl, der offen über die *Einsamkeit*, *Verlassenheit* und die *inneren Nöte* spreche, so A. Batthyány. Dieser Hinweis ist mir wichtig. Man soll auch zur Kenntnis nehmen, was Frankl in einem Brief an Freunde am 14. September 1945 geschrieben hat: „Nun bin ich 4 Wochen schon in Wien. Endlich ergibt sich eine Gelegenheit, Euch zu schreiben. Aber ich habe nur Trauriges mitzuteilen: Kurz vor meiner Abreise nach München erfuhr ich, dass man auch meine Mama, eine Woche nach mir, nach Auschwitz gebracht hat. Was das bedeutet, wißt Ihr wohl. Und kaum war ich in Wien, berichtete man mir, dass auch meine Frau tot ist. (...)“

So bin ich jetzt ganz allein geblieben. *Wer kein analoges Schicksal hat, kann mich nicht verstehen.* Ich bin unsäglich müde, unsäglich traurig, unsäglich einsam. Ich habe nichts mehr zu hoffen und nichts mehr zu fürchten. Ich habe keine Freude mehr im Leben, nur Pflichten; ich lebe aus dem Gewissen heraus“ (Brief an Wilhelm und Stephanie Börner).

Im Sinne eines Korrektivs sind wir in der Logotherapie und Existenzanalyse eingeladen, eine gewisse Tendenz zum Heroismus nicht allzu stark werden zu lassen, wodurch Not und schweres Leid – in einem konkreten Fall – zu schnell umgangen oder heruntergespielt werden, indem versucht wird, sofort in die geistige Dimension der Trotzmacht des Geistes einzusteigen. Gewiss sollte dieser Schritt erfolgen, doch erst nachdem man einige therapeutische Zwischenschritte in der Sphäre der Psyche und der gefühlsmäßigen Verstrickungen des *homo patiens* gegangen ist. Erst nachdem etliche Barrieren der Sinnfindung weggeräumt worden sind, ist der Durchbruch zum Geistigen möglich. In anderen Worten: Der „Preis“ muss bezahlt werden, bevor ein *wirklicher* Durchbruch zum Sinn [zum „Logos, der im Anfang ist“] und zur Sinnerfüllung erfolgen kann.

17 Vgl. Viktor E. Frankl, *Es kommt der Tag, da bist du frei. Unveröffentlichte Briefe, Texte und Reden.* Hrsg. v. Alexander Batthyány, München: Kösel Verlag 2015, 13f.

Literaturverzeichnis

- Bauer, Joachim, *Das Gedächtnis des Körpers. Wie Beziehungen und Lebensstile unsere Gene steuern*, München: Piper Verlag 2013.
- Bauer, Joachim, *Selbst Steuerung. Die Wiederentdeckung des freien Willens*, München: Karl Blessing Verlag 2015.
- Chamberlain, Sigrid, *Adolf Hitler, die deutsche Mutter und ihr erstes Kind. Über zwei NS-Erziehungsbücher*, Gießen: Psychosozial-Verlag ⁵2010.
- Frankl, Viktor E., *Der leidende Mensch*, Bern: Hans Huber Verlag 1998.
- Frankl, Viktor E., *Es kommt der Tag, da bist du frei. Unveröffentlichte Briefe, Texte und Reden. Hrsg. v. Alexander Batthyány*, München: Kösel Verlag 2015.
- Frankl, Viktor E., *Was nicht in meinen Büchern steht. Lebenserinnerungen*, München 1994.
- Klingberg, Jr., Haddon, *Das Leben wartet auf Dich. Elly und Viktor Frankl. Biografie*, Wien: Franz Deuticke Verlag 2002.
- Kurz, Wolfram, *Sinn und Lebensqualität. Das Sinnbedürfnis in Relation zu den Grundbedürfnissen*, in: „Du kannst dem Sinn nicht ausweichen“. Existenz als Herausforderung für den Einzelnen und für die Gesellschaft. Vorträge und Seminare zum 25-jährigen Bestehen des Süddeutschen Instituts für Logotherapie und Existenzanalyse in Fürstenfeldbruck, Mai 2011, 25–38.
- Maslow, Abraham, *Motivation und Persönlichkeit*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 2002.
- Rass, Eva, *Bindung und Sicherheit im Lebenslauf. Psychodynamische Entwicklungspsychologie*, Stuttgart: Klett-Cotta Verlag ²2012.

Abstract

Basic Needs and Meaningfulness

Keywords: *basic needs, need for orientation, meaningfulness, Viktor Frankl, autonomy, existential dependence, symbiosis, binding*

The prerequisite for a mentally healthy development, as psychotherapeutic research has found, is the adequate fulfillment of basic needs. In the primary, vital needs of the human being, there are tendencies that indicate “meaning”. Need satisfaction and meaningfulness are not opposites, but complementary phenomena in the life of human.

Zsók Ottó (1957, Déva) a München melletti Délnémet Logoterápiái Intézet docense és igazgatója (Süddeutsches Institut für Logotherapie und Existenzanalyse, D-82256 Fürstfeldbruck, Hauptstrasse 9, tel.: 0049 / (0) 8141 / 180 41, e-mail: si@logotherapie.de, www.logotherapie.de). Egyetemi tanulmányait Gyulafehérváron, Freiburgban és Münchenben végezte. Okleveles teológus, szociálpedagógus és a filozófia doktora. Szerzője *Az orvosfilozófus Viktor Frankl* című könyvnek (Tarsoly Kiadó, Budapest 2005) és fordítója a német festőművész és élettanító Joseph Anton Schneiderfranken Bô Yin Râ (1876–1943) műveinek. 2001-ben Bécsben Viktor-Frankl-díjjal tüntették ki. Németül tizenhét könyvet írt, többek között: *Zustimmung zum Leben* (1994); *Mut zum eigenen Lebenssinn* (1997); *Logotherapie und Glaubensfragen* (1999); *Musik und Transzendenz* (1998); *Logotherapie in Aktion* (2002); *Der religiöse Urquell* (2001); *Vom guten und vom bösen Menschen* (2002). Ez utóbbi könyv magyarul is megjelent 2007-ben a Tarsoly Kiadó gondozásában: *A jó és a rossz emberről*.

Kántor Viola

A hit mint erőforrás az élet fordulópontjaiban

Az életvégi megelégedettség és a vallásos hit kapcsolatának vizsgálata marosvásárhelyi idősek körében

Kulcsszavak: *egzisztenciaanalízis, időskor, méltóság, életkrízis, vallásos hit, életértelem, Über-Sinn, lelkiismeret, egyház, pasztoráció*

Bevezetés

Az időskor egy olyan életszakasz, amely rendkívül sok kincset rejt magában, viszont a 21. század fejlett társadalmi egyre inkább mellőzhető személyekként, teherként tekintenek ezen korosztályra. Dolgozatunk és kutatásunk egyrészt arra hivatott, hogy felhívja a figyelmet arra az értékre, amely időseinkben, élettapasztalatainkban, életbölcseességükben rejlik, elismerje kitartásukat és bátorságukat, amelyet a háború, az azt követő szegénység, a kommunizmus nehézségei, illetve a szeretett családtagok elvesztése és a család szétesése során tanúsítottak, másrészt kutatásunk által szeretnénk összefüggéseket keresni az élet nehézségeivel való megküzdés, az élet értelmessége és a vallásos hit között. A modern társadalmakban egyre általánosabb az egyház intézményétől való távolmaradás, előítéletek, médiabotrányok és negatív tapasztalatok miatt. Az egyház és az idősek kapcsolatának vizsgálatával szeretnénk kiemelni azon tevékenységeket, amelyek kedvezőek erre a korosztályra nézve, ugyanakkor a fejlődés lehetőségében bízva megjelölni azon hiányosságokat, amelyeket az interjúalanyok, saját tapasztalat alapján, megjelöltek.

Az időskori egzisztenciaanalízis

A logoterápia és az ember

A logoterápia és egzisztenciaanalízis fogalmai Viktor Emil Frankl bécsi orvos-pszichológus nevéhez kapcsolhatóak, aki a harmadik bécsi pszichoterápiás iskolát alkotta meg. Frankl fiatalkori tanulmányai során egyaránt megismerkedett a freudi pszichoanalízissel és az adleri individuálpaszichológiával, de ezek részletesebb tanulmányozása során egyre inkább úgy érezte, hogy hiányzik belőlük valami. A logoterápia fogalmát 1926-ban használta először, amikor egy előadásában a pszichikai konfliktusok gyógyításához hangsúlyozta az ember szellemi dimenziójának fontosságát, majd nem sokkal később, 1933-ban hozzákapcsolta felismeréseéhez, tanulmányaihoz az egzisztenciaanalízis fogalmát.¹

Logoterápiájának központi gondolata az, hogy az élet feltétel nélküli értelemmel bír, értelemközpontú pszichoterápiájában pedig az a megközelítés hangsúlyos, miszerint az embernek az a legmélyebb vágya, hogy életét értelmesnek lássa. Frankl ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ez az értelem eleve adott, nem függ semmilyen feltételtől, ezt az ember tehát nem tudja megalkotni, csak felismerni.² A frankli pszichoterápia az ember szellemi dimenziójára épít, amelyet a szabadság dimenziójának is neveznek. A korábban említett két nagy pszichoterápiás iskolától az emberi szabadság teljesen újszerű értelmezésében különbözik, ugyanis a logoterápiában a valamitől való szabadság helyett a hangsúly a valamire való szabadságon van, másképp megfogalmazva a logoterápia középpontjába a valamihez való szabad beállítódást helyezi, a szabadság ilyenformán pedig lehetőséget ad az embernek arra, hogy a szenvedésben is értelmet találjon. A fájdalomhoz való viszony eképpen értelmezése

1 Csiszár Klára: Életmű Auschwitz után. Viktor E. Frankl élete és munkássága koncentrációs táborok árnyékában, a logoterápia és egzisztenciaanalízis fényében. In Sárkány Péter–Vik János (szerk.): *Logoterápia és egzisztenciaanalízis*. Librofil, Kolozsvár, 2015, 10–17, itt 11–12.

2 Elekes Szende: Az öntranszcendencia fogalmának interdiszciplináris megközelítése. In Sárkány Péter–Vik János (szerk.): *Logoterápia és egzisztenciaanalízis*. Librofil, Kolozsvár, 2015, 19–34, itt 20.

a keresztényi hozzáállás alapját is képezi, Hajlák Attila római katolikus lelkipásztor egyik előadásában kiemeli, hogy a nehézségekhez való örömteli hozzáállás segít a fájdalom enyhítésében, továbbá megerősíti az embert. A következőképpen fogalmaz: „A könnyekben szentség lakozik. Nem a gyengeséget jelzik, hanem az erőt.”³ A determinizmuson túllépve tehát egy olyan nézetről beszélünk, ahol az ember, beállítódásának megváltoztatásával, a nehéz helyzetekből is könnyebben kilábalhat azáltal, hogy figyelmét az életében még meglévő pozitívumokra, frankli megfogalmazásban a még meglévő szabad térre irányítja.⁴ Ezt a valamihez való szabad beállítódást Viktor Frankl a következőképpen magyarázza: „Semmiképp nem tagadjuk az ösztönéletet, az ösztönvilágot az emberben. Éppoly kevésbé tagadjuk a belső világot, mint a külvilágot; [...] Azt a tényt azonban hangsúlyozzuk, hogy az ember szellemi lényként nemcsak szembetalálja magát a világgal – a környezettel és a belső világgal –, hanem állást is foglal vele szemben, képes a világhoz valamiképp »beállítódni«, valahogyan »viselkedni«, és viselkedése szabad. Az ember létezésének minden pillanatában állást foglal mind a természetes és szociális környezetével, a külső miliővel szemben, mind a vitális pszichofizikai belső világgal, a belső miliővel szemben.”⁵

Míg a humanista pszichológia szerint a legmagasabb emberi szükséglet önmagunk beteljesítése, addig a logoterápia úgy tekint az emberre, mint olyan lényre, aki számára az önbeteljesítésnél sokkal fontosabb az önmagán való túllépés és a mások felé való nyitás, egy másik ember szeretete vagy egy fontos, nemes ügy mellé való odaállás. Ezt az önmagunkon való túllépési képességet nevezi Frankl öntranszcendenciára való képességnek, amely a logoterápia egyik antropológiai alappillére.⁶ A nehézségekhez, sorsszerű szenvedésekhez való hozzáállás beállítódásának megváltoztatása és azok átalakítása valami pozitív, építő erővé – ezek mind az öntranszcendencia megnyilvánulásai, amelynek értelmében az ember nem önmagára,

3 Hajlák Attila: Fájdalom és keresztényi lelkiség. *Keresztény Szó*, 2018. február, XXIX. évf. 2. szám., 7–9, 8.

4 Elisabeth Lukas: *Szenvedésnek is van értelme*. Agapé, Szeged, 2007, 9–10.

5 Elisabeth Lukas: *A logoterápia tankönyve*. Agapé, Kiskundorozsma, 2011, 26.

6 Elekes: *Az öntranszcendencia*. 21–22.

hanem egy más személyre, eszményre vagy értékre irányul. Frankl megfogalmazta, hogy az öröm, az élvezet sosem lehet a cél, hiszen ezek az értelem megvalósításakor bekövetkeznek maguktól, kijelentését pedig olyan kutatásokkal támasztotta alá, melyek kimutatták, hogy azok a személyek, akik életükben az élvezeteket hajszolták, sokkal nagyobb arányban érezték magukat és életüket értelmetlennek.⁷ Ezzel pedig egy újabb fontos antropológiai alappillérehez érkeztünk a logoterápiának, miszerint az embert sosem tekinthetjük zárt rendszernek, ahogy például a pszichoanalízis tekint az emberre, és olyan lénynek írja le, amelyet belső erők, ösztönök hajtanak. A frankli pszichoterápia épp az ember öntranszcendenciára való képességének és szellemi szabadságának hangsúlyozásával emeli ki, hogy az önmagára való figyelésen túl az ember lényéhez tartozik a külvilág felé való nyitottság, az értékek, az értelem keresése a környezetben, a megtapasztalásokban.⁸

A frankli logoterápia és egzisztenciaanalízis az embert újszerű megvilágításba helyezi. Napjainkban egyre általánosabb az egzisztenciális frusztrációnak a megélése, a kilátástalanság, a kihívások miatti megtorpanás, elbizonytalanodás, Frankl pedig ehhez ad támaszt és segítséget azáltal, hogy a figyelmet az értelemre, illetve a személyi szabadságra irányítja, ami lehetővé teszi az értékek fellelését a különböző helyzetekben. A harmadik bécsi pszichoterápiás iskola rövid összefoglalása végén Frankl egy mondatát szeretnénk idézni, amely tömören összefoglalja a fent leírtakat: „Csakhogy aki ilymód az önmegvalósítást tűzi ki célul, átsiklik afölött és elfelejti, hogy az ember végső soron csak olyan mértékben valósíthatja meg önmagát, amilyen mértékben értelmet teljesít be – odakint a világban, de nem önmagában.”⁹

Az élet értelmességének kérdése időskorban

„Az öregedés: folyamat és feladat együtt. Alapvető megtartás–elengedés képesség, a mulandóság elfogadása. Új erények is napvilágra kerülhetnek:

7 Elekes: *Az öntranszcendencia*. 22.

8 Elekes: *Az öntranszcendencia*. 21.

9 Lukás: *A logoterápia tankönyve*. 16.

a hála, az átélés mélysége nő, a birtoklás iránti vágy alábbhagyhat, az igények csökkennek, az adni vágyás erősebb lehet, újszerű szeretetképesség alakulhat ki.”¹⁰ Az életértelem időskori vizsgálatával foglalkozó részt találóan felvezeti az idézett részlet, hiszen felfedezhetjük ebben a logoterápia egyik alappilléret, az öntranszcendencia jelenségét is. Azt olvassuk ugyanis, hogy öregkorban erősebb lehet az adni vágyás, ami annyit jelent, hogy a személy a másik ember irányába nyit, és képes arra vágyani és azon munkálkodni, hogy embertársának szerezzen örömet saját maga helyett. A korábbi részben összefoglalt logoterápiai alapgondolatok pont ezen öntranszcendenciára való képességet emelik ki, a mások felé való nyitást mint értelemlehetőséget bemutatva.

Mint azt a logoterápia is hangsúlyozza, az ember értelemkereső lény, hiszen mindenki ott van az értelmes élet iránti vágy. Ez tehát nem zárja el az időseket sem attól, hogy életük utolsó szakaszát a lehető legteljesebben éljék meg, nem tehetetlenül sodródva az árral és várva az idő múlását, hanem tudatosan megélve a mindennapokat és örömforrásokat találva a hétköznapi feladataiban. Igen, a hétköznapi rutinszerű cselekedeteit emeljük ki, hiszen az életnek nem egyetlen nagy értelme van, értelemnek tekinthető ugyanis minden helyzet bizonyos módon való alakítása. Az ugyanis, hogy valaki nyitott a jövőre, ünnepel, új eszmék után vágyakozik vagy egy nehéz helyzetben harcol, küzd a folytatásért, azt mutatja, hogy kapcsolatban van tettei céljával, legyen ez számára tudatos vagy tudattalan.¹¹ Az élet értelme tehát fellelhető minden élethelyzetben, életkorban vagy életeseményben, függetlenül a fizikai állapottól és a körülményektől. Ahhoz azonban, hogy ezeket az értelemforrásokat a személy tudatosítsa, fontos a „jelenidejűsége”, az, hogy ha valamit tesz, arra teljesen odafigyeljen, gondolatait és egész valóját az éppen történő helyzetnek szentelje. Ezáltal nyitottá válik az értelemlehetőségek befogadására, a mindennapos tevékenységekben rejlő örömek tudatosítására.¹²

10 Németh Attila–Moretti Magdolna: „...*ki szépen kimondja a rettenetet, azszal föl is oldja.*” Medicina, Budapest, 2006, 443.

11 Alfred Längle: *Értelemesen élni. Életvezetési útmutató.* Jel, Budapest, 2004, 13–14.

12 Elisabeth Lukas: *Hol találsz oltalmadat? Az életigenlés logoterápiái irányelvei.* Jel, Budapest, 2006, 186.

Elisabeth Lukas megfogalmazza a tízparancsolatot a logoterápia nyelvén, az ötödik parancsolat átírásában a következőképpen hangzik: „Feltétel nélkül mondj igent az élet értelmes voltára.”¹³ Alfred Längle pszichoterapeuta pedig ennek az értelemnek állandó és nagy jelentőségű túlélési értéket tulajdonít.¹⁴ E két kijelentés egymás mellett való említése azért történt meg, mert lényegileg összekapcsolódnak. Az ember folyamatosan küzd a meggyőződésért, miszerint az életnek értelme van, másképpen ugyanis nem lenne érve az (ön) pusztítás ellen. Hogyha azonban életében folyamatosan felfedezi az értéket és az értelmet, mindig látja maga előtt az irányt, a célt, amely felé halad. Az értelem túlélési értéke itt nyer jelentőséget, a tudat ugyanis, hogy az ember egy feltétel nélküli cél fele halad, erőt ad és irányt szab, ugyanakkor segít az élet történéseinek megfelelő értelmezésében. Az idős személy megszámlálhatatlan döntéshelyzeten van túl, amelyekben az életet választotta, maga a bejárt életútja a bizonyítéka az értelem folyamatos keresésének és megtalálásának. Nehézségek, mélypontok, küzdelmek ugyanis egy ember életét sem kerülik el, az azokon való felülkerekedés vagy legalább az azokkal történő együttélés viszont folyamatosan tanítják, formálják és a végső cél irányába vezetik az egyént.

Viktor E. Frankl a *Der Wille zum Sinn* című könyvében a következő egzisztenciafilozófiai kritikát fogalmazza meg: „...a jövő (még) nincs és múlt sincs (már nincs); ami valóban van, az igazából a jelen. Vagy úgy is mondhatnánk: a jövő semmi és a múlt ugyancsak semmi. S akkor az ember úgy áll ott, mint olyan lény, amelyik a semmiből jön, és a semmibe megy.”¹⁵ Ennek kijelentése után azonban tovább magyarázza gondolatát, kiegészítve azt a logoterápiái teli csűr hasonlatával. Ennek értelmében a jövő valóban semmi, a múlt viszont maga a tulajdonképpeni valóság, hiszen azon események, melyek már megtörténtek, kitörölhetetlenül az örökkévalóság részévé váltak. Úgy kell tehát tekinteni az élet múltbeli eseményeire, mint amikor aratás után a gazda nem a csupasz tarlók miatt szomorkodik, hanem

13 Elisabeth Lukas: *Spirituális lélektan. Az értelmes élet forrásai*. Új Ember, Budapest, 2002, 43.

14 Längle: *Értelesen élni*. 49.

15 Elisabeth Lukas: *Beteljesülés – értelemkérdés időskorban*. Jel, Budapest, 2008, 46.

a gabonaszemekkel megtöltött csűrökre irányítja figyelmét, és annak örül, amit sikerült termelnie.¹⁶ Az idős személy számára ez az időszak annak lehet az ideje, amikor életére, megvalósításaira, örömeire visszatekint. Ez nem mindig könnyű feladat, de a hozzáállás megváltoztatása segíthet abban, hogy a pozitívumokra koncentráljon és megtalálja az élete múltbeli értelemmegvalósításait. Emellett ha a még meglévő szabad térre irányítja figyelmét, ebben az időskori életszakaszban is képes lesz olyan feladatok elvégzésére, melyek meglepedséget és örömet okoznak neki.

A felettes értelemben vetett hit a logoterápiában

Kutatásunkat az életkrízisek, az életértelem és a hit pilléreire építettük fel, így fontosnak tartjuk a továbbiakban röviden foglalkozni a felettes értelemben vetett hit és a logoterápia kapcsolatával. Korábban már összefoglaltuk a logoterápia alaptételeit, melyekből a legfontosabb az, hogy az ember értelemkereső lény, ebből kifolyólag pedig vágyakozik az után, hogy érezze, életének értelme van. Az életértelem megvalósításának lehetőségét az adott szituáció kínálja fel, amiben az ember van, tehát nem beszélhetünk egy általános értelemről, hanem ez változik személyenként és helyzetenként. Egy végső értelem létezésébe vetett hit mindenesetre központi jelentőségű az egyének életében, ellenkező esetben nagyon nehéz azon motiváció fenntartása, ami segíti a személyt az életértelem folyamatos keresésében. Frankl ezen végső értelem megnevezésére használta az „Über-Sinn” fogalmát, ami magyarul „értelemfeletti” fordítható.¹⁷ Magyarázataiban egy kísérleti céllal használt majom példáját mutatja be, amely különböző fájdalmakat él meg, azonban nem látja át, hogy neki ezeket miért kell elszenvednie, nem érti az emberek világát és nem képes átlátni azt. Frankl szerint ehhez hasonlóan az emberi, földi világot meghaladja egy átláthatatlan világ, amely észlelésére nekünk, embereknek most nincs képességünk, de az „értelemfeletti” értelmet ad a földi szenvedéseknek. Ennek vonatkozásában beszél Frankl arról, hogy az egyén,

16 Lukás: *Beteljesülés*. 46–50.

17 Gyimesi István: *Logoterápia és vallás*. <http://www.gyimesi.lapok.hu/logoterapia.doc>, h. n., 1986, 2018. 06. 18., 5.

mivel önmagát megtapasztalja a világban, szeretné felfedezni létének alapját, így ezen kérdésre folyamatosan kutatja a választ. A keresésben viszont hamar be kell látnia, hogy az önmaga transzcendálása az egyetlen megnyugtató válasz, melyben egy számára beteljesedést hozó valósággal találkozik. Az „Über-Sinn” megsejtése képezi tehát Frankl szerint az egzisztenciális kiindulópontot. Meg kell jegyeznünk itt azonban, hogy ez nem feltétlenül vezet az Istenbe vetett hitre, viszont teret nyit annak, hogy az ember megtalálja az élet értelmére vonatkozó kérdéseire a választ.¹⁸

A felettes értelemmel összekapcsolva fontos a lelkiismeretről beszélnünk, mivel éppen ennek a szellemi tudattalanból eredő jelenségnek a feladata, hogy feltárja a személy előtt „azt az egyet, ami kell”, tehát az individuum személyes, konkrét élethelyzetében aktuális értelemlehetőségét.¹⁹ A logoterápia alapjának számító életértelem megtalálása, láthattuk tehát, hogy szoros összefüggésben áll az emberi lelkiismerettel, amely Frankl szerint az életértelem fellelésének a szerve. De honnan is ered a lelkiismeret? Frankl *A tudattalan Isten* című könyvében beszél a lelkiismeret transzcendenciájáról mint arról a hangról, melyen a transzcendens szólal meg. Kifejti, hogy ezt az ember csak lehallgatja, megszólaltatója egy emberen kívüli instancia, amely egy önmagában transzcendens jelenség kell hogy legyen. A lelkiismerettel kapcsolatban azonban nehéz a „honnan?” kérdés megválaszolása, ezzel kapcsolatban Hebbel a következőképpen fogalmaz: „A lelkiismeret szöges ellentétben áll minden olyan céllal, amely a materialista álláspontból adódik az ember számára, és ha megpróbálják is megalapozni az emberi nem fennmaradásának ösztönével, mint az egyéni érdekek szabályozójával és korrekívumával, amire előbb vagy utóbb sor kerül majd, ha eddig még nem történt meg, akkor ezzel ugyanolyan kevésbé fogják megmagyarázni, mint amennyire megszüntetni.”²⁰

18 Vik János: *Az élet értelmére irányuló kérdés vonzásában. Tájékoztatói kísérletek a szisztematikus és spirituális teológia, valamint a logoterápia és egzisztenciaanalízis határmezsgyéjén.* Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2017, 10–11.

19 Viktor E. Frankl: *A tudattalan Isten.* EuroAdvice, Budapest, 2002, 27.

20 Frankl: *A tudattalan Isten.* 46–47.

A lelkiismeretről összefoglalva megállapíthatjuk azonban azt, hogy ez egy olyan transzcendens eredetre történő utalás, amely mögött Isten Te-megszólítása áll. Ha a lelkiismeretre a pszichoanalízis szemszögéből felettes énként gondolunk, meg kell állapítanunk, hogy nem lehet egyetlen felettes én sem hatékony, ha csak az emberből származna, ha csupán az ember által lett volna tervezve, így előre adottnak kell lennie ahhoz, hogy a transzcendens hangját közvetíthesse.²¹

Az egzisztenciaanalízis a tudattalan szellemiség meghatározásán belül elkülöníti a tudattalan vallásosság fogalmát, ami alatt az ember tudattalan Istenre irányultságát érti. Ez egy olyan kapcsolat a transzcendenssel, amely sokszor latens, mégis létezik, és lelepleződésével, felszínre kerülésével az immanens én mellett láthatóvá válik a transzcendens Te. Ez a tudatlanság nem Istenre vonatkozik, hanem az ember és Isten kapcsolatára, ez az, ami sokszor nem tudatos. Az egzisztenciaanalízis feladata pedig az, hogy ezt a tudattalan vallásosságot a felszínre hozza, hiszen gyakran a neurotikus ember problémája a transzcendenssel való zavart viszonyából ered.

A felettes értelemben vetett hit tehát, mint láhattuk, nem a személyes értelemmegvalósításokat takarja, hanem ezen túlmutatva a transzcendensre utal, az ő léte és egy olyan végső Érelemben, mely földi ember számára közvetlenül nem észlelhető, de létezése elhithető. Életünk során gyakran szembesülünk olyan eseményekkel vagy jelenségekkel, melyeknek gyökerét, magyarázatát, összefüggéseit nem ismerjük, mert emberileg nem tudjuk megérteni, ez a tisztánlátás egy másik síkban tudna csak megvalósulni. Ezekben a helyzetekben kerül középpontba a hit, hiszen amint Frankl mondja: annak, „ami tudhatatlan, nem kell hihetetlennek is lennie”. A felettes értelemben vetett hit logoterápiái összefoglalójaként a bécsi orvos-pszichológust idézzük, aki jól összefoglalta e hit előnyeit a következőképpen: „Azt azonban tudjuk, hogy ha az ember elhatározza, hogy hisz egy végső értelemben, a lét felettes értelmében, akkor ez a hit – mint minden hit – teremtő módon fog hatni. Mert [...] egy gondolkodási lehetőség megragadása több mint megragadás – egy puszta gondolkodási lehetőség megvalósítása.”²²

21 Frankl : *A tudattalan Isten*. 48.

22 Frankl: *A tudattalan Isten*. 99.

Időskorúak az egyházi gyakorlatban

A későbbiekben bemutatandó kutatásunkban igyekeztünk az életvégi megelégedettség, az élet értelmessége és a hit összefüggéseinek vizsgálata mellett az idősek és a helyi egyház kapcsolatára is kitérni és visszajelzéseket kapni arról, hogy az egyház tevékenysége ebből a szempontból kielégítő-e az idős korosztály számára. Mielőtt azonban rátérnénk a konkrét kutatásunk bemutatására, szeretnénk a református, illetve a római katolikus (helyi) egyház viszonyulását, illetve tanítását bemutatni az idősekre vonatkozóan, hiszen ezáltal lehetőségünk lesz arra, hogy a kutatás bemutatása után összefoglaljuk a helyi szinten megtapasztalt pozitív megvalósításokat, kezdeményezéseket, illetve az esetleges hiányosságokat.

Az idősekhez való hozzáállás és a velük való munka értékes úgy a római katolikus, mint a református egyház számára. Az öregedés természetes folyamatként való szemlélése lehetőséget nyújt arra, hogy már időben elkezdődjön a célzottan velük való munka, könnyítve ezáltal az időskor nehézségein, veszteségein. A Romániai Református Egyház Alkotmányának ötödik fejezete rendelkezik az egyházi intézményekről, ahol külön említést kapnak az idősothtonok, illetve más, idősek segítségére irányuló intézmények (például nyugdíjintézetek), amelyekre ezen irat értelmében nagy szükség van.²³ Elsődleges irányelv, hogy az idős személy is ugyanolyan értékes tagja a gyülekezetnek, mint a fiatal vagy a felnőtt, így nekik is kijár a tisztelet, odafigyelés, illetve a célzottan számukra szervezett istentiszteleten kívüli tevékenység. Ilyen lehet a bibliaóra vagy más közösségi alkalom, illetve közös ünneplés. A róluk való gondoskodást számos szervezet magára vállalja, de gyülekezeti önkéntesek is rendszeresen szerveznek különböző alkalmakat a számukra.²⁴ Ezen életkor gazdagságára, pozitívumaira

23 A Romániai Református Egyház Alkotmánya (Statútuma). Értesítő 17 (2008/2.), <http://www.reformatus.ro/admin/data/file/20130620/a-romaniai-reformatus-egyhazi-alkotmánya-statutu.pdf>, 2018. 06. 22., 4.

24 Hermann Vorsatz: Az öregség keresztyén arculata. In: Vohmann Péter (szerk.): *Az öregség keresztyén arculata. A magánosság terbe és annak legyőzése. Az ember értéke.* Primo Evangéliumi Kiadó, Budapest, é. n., 36–39, 39.

folyamatosan próbálják felhívni a figyelmet az egyházak, hiszen a modern, anyagiassá lett világban egyre inkább megfigyelhető, hogy a fiatalok sokat dolgoznak, gyakran szülővárosuktól távolra költöznek, így öreg szüleik egyedül maradnak, ezzel pedig céltalanná válnak, és nem látják, hogy mennyi kincs és lehetőség rejlik bennük. Az időskor szépségeit prédikációkban, családlátogató-sokkor és rendezvényeken egyaránt hangsúlyozzák a lelkészek, törekedve arra, hogy a családtagokban is tudatosuljon, sok bölcsesség, szeretet és megértés rejtőzik szüleikben, nagyszüleikben, így próbálva a generációk közti szakadékot csökkenteni.²⁵ Cseri Kálmán református lelképásztor prédikációiban arra biztatta idős gyülekezeti tagjait, hogy időskorukban szemléljék földi életüket, örömeiket, és helyezték önmagukat Isten kezébe, hogy gyengülő fizikai állapotuk ellenére Isten ígését be tudják fogadni, és hálások legyenek minden adományért, amit kapnak, legyen az testi vagy lelki.²⁶ Az idősek lelkigondozása szintén kiemelt jelentőségű, ehhez pedig különböző iránymutató könyvek segítik a lelkészt vagy lelkigondozót. Ezekben gyakorlati tanácsok kerülnek bemutatásra a csoportos gyülekezeti alkalmakra, a feldolgozandó témákra és a beszélgetések levezetésére vonatkozóan.²⁷

A helyi református egyházközségekben elterjedt gyakorlat az évente egyszeri élelmiszer-csomag-osztás (karácsonykor), amire az idősek jogosultak, ugyanakkor több helyen a közösség nőszövetségének tagjai rendszeresen látogatják az időseket. A nőszövetségben számos nyugdíjaskorú is aktívan tevékenykedik, így ők is tudják szolgálni, erejükhöz mérten, a közösséget. Marosvásárhelyen elterjedt az a szokás, hogy az egyházközségek felváltva látogatják a város idősotthonát, így az otthonban élők sincsenek magukra hagyva, hiszen érezhetik a közösség befogadását és törődését.²⁸ A Nyárádtői Református Egyházközség kezdeményezése példátlan a környéken, ugyanis a közösségben sok lakásgonddal küzdő személy élt, így a

25 Cseri Kálmán: *Öregem is gyümölcsöző*. K. n., Budapest, 2001, 9–10.

26 Cseri: *Öregem is gyümölcsöző*. 23.

27 Hézsér Gábor: *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve*. Kálvin János, Budapest, 2002, 214.

28 Orális forrás: Berekméri Árpád Róbert elmondása alapján.

régi kántori lakást átalakították a rászorulóknak számára, amelybe az első lakók 2009 őszén költöztek be. A következő években az egyre növekvő érdeklődés miatt különböző támogatók és önkéntesek segítségével további lakásokat építettek, így mára 20 személy élhet ezen falak között. Kató Béla püspök azt emelte ki a lakások megáldása alkalmával, hogy a közösségek befogadóak kell hogy legyenek, ahol mindenki jól érzi magát és érzi Isten gondoskodását, feltétel nélküli szeretetét.²⁹

A Katolikus Egyház Katekizmus (KEK) több pontban hangsúlyozza a világi hívők plébániai feladatvállalásának, apostolkodásának rendkívüli fontosságát. Az örömhírt továbbadó, tanúságtevő és Krisztust hirdető feladata mellett az egyház tagjai meghívást kaptak arra, hogy képességeiknek megfelelően legyenek a lelkipásztorok segítségére különböző programok szervezése és feladatok vállalása által.³⁰ A KEK a közjó hangsúlyozásakor arra hívja fel a figyelmet, hogy minden embert megillet az egyenlő tisztelet és bánásmód, így segíteni kell, hogy mindenki megfelelő szociális és gazdasági feltételek között éljen, illetve tiszteletben legyenek tartva az alapvető jogaik.³¹ Ferenc pápa egyik beszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy a társadalom elöregedőben van, ugyanakkor elterjedőben van a betegségek, kiszolgáltatottságtól való félelem, aminek következtében a fiatalabb generáció elzárkózik az idősektől. Ez az idegenkedés maga után vonja, hogy az öregek sokszor magukra maradnak, gyengességükben, rászorultságukban nincsen mellettük támasz. A pápa hangsúlyozza, hogy az egyház feladata felébreszteni a hála és megbecsülés közösségi érzését, amely által teljes értékű tagoknak érezhetik magukat az idősebbek is. Az egymásra való odafigyelés, az idősek, szegények segítése embertársi kötelessége minden embernek, az ingyenes szeretet gyakorlása pedig fontos alapja kellene hogy legyen az egyházi közösségeknek. Így fogalmaz ezzel kapcsolatban a pápa: „Az idősek

29 Kiss Gábor: *Rászorultaknak épített szociális lakásokat a nyáradtói gyülekezet*. <http://www.reformatus.ro/raszorultaknak-epített-szociális-lakasokat-a-nyaradtoigyulekezet.html?page=4>, i. n., 2018. 06. 23.

30 KEK 905, 909–910, 913.

31 KEK 1907–1908.

olyan férfiak és nők, apák és anyák, akik előttünk járták ugyanazt az utat, mint mi, ugyanabban a házban éltek, mint mi, ugyanúgy megvívták mindennapi küzdelmüket az emberhez méltó életért, mint mi. Olyan férfiak és nők, akikről sokat kaptunk. Az idősek nem idegenek. Az idősek mi vagyunk [...] Idősként mindnyájan törekenyek vagyunk egy kicsit. Vannak azonban különösképpen gyengék, sokan magukra maradvá és betegen élnek. Vannak, akik ápolásra és mások gondoskodására szorulnak. [...] Perverz az a társadalom, amelyben az emberek nem állnak egymás mellé, és ahol az ingyenesség, a viszonzást nem váró szeretet eltűnőben van. Az egyház, ha hűséges Isten szavához, nem tűrheti el ezt a romlást. Az a keresztény közösség, amelyben a másik mellé állást és az ingyenességet már nem tekintené nélkülözhetetlenek, saját lelkét is elveszítené ezekkel együtt. Ahol nincs becsülete az időseknek, nincs jövőjük a fiataloknak.”³²

A különböző történelmi egyházak lelkészei rendszeresen látogatják a betegeket a kórházakban, lelkigondozást és közös imalehetőséget nyújtvá ezáltal a szenvedőknek, műtetre váróknak. Bakó Csongor római katolikus kórházlelkész egy beszámolójában rámutat, hogy a kommunizmus ideje alatt volt olyan időszak, amikor a lelkészeket kitiltották a kórházakból, és csak rokonok látogathatták a betegeket igazolvány alapján, az 1989-es rendszerváltozást követően azonban a lelkészek kórházi szolgálatának nagy igényére való tekintettel a egészségügyi minisztérium szabad munkavégzési lehetőséget biztosított a kórházi lelkigondozást végző lelkészeknek. Összefoglalójában kiemeli azt is, hogy az önkéntesek és lelkipásztori kisegítők bevonása egyre hatékonyabb, továbbá fejlődőben van az interdiszciplináris együttműködés is.³³ A marosvásárhelyi Szent Család plébánia közösségi életében hangsúlyos szerepet kapnak az idősek, az elmúlt években több programot is szerveztek,

32 Ferenc pápa: *Ahol nem törődnek az idősekkel, a fiataloknak sincs jövőjük!* <http://www.magyarkurir.hu/hirek/ferenc-papa-ahol-nem-torodnek-az-idosekkel-fiataloknak-sincs-jovoje>, Magyar Kurír, 2015, 2018. 06. 23.

33 Bakó Csongor-István: Római katolikus kórházi lelkigondozás Marosvásárhelyen – történeti áttekintés. *Orvostudományi Értesítő* 81 (2008/1), https://www.orvutudert.ro/images/PDF/2008_1/2008_1_18.pdf, 2018. 06. 23., 69.

amelyeknek célja az ő támogatásuk, felkarolásuk, bevonásuk volt. 2004 és 2009 között özvegycsoport működött, amelyben különböző igerészek és megosztások nyújtottak segítséget a gyászolóknak a fájdalommal való megküzdéshez, 2011-ben pedig részt vettek a Gyulafehérvári Főegyházmege Családirodája által szervezett Özvegyek Lelki Héttvégjén. 2015-ben, mivel az irgalmasság évét hirdette meg Ferenc pápa, újra előtérbe került az idősek, az egyedül élők és magányosak felkeresésének, látogatásának, felkarolásának a kérdése. Ezen szolgálatot egyaránt vállalták a plébánia munkatársai és önkéntesek is, célul tűzve ki, hogy felkeressék mindazokat, akik magányosan élnek, és nem tudnak templomba járni, emiatt elzártan élnek a közösségtől. Jövőre vonatkozó tervként Szénégető István Barnabás plébános azt fogalmazta meg, hogy szeretné, ha a beteglátogatók számára rendszeres találkozók lennének, az idősekről szóló nyilvántartás pedig folyamatosan frissítve lenne, s ezáltal naprakész információkkal rendelkeznenek a közösség időseiről. Egy új terv a „Halló, hogy vagyunk?” program elindítása, amelyben idős önkéntesek hetente egyszer telefonos szolgálatot látnak el, felhíva telefonon egyedül élő, magányos plébániai tagokat. Ezáltal a még aktív nyugdíjasok is be lennének vonva a szolgálatokba, ugyanakkor a fizikailag távol élőkre is odafigyelnének.³⁴

A korábban leírtak alapján láthatjuk, hogy az öregek méltóságának megőrzése és bevonásuk a közösségi életbe különös figyelmet kap mind a római katolikus, mind a református helyi egyházközségek életében, számos törekvés van arra, hogy éreztessék a nyugdíjasokkal, életük alkonyán is értékesek és fontosak. Az idősek gondozására két egyházi szervezet is alakult, az Erdélyi Református Egyház keretén belül működő Diakónia Keresztyén Alapítvány és a Jakab Antal volt római katolikus megyéspüspök elrendelésére alapított Gyulafehérvári Caritas Szervezet, melyeknek egyaránt egyik fő célkitűzése az idősekre való odafigyelés, méltóságuk megőrzése, az embertársi szeretet gyakorlása és Isten vigasztaló, erőt adó ígéjének továbbadása.

34 Orális forrás: Szénégető István Barnabás elmondása alapján.

Gyakorlati kutatás

Célkitűzések, vizsgálni kívánt elemek

Az időskor különböző szempontokból való vizsgálata egyértelművé tette, hogy nem a hanyatló fizikai erőnlét és szellemi állapot a legmeghatározóbb ebben az életszakaszban, ennél sokkal fontosabban a felhalmozódó életbölcsesek és az idős méltóságának megőrzése, amely a személy pozitívumainak értékelésével és a vele való megfelelő foglalkozással érhető el. Az elméleti vizsgálatok azonban nem adtak konkrét választ arra, hogy közvetlen környezetünkben időseink hogyan élik meg ezt az időszakot, életüket értelmesebbnek látják-e, nehézségeikkel, az életükben megélt különböző krízishelyzetekkel milyen kapaszkodók segítségével tudtak megbirkózni, így kutatásunkban ezekre próbáltunk válaszokat találni. Célunk az volt, hogy megvizsgáljuk a marosvásárhelyi idősek körében a krízishelyzetekkel való megküzdés, az élet értelmessége és a hit kapcsolatát, ugyanakkor rávilágítsunk a helyi egyházközségekkel való kapcsolat minőségére, illetve az esetleges hiányosságokra.

Első kutatási kérdésünk az élet során bekövetkező nehéz helyzetek és a hit kapcsolatára vonatkozik: befolyásolja-e a hit az élet során bekövetkező különböző krízishelyzetek kimenetelét, alakulását? A kutatás során az idősek egyaránt beszámoltak normatív, azaz minden ember életében bekövetkező krízisekről és akcidentális, azaz véletlenszerű krízisekről, amelyek teljesen megváltoztatták addigi életüket, egyes esetekben ezen helyzetek a teljes kilátástalanság szélére sodorták a személyt. Elsőként azt vizsgáltuk meg, hogy a hit, az Istennel való kapcsolat kapaszkodót jelentett-e az egyének számára, illetve milyen más kapaszkodók voltak még, amelyek erőt adtak az élet folytatásához, a továbblépéshez.

Második kutatási kérdésünk az életvégi megelégedettség és a vallásos hit összefüggését helyezi előtérbe. Az elméleti részben láthattuk, hogy az életértelem az adott szituációhoz való megfelelő hozzáállás révén fedezhető fel, az időskori életszakasz azonban mindig egy összegzés, egy visszapillantás a megélt évtizedekre, a megvalósításokra és a nehézségekre. Ez az összegzés tehát minden öreg életében előtérbe kerül, ahogy fizikai állapota hanyatlani kezd,

és tudatosítja, hogy földi élete végéhez közeledik. Kutatásunk ezen kérdésének megválaszolására interjúinkban a hitről, az élet értelméről és annak céljáról beszélgettünk alanyainkkal, majd e beszélgetések elemzésekor a hit és az élettel való megelégedettség, illetve az élet értelmességének összefüggéseit kerestük.

A pasztorális tanácsadás és a pasztoráció szempontjából fontosnak tartottuk kiemelni a következő kutatási kérdést: mennyire szólítja meg az időseket az egyház? Összegeztük ugyanis korábban az egyház hozzáállását az idős korosztályhoz, illetve törekvéseit az öregek bevonására, mégis sokszor tapasztalhattuk már különböző esetekben, hogy adott rendszerek, intézmények nem működnek úgy, ahogy esetenként a vezetőség elrendeli. Szerettük volna e témakör kutatásával feltérképezni, hogy a helyi egyházak milyen gyakorlati lépéseket tesznek azért, hogy bevonják nyugdíjasaikat a közösségi életbe, ugyanakkor melyek azok a területek, amelyekben még fejlődhetnének az egyes gyülekezetek, plébániák.

Résztevők, a kutatás eszköze és menete

Kutatásunk alanyai a Diakónia Keresztyén Alapítvány Marosvásárhelyi Fiókszervezetének gondozottaiból kerültek ki. A 22 résztvevő életkori eloszlása a következőképpen alakul: 4 személy 60-69 év közötti (a teljes minta 18,18%-a), 8 személy 70-79 év közötti (a teljes minta 36,36%-a), 6 személy 80-89 év közötti (a teljes minta 27,27%-a), illetve 4 személy 90-99 év közötti (a teljes minta 18,18%-a). A legfiatalabb résztvevő 61 éves, a legidősebb 98 éves. Nem szerinti eloszlásuk a következőképpen alakul: a résztvevők közül 21 személy nő és 1 személy férfi.

Kutatásunk eszközeként félstrukturált interjút használtunk, mivel úgy ítéltük meg, hogy ez a beszélgetésforma közvetlenebb, ezáltal pedig az alanyok könnyebben megnyílnak és beszélnek az életükben átélt nehézségekről, krízishelyzetekről, illetve hitéletükről és Istennel való kapcsolatukról. Az interjúvezetőben 19 kérdést fogalmaztunk meg, ezek pedig az egyes beszélgetések során az elhangzottaknak megfelelően alakultak. Az első négy kérdés az életre, a meghatározó eseményekre, illetve a nehézségekre, krízishelyzetekre vonatkozott, amely után fokozatosan a hitről, az istenkapcsolatról, a vallásosságról

kezdünk beszélgetni. Átvezető kérdésként a krízishelyzetekben megtapasztalt kapaszkodókra kérdeztünk rá, majd az interjú utolsó témájaként az egyházzal és az egyházi közösséggel való kapcsolatot hoztuk szóba, megjelölve azon hiányosságokat, amelyekben az egyház fejlődhetne az idősokkal kapcsolatos tevékenységekre vonatkozóan. A kérdések összeállítása során felhasználtuk a Fowler által a hit fejlődési szakaszainak elkülönítésére használt interjú egyes elemeit, illetve kiegészítettük azokat a kutatás szempontjából más fontos témákat érintő kérdésekkel.

A kutatás megvalósítására 2018 júniusában került sor, az idősekkel folytatott beszélgetések a résztvevők otthonában zajlottak. Az interjúkat általában délelőtt vagy kora délután végeztük, és a kutatási alanyok mindegyike nyitottan és szívesen válaszolt a feltett kérdésekre. Egy beszélgetés általában egy órát tartott, amely idő elegendő volt ahhoz, hogy az érintendő témaköröket megbeszéljük. Nyitottságuk abban is látszik, hogy mindegyik interjúalany vállalta volna a válaszait akár névvel is, ennek ellenére biztositottuk őket, hogy minden információ összegezve kerül feldolgozásra a teljes anonimitás megőrzésével. A beszélgetések jó hangulatban zajlottak, és örömteli volt megtapasztalni azt a támogató odafordulást, amellyel részt vettek ezekben a beszélgetésekben.

A különböző vizsgálni kívánt elemek részenkénti összevetése, összegzése

Krízishelyzetek kimenetele és a hit kapcsolata

Ezen hipotézis vizsgálatához elsősorban a krízishelyzetek beazonosítására, illetve az életben megtapasztalt mélypontok és a különböző kapaszkodók megjelölésére volt szükség. Kutatásunkban a leggyakrabban átélt krízishelyzetek az idősök beszámolóai alapján a következők voltak: anya/apa elvesztése, súlyos betegség, férj elvesztése, válás, gyermek elvesztése, emellett azonban egy-egy esetben megjelent a gyermek általi bántalmazás, a gyermektől való elválás és a természeti katasztrófa (árvíz) krízise is. Arra a kérdésre, hogy „Voltak-e olyan krízisek az életében, amikor egy esemény, egy nehézség miatt az életéből kiábrándult, és nem látta annak értelmét?“, a 22 megkérdezett interjúalany közül 10 személy válaszolt igennel (ez a válaszadók 45,45%-át jelenti), ezek közül hárman nem beszéltek

az adott helyzet körülményeiről, a fennmaradó hét személy pedig a következő eseményeket azonosította be, amikor értelmetlennek, kilátástalannak érezték életüket: férj halála, anya halála, válást megelőző nehéz házaseset és válás, rossz házasság, gyermek általi bántalmazás, gyermektől való elválás (iskoláztatás miatt), illetve az otthon elvesztése árvíz miatt. Ezen személyek közül három idős számolt be arról, hogy az öngyilkosságot fontolgatta ezekben a helyzetekben.

A kapaszkodók beazonosításához a következő kérdéseket tettük fel: „Mi segítette Önt a krízishelyzetek feldolgozásában? Milyen kapaszkodói voltak?” A válaszok alapján négy kategóriát különböztethetünk meg: két válaszadó (a megkérdezettek 9,09%-a) a családot jelölte meg, négyen (a megkérdezettek 18,18%-a) az Istenbe vetett hitet és a családot emelték ki, 14 személy (a megkérdezettek 63,63%-a) vallotta, hogy az Istenbe vetett hit és az ima segítette át a nehézségeken, két személy (a megkérdezettek 9,09%-a) pedig más személyes indokot jelölt meg mint erőforrást a nehézségek idején.

Ez alapján jól látható, hogy az interjúalanyok több mint fele kizárólagosan a hitet és az imát jelölte meg mint azon erőforrást, amely segítette a nehézségek leküzdésében. Egyik interjúalany, aki a fia elvesztése miatt került mélypontra, de a hit segítségével képes volt továbblépni, a következőképpen fogalmazott ezzel kapcsolatban: „Borzasztó nehéz volt, de Isten akkor is ott volt és a tenyerén hordozott. Megköszöntem neki, hogy ennyi ideig is adta a fiamat nekem.” (H. E., 72 éves) Egy másik személy, aki a férje nyolc évig tartó gondozásáról beszélt, így fogalmazott: „Isten nem veri az embert, hanem ad keresztet, amit hordozni kell. Megpróbál minket, hogy a jó után hogy tudjuk viselni a rosszat?”, majd hozzátette, hogy minden nap azért imádkozik, hogy el tudja fogadni azt, amit Isten ad neki – „legyen meg a Te akaratod” (I. R., 80 éves). A hit fontosságáról B. J. 81 éves özvegyasszony a következőképpen beszélt: „ha a hit nem lett volna, és nem imádkoztam volna a nehézségekben, már rég túl adtam volna magamon”, ehhez kapcsolva pedig D. I. 88 éves idős asszony ezt mondta: „a nagy nehézségekben, amikor úgy éreztem, hogy ezt már nem lehet megoldani, mindig Istenhez fordultam a testvéreimmal együtt, imádkozva győztük le a nehézségeket, ha pedig valami sikerült, mindig megköszöntem Istennek”.

Azon személyek, akik átéltek olyan mélypontot, amelyben úgy érezték, hogy csak a halál lenne kiút, az imán keresztül Istentől és a családjuktól kaptak erőt ahhoz, hogy feldolgozzák ezt a helyzetet és tovább tudjanak lépni. Elmondásuk alapján érezték Isten gondoskodását és azt, hogy nincsenek egyedül. A hit mint erőforrás a 22 megkérdezett közül 18 személynél, tehát a teljes minta 81,81%-ánál szerepel kifejezett módon, ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a vallásosság és az Istennel való kapcsolat kivétel nélkül megjelenik az összes interjúalany életében. Mind a 22 személy azt vallotta, hogy vallásos családban nőtt fel, a szülei templomba küldték őket és imádkozni tanították, ez pedig végigkísérte ezután egész életüket. Isten gondoskodását, élő, erőt adó jelenlétét 20 személy (a megkérdezettek 90,9%-a) tapasztalta már életében, két személy pedig imádkozik rendszeresen Istenhez, de jelenlétét nem érezték kifejezetten életükben.

A halállal, illetve a halál utáni eseményekkel kapcsolatos hozzáállás tekintetében változó válaszok érkeztek: öt személy (a teljes minta 22,72%-a) nevezte a halált kapunak, átmenetnek a földi életből az örök életbe; nyolc személy (a teljes minta 36,36%-a) hiszi azt, hogy a halál után lesz a feltámadás; egy személy (a teljes minta 4,54%-a) gondolja úgy, hogy a halál után nem történik semmi; hét személy (a teljes minta 31,81%-a) nem válaszolt az erre vonatkozó kérdésre, vagy azt mondta, hogy nem tudja, hogy mi lesz a halál után, ha egyáltalán van utána még valami. Mindezen alanyok annak ellenére, hogy talán nem tudják elképzelni a halál utáni eseményeket, a haláltól nem félnek, és elfogadják mint a földi élet velejáróját. Egy személy esetében tapasztaltuk azt, hogy az erre vonatkozó kérdésre kitérő választ adott, ugyanakkor folyamatosan arról beszélt, hogy ő meg kell hogy gyógyuljon, és ezért imádkozik Istenhez. Válaszaiból és a beszélgetés egésze alatt tanúsított hozzáállása alapján úgy érzékeljük, hogy számára nehéz szembesülni a halállal, és nem tudta még elfogadni, hogy földi életének közeledik a vége. Fontos megfigyelésnek tartjuk, hogy az interjúk során négy személy számolt be arról, hogy vallásos neveltetése ellenére volt egy pont felnőttkorában, amikor megtért (egy esemény vagy egy beszélgetés hatására), ami után hitét, Istennel való kapcsolatát egyre bensőségebben és erőteljesebben

kezdte megélni, ez a négy személy mindegyike pedig a halált az örök életbe való átmenetként határozta meg.

A krízishelyzetek és a hit kapcsolatának vizsgálatában tehát azt figyeltük meg, hogy a személyek számára a legfontosabb kapaszkodó Isten, hiszen a teljes minta 81,81%-a ezt jelölte meg erőforrásként, és azok is rendszeresen imádkoznak a mindennapokban, akik a családot vagy más személyes motivációt emelték ki ebben a kérdésben. A hit fontosságára vonatkozóan H. E. 72 éves asszony egy mondatát idézzük e két kutatási elemzésének végén: „nem tudom elképzelni, hogy létezhetek nélküle”.

Az életvégi megelégedettség és a vallásos hit kapcsolata

Az életvégi megelégedettséggel összefüggésben az élet értelmességéről és céljáról beszélgettünk az interjúalanyokkal. Úgy figyeltük meg ugyanis, hogy az élettel való megelégedettség szoros kapcsolatban áll azzal, hogy a személy értelmesnek látja-e életét. A megkérdezett idősök 95,45%-a, tehát egy személy kivételével mindenki igennel válaszolt arra a kérdésre, hogy „érzi-e, hogy jelenleg az életének értelme van?”, amikor azonban arra kérdeztünk rá, hogy mi teszi értelmessé az életüket, eltérő válaszokat kaptunk. Egy személy nem adott értékelhető választ, egy pedig nem emelt ki semmit, ami értelmet adna életének. Egy személy az élet Istentől kapott ajándékát emelte ki mint az értelem forrását, egy másik interjúalany pedig a nyugdíjaskori pihenést nevezte meg. Öt személy az embertársi kapcsolatok építését, egymás segítségét jelölte meg mint értelmet adó tényezőket, két személy a családot és az imát mint Isten szolgálatának lehetőségét emelte ki, míg a fennmaradó 10 személy, tehát a teljes minta közel fele a családjára gondol úgy, mint ami értelmet ad életének. A családról mindezen személyek büszkén beszéltek, a velük való kapcsolat és az egymás iránt érzett szeretet megelégedettséggel tölti el alanyainkat. Az átélt nehézségek (háború, szegénység, szeretett személy elvesztése, betegségek stb.) ellenére minden interjúalany megelégedettséggel beszélt életéről, és családjára, gyerekeire, munkájára, megvalósításaira örömmel és büszkén tekintett vissza.

A vallásos hitre vonatkozó összegzéseket az első kutatási kérdés vizsgálatakor megfogalmaztuk, abból pedig jól látható, hogy kutatási alanyaink életében a hit és az Istennel való kapcsolat fontos szerepet

tölt be. Amikor Isten gondoskodására, személyesen megtapasztalt jelenlétére kérdeztünk rá, két személy válaszolta azt, hogy nem érezte különösképpen Isten gondoskodását, de tudja, hogy Isten segít, egy személy nem adott értékelhető választ a kérdésre, 19 személy pedig, tehát a teljes minta 86,36%-a fogalmazta meg, hogy Isten szeretetét és gondoskodását megtapasztalta már valamilyen formában életében. Ezen személyek közül tízen (ami a teljes minta 45,45%-át, tehát közel a felét jelenti) ezzel kapcsolatban azt fogalmazták meg, hogy a hitük annyira fontos volt életükben, és annyi erőt adott az Istenben való bizalom, hogy enélkül el sem tudják képzelni az életüket, és nem hiszik, hogy a nehézségeket le tudták volna győzni. Ezzel kapcsolatban N. R. 79 éves özvegyasszony így fogalmazott: „ha nem volnék vallásos, nem tudnék így élni egyedül már 20 éve”, H. E. 72 éves asszony pedig ezt mondta: „a hit nélkülözhetetlen, nem tudom elképzelni, hogy létezhettek nélküle”. K. Gy. számára a hit és az Istennel való kapcsolat olyan ajándék, ami fölülmúl minden földi kincset: „Isten teljesen átformálta az életemet, gondolkodásomat, az örömet, amit Ő nyújt, semmi evilági dolog nem adhatja meg”.

Az életvégi megelégedettség és a hit kapcsolatáról összegzőképpen elmondható, hogy mindenképpen van összefüggés e két elem között, hiszen a teljes minta közel fele a hitnek tulajdonítja azt az erőt, ami által képes volt az életben átélt nehézségek leküzdésére és a továbblépésre, a krízishelyzetek megfelelő lezárása pedig, mint azt korábban az elméleti részben összefoglaltuk, rendkívül fontos az egészséges továbblépéshez és étellel való megelégedettséghez. E kérdés összegzésének lezárásaképpen V. I. 90 éves nyugdíjas szavait idézzük: „Szépen éltünk, munkánk erősen jól voltunk a férjemmel. Szerettük a gyerekeket. Voltak betegségeim, de Isten mindegyikből meggyógyított. Mindig imádkoztam, és Isten megsegített. Ha nem lett volna hit, akkor nem lett volna semmi, csak bánat.”

Az egyházi közösség és az idősök kapcsolata

A pasztoráció és a pasztorális tanácsadás szempontjából elengedhetetlen, hogy időnként az egyház felülvizsgálja magát és felmérje az igényeket, szükségleteket. Kutatásunk utolsó pontjaként fontosnak tartottuk, hogy ezt mi is megtegyük, és információkat gyűjtsünk arra vonatkozóan, hogy az egyházi közösség hogyan viszonyul az idős

korosztályhoz, a róluk szóló egyházi tanítást valóban megélik-e a mindennapokban a helyi egyházközségek.

Az egyházzal való kapcsolatra vonatkozóan az első kérdésünk ez volt az interjúalanyokhoz: „Milyen szerepet tölt be az Ön életében az egyház, az egyházi közösség?” A válaszadók 90,9%-a, tehát 20 személy válaszolta azt, hogy mindig is fontos volt, hogy egy ilyen közösséghez tartozik, egy személy, tehát a teljes minta 4,54%-a nem válaszolt erre a kérdésre, és ugyancsak egy személy mondta azt, hogy nem volt számára különösképpen fontos az egyházi közösség, jó, hogy van, de neki nem jelentett különösen semmit.

Az egyház célzottan időseknek szóló tevékenységeivel kapcsolatban egy személy válaszolta azt, hogy nem tudja, hogy milyen tevékenységek vannak, 20 személy vallotta azt, hogy az időseknek szóló tevékenységek lefedik az igényeket, és nincs szükség másra, egy személy pedig az otthonhoz kötött idősekkel való rendszeres kapcsolatot hiányolja. Kiemelte, hogy nem rendezvényekre vagy ünnepekre lenne szükség, hanem arra, hogy rendszeresen felkeressék (személyesen vagy telefonon) az időseket, akik nem tudnak már elmenni a templomba, hogy így az illető érezze, hogy törődnek vele, és van, akire számíthat, ha szüksége van valamire. Ez a személy ugyanakkor hozzátette, hogy neki nincs szüksége még ilyenfajta segítségre, hanem más idősről gondolván érzi ezt hiányosságnak.

Annak ellenére, hogy úgy gondolják, hogy az egyház nagyjából lefedi az idősek szükségleteit, mégis voltak a mintában olyan személyek, akik megjelöltek egy-két dolgot, amiben lehetne javítani az egyház tevékenységeit. Két személy fogalmazott meg személyes észrevételt az egyházadóval kapcsolatban, mindkettőjük kiindulópontja az volt, hogy kevés nyugdíjuk miatt nehéz fizetniük az egyházadót. Egyikük azt mondta, hogy jó lenne, ha az egyház valamilyen segélyből ki tudná pótolni az egyházadóját annak, aki nem tudja fizetni alacsony jövedelme miatt, a másik személy pedig azt kifogásolta, hogy vannak egyházközségek, ahol odafigyelnek arra, hogy bizonyos életkor után a gyülekezeti tagok ne kelljen fizessenek egyházadót, máshol azonban nem veszik ezt figyelembe, és szerinte ezen kellene változtatni. Három személy emelte ki, hogy pletykák előfordulnak sajnos a templomi közösségekben is, és szerintük az egyházi közösségeknek összetartóbbnak kellene lenniük. További egy-egy személy

emelte ki javaslatként a következőket: a nőszövetségi tagokat jobban bevonni, mivel sokan csak papíron tagok, de nem segítenek akkor, amikor kell; bár most nem tud javaslatot megfogalmazni, de fontosnak tartja, hogy ha új ötlete van egy tagnak, akkor hallgassák meg őt, és adott esetben ültessék is gyakorlatba azt; rendszeres lelkesítő családlátogatás, legalább évente egyszer.

Kutatásunk alapján a helyi egyházak többféle tevékenységet szerveznek az idősek számára, és próbálják megélni a mindennapokban azt a szeretetteljes odafordulást, amelyet a katekizmus is megfogalmaz. Bár vannak hiányosságok, ahol még lehetne fejlődni, az idősek nem elégedetlenek, és megfelelőnek tartják azon tevékenységeket, amelyekkel az egyház segít rajtuk. A válaszok alapján létezik ugyanis kenyérprogram (hetente egyszer egy kenyér az időseknek), csomagosztás (évente általában egyszer, karácsonykor, esetleg húsvétkor is), helyenként pedig a lelkész vagy diakónus rendszeresen látogatja a személyt, beszélget, vigaszt nyújt, illetve vérnyomást mér, amennyiben erre szükség van. Ezen tevékenységeken kívül egyes gyülekezetek megünnepelik évente az időseket, egy- vagy kétnapos rendezvényt szerveznek, idősek vasárnapját tartanak, illetve hetente csoportot szerveznek a számukra. Fontosnak tartjuk itt kiemelni azt is, hogy a még aktív, fennjáró nyugdíjasokat be is vonják tevékenységeikbe, a korábban említett „Halló, hogy vagyunk?” program mellett a nőszövetség keretén belül is részt tudnak venni bizonyos tevékenységek szervezésében és lebonyolításában.

Az idősek személyek és az egyházi közösség kapcsolatának vizsgálata végén B. M. 64 éves özvegyasszony találó szavait idézzük: „Számomra a család és az egyház a legfontosabbak. Az egyháznak nagy szerepe van az életemben, sok tevékenységben részt vettem, amiatt pedig, hogy a templomépítésnél konkrétan tudtam segíteni – hordtuk a téglát –, otthonomnak érzem a templomot. A férjem halála után nagyon nehéz volt, egy ideig nem is tudtam imádkozni, de idővel csak elkezdtem imádkozni, és különböző keresztény csoportokba hívtak, ami nagyon sok erőt adott. Úgy érzem, hogy kellett ez a nagy megpróbáltatás ahhoz, hogy jobban Isten felé forduljak.”

Következtetések, a kutatás összefoglalása

Kutatásunkban azokra a kérdésekre próbáltunk meg választ találni, hogy milyen összefüggés van az életvégi megelégedettség, illetve a krízishelyzetek kimenetele és a hit között, továbbá hogy milyen kapcsolat van az egyház és az idős személyek között. Az eredményekből egyértelműen kiolvasható, hogy a hit olyan kapaszkodót jelentett a legtöbb kutatási alany számára, amely segítette őket a legnehezebb krízishelyzetek legyőzésében és a továbblépésben. Ez ugyanakkor összekapcsolódik az életvégi megelégedettséggel és az életértelemmel is, hiszen a kríziseken való egészséges továbblépés és az élet elfogadása azt eredményezi, hogy időskorban elégedetten tekintenek vissza életükre, és hálásak a megélt örömökért. Az egyházzal való kapcsolat szempontjából ma, a 21. században úgy gondoljuk, hogy mindenképp szembetűnő a kutatásunk eredménye, hiszen a minta 90,9%-a számára fontos volt egy ilyen közösséghez tartozni. Ma, amikor folyton arról hallunk, hogy a templomok ürülnek ki, és az egyház intézménye egyre ellenszenvesebb az embereknek, ez az eredmény mindenképp kiemelkedő és biztató.

A kutatás hiányosságaképpen megfogalmazhatjuk az interjúalanyok alacsony számát. A pasztoráció szempontjából úgy gondoljuk, hogy mindenképp fontos eredményeket mutathat a kutatás, ehhez viszont növelni kellene a résztvevők számát, illetve nagyobb területről kellene bevonni a személyeket (jelenlegi kutatásunkban ugyanis a Diakónia Keresztyén Alapítvány Marosvásárhelyi Fiókszervezetének gondozottait vizsgáltuk). A jövőre vonatkozóan ugyanakkor érdekes vizsgálatot lehetne végezni, ha tízévente megismételnénk a kutatást, így fokozatosan információink lennének a hit és az egyházi közösség szerepéről az egyének életében.

Befejezés

Dolgozatunk és kutatásunk középpontjában az idősek állnak, mivel szerettük volna kiemelni azt, hogy ezen korosztály nem terhet, hanem sokkal inkább egy olyan réteget jelent a fiatalabb generáció számára, akikkel érdemes és kell foglalkozni. Az interjúk felvétele során kialakult beszélgetések, őszinte könnyek és vallomások ugyanis

felbecsülhetetlen értékkel bírnak. Az élet értelmességének időskori vizsgálata, a felettes értelemben vetett hit tanulmányozása elengedhetetlen volt egyrészt a kutatás bemutatásának megalapozásához, másrészt ahhoz, hogy az idős korosztály értelemléhetőségeit, gazdagságát kiemeljük.

A pasztoráció és pasztorális tanácsadás szempontjából egyaránt fontosnak tartjuk e kutatás létrejöttét, hiszen az eredmények beszédesek. Ennek értelmében az idős korosztály számára még rendkívül fontos az egyház intézménye, ebben nőttek fel, és időskorukban is úgy érzik, hogy sokat köszönhetnek az egyházi közösségnek. A kutatásunk kiindulópont lehet a helyi egyházközségek konkrét gyakorlatának felülvizsgálatához, hiszen az idősek személyes szükségleteiket, vágyaikat fogalmazták meg, melyekkel rávilágítottak az egyházi tevékenységek esetleges hiányosságaira. A jövőre nézve a kutatás bővítésével egyrészt egy átfogóbb felülvizsgálatot lehetne kezdeményezni a helyi egyházaknál, másrészt viszont összesített statisztikai adatként a kutatás alapján be lehetne mutatni a vallás megerősítő, reményt adó, személyiségformáló szerepét az ember életében.

Irodalom

Egyházi dokumentumok:

A Katolikus Egyház katekizmus (KEK). Szent István Kézikönyvek 6., Szent István Társulat, Budapest, 2002.

Ószövetségi és újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, Budapest, 2005.

Szakirodalom:

Cseri Kálmán: *Öregem is gyümölcsöző*. k. n., Budapest, 2001.

Csiszár Klára: Életmű Auschwitz után. Viktor E. Frankl élete és munkássága koncentrációs táborok árnyékában, a logoterápia és egzisztenciaanalízis fényében. In: Sárkány Péter–Vik János (szerk.): *Logoterápia és egzisztenciaanalízis*, Librofil, Kolozsvár, 2015, 10–17.

Elekes Szende: Az öntranszcendencia fogalmának interdiszciplináris megközelítése. In: Sárkány Péter–Vik János (szerk.): *Logoterápia és egzisztenciaanalízis*. Librofil, Kolozsvár, 2015, 19–34.

Frankl, Viktor E.: *A tudattalan Isten*. EuroAdvice, Budapest, 2002.

- Hajlák Attila: Fájdalom és keresztény lelkeség. *Keresztény Szó*, 2018. február, XXIX. évf. 2. szám., 7–9.
- Hézszer Gábor: *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve*. Kálvin János, Budapest, 2002.
- Längle, Alfried: *Értemesen élni. Életvezetési útmutató*. Jel, Budapest, 2004.
- Lukas, Elisabeth: *A logoterápia tankönyve*. Agapé, Kiskundorozsma, 2011.
- Lukas, Elisabeth: *Beteljesülés – értelemkérdés időskorban*. Jel, Budapest, 2008.
- Lukas, Elisabeth: *Hol találd oltalmadat? Az életigenlés logoterápiái irányelvei*. Jel, Budapest, 2006.
- Lukas, Elisabeth: *Spirituális lélektan. Az értelmes élet forrásai*. Új Ember, Budapest, 2002.
- Lukas, Elisabeth: *Szenvedésednek is van értelme*. Agapé, Szeged, 2007.
- Németh Attila – Moretti Magdolna: „...*ki szépen kimondja a rettenetet, azzal jól is oldja*”. Medicina, Budapest, 2006.
- Vik János: *Az élet értelmére irányuló kérdés vonzásában. Tájékoztatói kérésletek a szíziematikus és spirituális teológia, valamint a logoterápia és egzisztenciaanalízis határmezsgyéjén*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2017.
- Vorsatz, Hermann: Az öregség keresztényen arculata. In: Vohmann Péter (szerk.): *Az öregség keresztényen arculata. A magánosság terbe és annak legyőzése. Az ember értéke*. Primo Evangéliumi Kiadó, Budapest, é. n., 36–39.

Internetes források, szaklapok:

- A Romániai Református Egyház Alkotmánya (Statútuma). Értesítő 17 (2008/2.), <http://www.reformatus.ro/admin/data/file/20130620/a-romaniai-reformatus-egyhaz-alkotmánya-statutu.pdf>, 2018. 06. 22.
- Bakó Csongor-István: Római katolikus kórházi lelkigondozás Marosvásárhelyen – történeti áttekintés. *Orvostudományi Értesítő* 81 (2008/1.), https://www.orvtudert.ro/images/PDF/2008_1/2008_1_18.pdf, 2018. 06. 23.
- Ferenc pápa: *Ahol nem törődnek az idősekkel, a fiataloknak sincs jövőjük!* <http://www.magyarurir.hu/hirek/ferenc-papa-ahol-nem-torodnek-az-idosekkel-fiataloknak-sincs-jovoje>, *Magyar Kurír*, 2015, 2018. 06. 23.
- Gyimesi István: *Logoterápia és vallás*. <http://www.gyimesi.lapok.hu/logoterapia.doc>, h. n., 1986, 2018. 06. 18.
- Kiss Gábor: *Rászorultaknak épített szociális lakásokat a nyárádtői gyülekezet*. <http://www.reformatus.ro/raszorultaknak-epített-szocialis-lakasokat-a-nyaradtoi-gyulekezet.html?page=4>, i. n., 2018. 06. 23.

Abstract

Faith as a Resource in the Turning Points of Life. Examining the Relationship between End-of-life Satisfaction and Faith among the Elderly in Târgu-Mureș

Keywords: *existential analysis, elderly, dignity, life crisis, faith, meaning of life, Über-Sinn, conscience, church, pastoral care*

Before we dive into the overview of this search, we would like to highlight the beauty of advanced age, the wisdom and virtue which lie in their life experience. The first part of this work summarizes the theory about the meaning of life in this age. The second part includes the presentation of our research, the research sample, the methods, the main topics, as life crisis and faith, contentment and faith by the end of life, activities provided by the church for elderly and of course, the results.

Kántor Viola 1994-ben született Marosvásárhelyen, tanulmányait Kolozsváron végezte a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Karán, teológia és szociális munka szakosodással. A teológiából szerzett mesterképzést követően szociális munkásként kezdett el dolgozni először fogyatékkal élő gyerekekkel, majd az Erdélyi Református Egyházkerület kezdeményezésére létrehozott alapítványnál, ahol otthoni idősgondozással foglalkozik. Számára mindig az volt a fontos, hogy olyan munkát végezzen, ahol közvetlen kapcsolatban lehet az emberekkel és segíthet rajtuk, a logoterápiához is így kezdett közeledni, ami disszertációjának is központi témája. Jelenleg doktori tanulmányait végzi ugyanazon egyetem Vallás, kultúra, társadalom elnevezésű doktori iskolájában, ahol kutatásában az egyház reformtörekvéseit, azok időszerűségét, illetve azon kihívásokat vizsgálja, amelyekkel napjainkban az egyháznak szembe kell néznie.

FORRÁS

Viktor E. Frankl

Az ember az értelem keresése közben¹

A XIV. Nemzetközi Filozófiai Kongresszus aktáiból
(Herder, Bécs, 1971, 17–28.)

Bővített változat

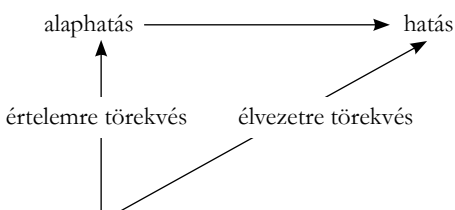
A cím többet fog át egyetlen témánál, mégpedig az ember egyik definícióját vagy legalábbis egyik értelmezését. Olyan lényről szólunk, aki végső soron és alapvetően az értelmet keresi. Az ember mindig irányul és rendeltetik valamire, ami nem önmaga, legyen az valamilyen értelem, amit betölt, vagy egy másik emberi lét, amellyel találkozik. Így vagy úgy: az emberlét mindig is túlmutat önmagán; önmaga transzcendálása az emberi egzisztencia lényege.

Tehát az ember tulajdonképpen és eredendően nem arra törekszik, hogy boldog legyen? Nem ismerte-e el maga Kant is, hogy ez így van? Csak hozzátette: az embernek arra is törekednie kellene, hogy méltó legyen a boldogságra. Azt mondanám, hogy amit az ember valójában akar, az végső soron nem a boldogság önmagában, hanem a boldogság alapja. Mihelyt ugyanis a boldogságnak alapja van, a boldogság, az élvezet magától bekövetkezik. Azt írja Kant *Az erkölcsök metafizikája* című művének második részében, *Az erénytan metafizikai kezdeti okában* (Königsberg, bey Friedrich Nicolovius, 1797, VIII f.): „az örök üdvösség a kötelességteljesítés következménye”, és „a törvénynek az élvezetet meg kell előznie, hogy élvezetre lelhessünk”. De az, amit a kötelességteljesítéssel, illetve a törvénnyel kapcsolatosan állít,

¹ Az eredeti német szöveg elérhetősége: Einführung: Der Mensch auf der Suche nach Sinn. In: Viktor E. Frankl: *Der leidende Mensch. Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie*. Hans Huber, Bern–Göttingen–Toronto–Seattle, 1996, 9–19. – *A szerk.*

véleményem szerint sokkal általánosabban érvényes, és az erkölcsiség területéről az értelmességre vihető át. És erről mi, neurológusok sokat tudnánk mesélni. Mert a klinikai gyakorlatban mindig megmutatkozik, hogy éppen „a boldogság alapjától” való elfordulás az, ami a szexuálneurotikus embert – a potenciazavarral küszködő férfit, illetve a frigid nőt – nem engedi boldognak lenni. De hogyan jön létre ez a patogén elfordulás a „boldogság alapjától”? Magához a boldogsághoz, magához az élvezethez való erőltetett odafordulás által. Milyen igaza volt Kierkegaard-nak, amikor úgy vélekedett, hogy a boldogság ajtaja kifelé nyílik – aki megpróbál „berontani rajta”, az előtt bezárul.

Hogyan magyarázhatjuk ezt? Nos, ami az embert legmélyebben és végső soron áthatja, az soha nem a hatalomra való törekvés, sem az élvezetre való törekvés, hanem az értelemre való törekvés.

Motivációelméleti nézeteimet, illetve az értelemre törekvéssel kapcsolatos koncepciómat a közelmúltban azok a vizsgálatok is megerősítették, amelyeket Elisabeth Lukas végzett a Bécsi Egyetem Kísérleti Pszichológiai Intézetében. A vizsgálat 1340 személy kijelentésén alapszik; a sok ezer adatot természetesen számítógépen dolgozták fel. Ezzel egy időben mintegy melléktermékként Lukas asszony kidolgozott egy új tesztet, a „Logo-tesztet” abból a célból, hogy az értelem akarásának frusztrációja pontosabban megragadható legyen, illetve azon lehetőségek fellelése céljából, hogy adott esetben ne csak terápiás úton, hanem már profilaktikusan is közbeléphessünk! (Vö. Viktor E. Frankl: *Der Wille zum Sinn. Mit einem Beitrag von Elisabeth E. Lukas*. Huber, Bern/Stuttgart/Wien 1972.)

Az értelem akarásán alapul az embernek az a szándéka, hogy értelmet találjon és töltsön be úgy is, hogy egy másik emberi léttel a Te formájában találkozzon, hogy azt szeresse. Mindkettő: beteljesedés

és találkozás alapot ad az embernek a boldogságra és élvezetre. Ez a primer törekvés neurotikusok esetében mintegy elkanyarodik a boldogságra való közvetlen törekvés, az élvezet akarása felé. Ahelyett, hogy az élvezet az maradna, aminek lennie kellene, ha egyáltalán létrejöhet, tehát következmény (a találkozásban megvalósuló értelem mellékhatása), egy erőltetett intenció, hiperintenció célja lesz. A hiperintencióval hiperreflexió is jár. Az élvezet válik a figyelem egyedüli tartalmává és tárgyává. Amennyiben azonban a neurotikus ember az „élvezettel” törődik, szem elől veszi az alapot – s az „élvezet” hatás már nem tud létrejönni. Minél inkább élvezetre törekszik valaki, annál inkább elvéteti azt.

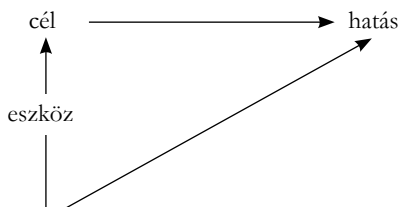
Könnyen belátható, hogy a hiperintenció és hiperreflexió, illetve ezek potenciára és orgazmusra gyakorolt kóros befolyása még inkább felerősödik, ha az élvezetre törekvésében kudarcra ítélt ember megpróbálja menteni a menthetőt, amennyiben valamilyen „szerelem”-technikában keres menedéket. A felvilágosító ipar az ember elfogulatlanságának még azt az utolsó maradékát is elrabolja, ami a normális szexuális működés kerete és előfeltétele. Napjaink szexuális konzumkényszere különösen a fiatalokat oly mértékű hiperreflexióba tereli, hogy nincs mit csodálkoznunk azon, ha klinikáinkon egyre nő a szexuálneurotikusok aránya.

A ma embere amúgy is hajlik a hiperreflexióra. Edith Joelson, a University of Georgia professzora ki tudta mutatni, hogy az amerikai egyetemisták számára egy értékhierarchián belül statisztikailag szignifikáns mértékben az önértelmezés (*self-interpretation*) és az önmegvalósítás (*self-actualization*) áll a legelső helyen. Világos, hogy messzemenően olyan önértékelésről van szó, ami az analitikus és dinamikus pszichologizmus befolyása alatt áll, ami a képzett amerikaiakat arra indítja, hogy minden tudatos viselkedés mögött szüntelenül tudatalatti indíttatásokra gyanakodjék. Ami pedig az önmegvalósítást illeti, merem állítani, hogy az ember önmagát csak olyan mértékben képes megvalósítani, amennyiben értelmet teljesít be. Pindarosz imperatívusza, hogy az ember az legyen, ami, arra a kiegészítésre szorul, aminek lényegét én Jaspers szavaiban látom: „Az ember azon dolog által az, ami, amit magáévá tesz”.

Mint a bumeráng, ami csak akkor tér vissza az őt eldobó vadászhoz, ha a célt, a zsákmányt elvétette, ugyanúgy csak az az ember

törekszik annyira önmegvalósításra, aki egyszer már csődöt mondott az értelem kiteljesítésében; hiszen talán egyáltalán nem képes olyan értelem fellelésére sem, amit betölthetne.

Hasonló érvényes az élvezetre és a hatalomra való törekvésre is. Miközben azonban az élvezet az értelem beteljesedésének mellékhatása, a hatalom annyiban a célhoz szükséges eszköz,

amennyiben az értelem beteljesedése meghatározott társadalmi és gazdasági körülményekhez és feltételekhez kötött. De mikor törekszik az ember pusztán a mellékhatásra, az „élvezetre”, és mikor „korlátozza” önmagát arra, hogy csupán eszköz legyen egy olyan cél eléréséhez, amit hatalomnak nevezünk? Nos, az élvezetre, illetve a hatalomra való törekvés akkor kerekedik felül, amikor az értelemre való törekvés frusztrált; más szóval az élvezetelv nem kevésbé neurotikus motiváció, mint az érvényesülésre való törekvés. Így érthetjük meg azt is, hogy Freud és Adler, akik tapasztalataikat neurotikusokon szerezték, az ember elsődleges értelemorientáltságát nem ismerték fel.

Ma azonban már nem a szexuális frusztráció korában élünk, mint Freud idejében. A mienk az egzisztenciális frusztráció kora. Különösen a fiatalok értelemre törekvése frusztrálódik. „Mit mond a mai fiatal generáció – kérdezi Becky Leet, a University of Georgia diákjai által kiadott újság főszerkesztője –, Freud vagy Adler? Van pirulánk, ami megóv a szexuális beteljesülés következményeitől – orvosi szempontból ma már nincs alapja a szexuális gátlásosságnak. És van hatalmunk: elég, ha egy pillantást vetünk az amerikai politikusokra – akik rettegnek a fiatal generációtól – és a kínai Vörös Gárdára. Frankl azonban azt mondja, hogy az emberek ma egzisztenciális vákuumban élnek, és hogy ez az egzisztenciális vákuum mindenekelőtt az unalomban nyilvánul meg. Unalom – egészen másképp cseng,

nem igaz? Sokkal ismerősebben, nem igaz? Vagy Ön nem ismer-e épp elég embert maga körül, aki unalomra panaszlik – azon tény ellenére, hogy csak a kezét kell kinyújtania ahhoz, hogy mindent megkapjon, beleértve Freud szexét és Adler hatalmát?”

Manapság valóban egyre több páciens fordul hozzánk egy belső üresség, létük mélységes értelmetlenségének érzésével, amit én „egzisztenciális vákuumként” írtam le és jellemeztem.² S hiba lenne azt gondolni, hogy olyan jelenségről van szó, ami csak a nyugati világra korlátozódik. Két csehszlovák pszichiáter, Stanislav Kratochvil és Oswald Vymetal publikációk sorozatában hívják fel nyomatékosan a figyelmet arra, hogy „ez a mai betegség, az élet értelmének elvesztése – különösen a fiatalok körében – engedély nélkül lépi át a kapitalista és szocialista társadalmi rend határait”. Szintén Oswald Vymetal volt az, aki egy csehszlovák neurológiai konferencia alkalmával *ex praesidio* lelkesen tett hitet Pawlow mellett, és mégis kijelentette, hogy

2 Herbert Spiegelbergnek tartozom köszönettel azért, hogy tudomásom van az egzisztenciális vákuum egyik leírásáról, ami Alexander Pfänder hagyatékában található: „Olyan korban élünk, amelyben egyre terjed a hiteles értékek iránti bizalomvesztés. Korunk az értelmetlennek tartott élet következtében a kétségbeesés kora. Mivel nagy embertömegeket sem iskola, sem nevelés nem tett képessé az objektív értékek és az értéktelen felismerésére, ezért ma a Földön értékvátsággal és az értékek létezésében való titkolt hitetlenség széles elterjedésével találkozunk. Ezzel az emberiség az értékek hanyatlásának korába lépett. Az a generáció, amelyik az értékek e hanyatlásának korában nő fel, értékvak, s anélkül, hogy tudna róla, egyáltalán nem lát már többé értékeket. Az individuális és szociális utilitarizmus az egyetlen még elfogadott értékelmélet. A közhasznót nem nagyobb »haszonnak«, hanem a legnagyobb és az egyetlen értéknek tekintik. Egyáltalán észre sem veszik, hogy ez szükségszerűen egy másik, nem utilitarista értéket előfeltételez. Nem járnak ennek a gondolatnak a végére, gondolkodásuk nem elég alapos. Ha azonban szem elől tévesztjük az értéket és értéktelenséget, a világ sivár lesz, az ember cselekedete pedig értelmetlen. A dolog természetéből adódóan akarattalagos értéktételezés teljességgel lehetetlen. Az »értékelni« szó nem jelölhet semmiféle emberi értékteremtő tevékenységet, mert ilyen nem létezik. Nem segít semmi más, csak az, ha az emberiség az értelem kiműveléséhez és a neveléshez lassanként hozzácsatolja az értékek megismerését szolgáló tanítást és nevelést. Ha szemeink vakká válnak az értékek felismerésére, akkor mindenütt fenyeget a kétségbeesés és az élet értelmetlenségének kísértete.” (Alexander Pfänder: *Schriften aus dem Nachlaß zur Phänomenologie und Ethik*. Szerk. Herbert Spiegelberg, Band 1, München, Wilhelm Fink, 1973, 127. kk.)

a lélekgyógyász számára a pawlowi irányultságú pszichoterápia az egzisztenciális vákuummal szemben nem elégséges többé. S Freud hívei éppúgy elismerik az egzisztenciális vákuum jelenlétét, mint Marx követői. Az előbbieket egy nemzetközi konferencián megállapították, hogy gyakoribbá válnak az olyan esetek, amikor a páciens nem annyira klinikailag meghatározható tünetektől szenved, hanem sokkal inkább a tartalmas élet hiánya miatt. Ami pedig a marxistákat illeti, Christa Kohlernek, a Lípcei Egyetem Pszichoterápia és Idegkutató Osztálya vezetőjének alkalma volt „saját kutatásai során is gyakran megállapítani az egzisztenciális vákuumot”.

Végül idézhetnénk itt Klitizket is, egy afrikai egyetem amerikai vendégprofesszorát, aki az *American Journal of Humanistic Psychology*ban megjelent egyik jelentésében (*Students in Emerging Africa – Logotherapy in Tanzania*) megerősítette, hogy az egzisztenciális vákuum a harmadik világban kiváltképp az akadémiai ifjúság körében jut érvényre, és határozottan érzékelhető.

Úgy van, ahogy Paul Polak már 1947-ben előre látta, amikor az Individuálpszichológiai Egyesületben tartott egyik előadásában úgy vélte, hogy „a szociális kérdés megoldása szabadítaná csak fel, mobilizálná csak igazán a tulajdonképpeni szellemi problematikát; akkor válna az ember valóban szabaddá, hogy igazán »kézbe vegye önmagát«, és csak akkor ismerné fel igazán, mi az ő sajátos gondja, mi az ő egyedi létének problémája”. Nemrég pedig Ernst Bloch fogalmazta meg ugyanezt, amikor azt mondta: „Az emberek ajándékul kapják azokat a gondokat, amelyek egyébként csak haláluk órájában jelennének meg”.

Ha most röviden ki kell térnem arra, hogy mely okok szolgálhatnak az egzisztenciális vákuum alapjául, akkor az minden bizonnyal két okra lenne visszavezethető: az ösztönvesztésre és a tradícióvesztésre. Az állattal ellentétben az embernek nem mondják meg az ösztönei, mit kell tennie; s korunk emberének a hagyomány sem mondja meg többé, hogy mit tehet; s úgy tűnik, már maga sem tudja igazán, hogy tulajdonképpen mit akar. Így az ember vagy csak azt akarja, amit mások tesznek, vagy csak azt teszi, amit mások akarnak. Az első esetben konformizmussal van dolgunk, az utóbbiban totalitarizmussal – az egyik a nyugati, a másik pedig a keleti féltekén terjed.

De egzisztenciális vákuum következtében nemcsak konformizmus és totalitarizmus léphet fel, hanem neuroticizmus is. A pszichogén neurózisok – tehát a szűkebb értelemben vett neurózisok – mellett léteznek ugyanis noogén neurózisok is, ahogy én neveztem őket, ami olyan neurózisokat jelent, amelyek esetében tulajdonképpen kevésbé lelki betegségről, mint inkább szellemi ínségről van szó, mégpedig nemritkán egy mélységes értelmetlenségérzés következményeként. Az Egyesült Államok egyik pszichiátriai kutatóintézetében külön tesztek fejlesztettek ki, amelyek segítségével a noogén neurózisok a diagnózis során differenciálhatók. James C. Crumbaugh az általa kifejlesztett PII-tesztet (PII = *Purpose In Life*) 1200 esetben alkalmazta. Az így nyert adatokat számítógép segítségével értékelte, s arra az eredményre jutott, hogy noogén neurózis esetében valóban új kórképről van szó, ami sem diagnosztikai, sem terápiás szempontból nem illeszthető a hagyományos pszichiátria keretei közé. Massachusettsben, Londonban, Tübingenben és Bécsben végzett statisztikai vizsgálatok azt az egyöntetű eredményt mutatják, hogy 20 százalékban lehet noogén neurózissal számolni.

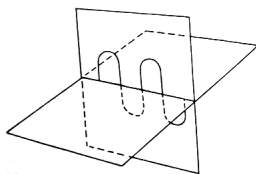
Ha megengedik, utalok (nem az endogén neurózis, hanem) az egzisztenciális vákuum elterjedése kapcsán egy statisztikai szűrópróbára, amit egy évvel ezelőtt a Bécsi Egyetem Orvosi Karán előadásom hallgatóin végeztem; az eredmény azt mutatta, hogy nem kevesebb, mint 40 százalékuk saját életéből ismeri az értelmetlenségérzést – 40 százalék; amerikai hallgatóim körében ez az arány nem 40, hanem 81 százalék volt.

Mire vezethető vissza ez az eltérés? Arra a redukcionizmusra, ami angolszász területeken jobban uralja a szellemi életet, mint máshol. A redukcionizmus a „nem más, mint” szófordulattal leplezi le magát. Ami természetesen mifelénk is ismerős – és nem csak mostanság. Hiszen nem kevesebb, mint 50 éve annak, hogy középiskolai természetrajztanárom az osztályban föl-alá járkált, és azt tanította: „az élet végső soron nem más, mint égési processzus – oxidációs folyamat”. Erre én, anélkül, hogy jelentkeztem volna, felugrottam, és szenvedélyesen azt a kérdést szegeztem neki: „Igen, de akkor mi értelme az egésznek?” Tegyük hozzá: ebben a konkrét esetben a redukcionizmus oxidacionizmus mögé rejtőzik.

Azt kellene inkább megfontolni, mit jelent egy fiatalember számára, amikor azt a cinikus magyarázatot hallja, hogy az értékek „nothing but defense mechanisms and reaction formations” (nem mások, mint védekező mechanizmusok és reakcióképződmények), ahogyan ez az *American Journal of Psychotherapy*-ben olvasható. Az én reakcióom erre a reakcióképződmény-elméletre egyszer a következő volt: ami személyesen engem illet – soha, de soha nem lennék hajlandó arra, hogy reakcióképződményeimért éljek, arra pedig még kevésbé, hogy védekezési mechanizmusaimért meghaljak.

Nem szeretném, ha félreértenének. A *The Modes and Morals of Psychotherapy* a következő definíciót ajánlja: „Man is nothing but a biochemical mechanism, powered by a combustion system, which energizes computers”. Nos, neurológusként egyetértek azzal, hogy teljességgel legitim a számítógépet modellként szemlélni, mondjuk például a központi idegrendszer modelljeként. A tévedés csak a *nothing but*-ban rejlik: az ember nem más, mint komputer. Az ember számítógép; ugyanakkor azonban végtelenül több is annál. Tökéletesen igaz, hogy Kant és Goethe művei végső soron az ábécé ugyanazon 26 betűjéből állnak össze, mint Courth-Mahler és Marlitt könyvei. De egyáltalán nem ez a lényeges. Először is nem lehet azt mondani, hogy *A tiszta ész kritikája* és *A vénkisasszony titkai* nem volna egyéb, mint egy és ugyanazon 26 betű halmaza. Mintha csak nyomdával rendelkeznének, s kiadóval nem.

A maga dimenzióinak keretei között igaza van a redukcionizmusnak. De csakis ott. S korlátja éppen az egydimenziós gondolkodás, ami mindenekelőtt annak esélyétől fosztja meg az embert, hogy értelmet leljen valamiben. Az ugyanis, hogy egy struktúra értelme túlmegy a struktúra elemein, végső soron azt jelenti, hogy az értelem magasabb dimenzióban lokalizált, mint az elemek. Ily módon megtörténhet, hogy események egész sorának értelme nem abban a dimenzióban képződik le, mint amelyben az események lezajlottak. Ilyenkor hiányzik az események összefüggése. Tegyük fel, hogy mutációkról van szó, ekkor pusztán véletlenként képződnek le, s így az egész evolúció sem más, mint véletlen csupán. Mindez metszéssík kérdése. Egy szinuszgörbe is, amelyet egy, arra a síkra, amelyben fekszik, merőlegesen álló sík metsz, a síkfelületen nem hagy hátra mást, mint 5 különálló pontot, amelyek nem függnek össze egymással.

Más szóval: a szinopszis az, ami itt veszendőbe megy; a történések magasabb vagy mélyebb szintű értelmére való rálátás – a metszési síkon túlmenő vagy azon alámerülő szinusz görbület részei, mikor melyik.³

3 Ahol dimenziók vannak, ott projekció is van. Hiszen egy jelenséget saját dimenziójából kivetíthetnek egy alacsonyabb dimenzióba, például egy emberi jelenséget szubhumán síkra. Az ilyen eljárás teljesen jogos, és a tudomány lényegéhez hozzátartozik, hogy heurisztikusan eltekintsen egy jelenség dimenzióteljeségétől, s az egydimenziós realitás fikciójából induljon ki. Én magam neurológus és pszichiáter vagyok. Neurológusként pácienseimnek csak a reflexeit látom, pszichiáterként pedig csak a reakcióikat. Mivel azonban, ahogy mondani szokták, „Csak jó ember lehet jó orvos”, vagy, ahogyan szerényebben megfogalmazhatnám, az orvosnak embernek is kell lennie, a neurológus és a pszichiáter a reflexek és a reakciók mögé is néz, s látja mögöttük az embert, a betegség mögött a beteget, a szenvedő embert, a *homo sapiens* mögött a *homo patient*-et. Az orvos tehát emberként jár utána pácienseinek, és követi őt a humán dimenzióba. Azaz nyitott erre a dimenzióra. Azonban a tudósoknak is tudatában kellene lennie annak, hogy az egydimenzióval, amire szorítkozni kénytelen, csupán fiktív, és más, magasabb dimenziókkal szemben nyitottnak kellene maradnia. Bölcs, ha így cselekszik. Mert a bölcsességet úgy lehetne definiálni, mint olyan tudást, amihez saját határainak tudatosítása társul. Ha pedig azt halljuk, hogy a természettudomány teológiai értelmű közlésre nem képes, akkor ezt a negatív megállapítást óvatosabban kellene megfogalmazni: a természettudomány vetítési síkján nem képződik le a teológia, idáig az ő metszési síkja nem terjed. Ami azonban még messze nem zárja ki, hogy az egy magasabb dimenzióban ne létezne. Tehát negatív teleológiáról lehetne beszélni a „negatív teológia” példájára támaszkodva, ami lemond arról, hogy megmondja, mi Isten, inkább arra szorítkozik, hogy azt mondja meg, mi nem Isten. Ha valaki nem marad nyitott egy, a természettudományon túlnyúló teleológia lehetőségére, hanem tagadja, vitatja azt, és kitart a teleológia lehetetlen volta mellett, annak már semmi köze az empiriához, az már filozófia, mégpedig nem kritikusan reflektáló, hanem dilettáns, elavult, apriorisztikus filozófia.

De térjünk vissza az értelmetlenségérzéshez: értelmet nem lehet adni. Értelmet nyújtani moralizáláshoz vezetne. S a morál a régi értelemben már nem sokáig tartja magát. Nemsokára ugyanis nem moralizálni fogunk, hanem a morált fogjuk ontologizálni – a jó és a gonosz fogalmát nem aszerint határozzuk majd meg, hogy mit kell, illetve mit nem szabad megtennünk, hanem azt fogjuk jónak tartani, ami elősegíti az adott létező számára rendelt s a tőle elvárt értelmet; s gonosznak azt, ami az ilyen értelem megvalósítását akadályozza.

Értelmet nem lehet adni, azt meg kell. A Rorschach-teszt képeit értelmezik [a páciensek] – értelmet adnak azoknak, amely értelemadás szubjektivitása következtében a (projektív) Rorschach-teszt szubjektuma „leplezi le” magát; az életben azonban nem értelemadásról, hanem az értelem megtalálásáról van szó. Az élet nem Rorschach-teszt, hanem képrejtvény. S amit én az értelem akarásának nevezek, az szemmel láthatóan alakészleléshez vezet. Nem kisebb jelentőségű személy, mint Wertheimer mondja ugyanezt, amikor a minden szituációban benne rejlő felszólító jellegről beszél, sőt e felszólítás objektív jellegéről.

Az értelmet meg kell, nem lehet viszont létrehozni. Ami létrehozható, az vagy szubjektív értelem, vagy érzése csupán az értelmességnek, vagy – értelmetlenség. Így aztán érthető, hogy az az ember, aki már nem képes értelmet találni az életében, s éppoly kevésbé képes azt kitalálni, menekülve az értelmetlenség érzete elől, vagy értelmetlenséget, vagy szubjektív értelmet hoz létre: az előbbi a színpadon jön létre – abszurd színház! –, az utóbbi a mámorban, különösen az LSD által indukált mámorban történik. S a mámor azzal a veszéllyel jár, hogy az igazi értelem, a kinn a világban megfogalmazódó feladatok elsiklanak (szemben a pusztán szubjektív értelemélményekkel, amelyek a bensőben jönnek létre). Ez engem mindig azokra a kísérleti állatokra emlékeztet, amelyeknek kaliforniai kutatók elektródát ültettek a hipotalamuszába. Az állatok mindig kielégülést éltek át, amikor zárták az áramkört, vagy a nemi ösztönét, vagy a táplálkozásét. Végül megtanulták, hogy maguk zárják az áramkört, aminek következtében mellőzni kezdték a nemi partnert és a valódi táplálékot, amelyet kínáltak nekik.

Az értelmet azonban nemcsak meg kell, hanem meg is lehet találni, s a keresés során az embert a lelkiismerete vezérli. Egyszerrel

a lelkiismeret az értelem érzékszerve. Olyan képességként lehetne definiálni, ami megérzi a minden szituációban rejtőző egyszerű és egyedülálló értelmet. Másrészt abból indultunk ki, hogy az egzisztenciális vákuum alapjául, annak egyik részokaként a tradícióvesztés szolgál – a hagyományokkal együtt azonban nem tűnik-e el maga az értelem is, amit közvetítenek? Nem, mégpedig azon egyszerű oknál fogva, hogy a hagyományok megszűnése semmiképp nem az értelemre, hanem csak az értékekre van hatással. A hagyományok összeomlása nem érinti az értelmet. Az értelem ugyanis mindig valami egyszerű és egyedülálló,⁴ mindig valami még felfedezendő, míg az értékek értelemuniverzálíák, ahogy azok a nem egyszerű-egyedülálló szituációkban, hanem a tipikus, ismétlődő szituációkban rejlenek, tehát az ember egyedi állapotát jellemzik. Mindenesetre az élet akkor sem veszítené el az értelmét, ha a világ összes hagyománya megszűnne, s egyetlen általános érték sem maradna meg belőle.

A lelkiismeret azonban félre is vezetheti az embert. Mi több, az utolsó pillanatig, az utolsó lélegzetvételig nem tudja az ember, vajon tényleg beteljesítette-e élete értelmét, vagy sokkal inkább csak gondolta, hogy kiteljesíti azt: *ignoramus et ignorabimus*. Még halálos ágyunkon sem fogjuk tudni, hogy értelemszervünk, a lelkiismeretünk nem volt-e érzéki csalódás foglya, ami egyszersmind azt is jelenti, hogy esetleg a másik ember lelkiismeretének volt igaza.

4 Az értelem ugyanis annyira egyszerű és egyedülálló, mint a helyzetek, amelyekkel az élet szembesít bennünket, ráadásul mi magunk is, a konfrontáltak, éppúgy egyszerű és egyedi személyek vagyunk. Ezzel nem azt mondjuk, hogy nincs egy az életet mint olyat, tehát annak egészét átfogó értelem. Ez az értelem azonban csak úgy teljesíthető be, ha a minden egyes szituációban szunnyadó értelmet, tehát a „szituáció értékét” (Max Scheler) beteljesítjük és megvalósítjuk, és csak ezt az „egyes értelmet” (*Einzelnsinn*) lehet felfedezni és megtalálni, míg az élet egészének értelmét csak utólag, tehát az életben nem, csak *post mortem* kellene megélni és megtapasztalni, tehát olyan időben, amikor már éppenséggel nem lehet többé megélni és megtapasztalni. Mert hiszen ez az „értelemegész” „értelemrészekből” tevődik össze, tudniillik a „szituációértelmekből”. Igen, mi több: csak szituációértelem formájában lehet és kell felfedezni és megtalálni, beteljesíteni és megvalósítani. A néző azonban, aki előtt a film leperog, nem látja a filmszalagot, hanem csak az egyes képeket, és a „cselekmény” csak a vetítés befejezésekor válik valóban érthetővé.

A tolerancia azonban nem jelent indifferenciát; mert a mást hívó hitének a respektálása távolról sem jelenti azt, hogy azonosulunk is azzal a hittel.

Olyan korban élünk, amelyben egyre növekszik az értelmetlenség érzése. Ebben a korban a nevelésnek kell vállalnia, hogy ne csak tudást közvetítsen, hanem a lelkiismeretet is finomítsa azért, hogy az ember elég fogékony legyen arra, hogy kihallja a minden szituációban benne rejlő felszólítást. Olyan korban, amelyben a tűzparancsolat – úgy tűnik – oly sokak számára érvényét veszti, az embert képessé kell tenni arra, hogy akár tízezer parancsot is elfogadjon, amely tízezer szituációban rejlik benne, amellyel az életben konfrontálódik. S akkor nemcsak az élete válik számára értelmessé, hanem ő maga is immunissá válik a konformizmussal és a totalitarizmussal, az egzisztenciális vákuum e két kísérőjelenlenségével szemben: mert az éber lelkiismeret ellenállóképessé teszi, úgy, hogy nem alkalmazkodik a konformizmushoz, és nem hajlik meg a totalitarizmus előtt.

Így vagy úgy: a nevelés ma sokkal inkább, mint valaha, felelősségre nevelés. S felelősnek lenni annyi, mint szelektívnek lenni, válogatósnak lenni. *Affluent society*-ben élünk, a tömegmédiák „ingeráradata” lep el minket, ezenkívül a mi korunk a fogamzásgátló tabletta kora. Ha nem akarunk elmerülni ezen ingeráradatban, a totális promisskuitásban, akkor meg kell tanulnunk különbséget tenni lényeges és lényegtelen, értelemmel bíró és értelmetlen, felelősséggel vállalható és nem vállalható között.

Meg merem jósolni, hogy a ma emberét előbb vagy utóbb új felelősségérzet fogja hatalmába keríteni. A tiltakozások áradata ennek az előjele. Ami azonban nem szabad hogy megtévesszen bennünket. Látnunk kell, hogy sok úgynevezett tiltakozás (*Protest*) annyiban „ellenkezés”-be (*Antitest*) torkollik, amennyiben valami ellen s nem pedig valamiért áll ki – nem tud konstruktív alternatívát felkínálni. Figyelmen kívül hagyja s elfelejti, hogy a szabadság önkénybe csap át és elfajul, ha nem egészül ki felelősséggel.

Hölgyeim és Uraim: nem, vagy legalábbis nem csak filozófusként beszélek Önökhöz, hanem úgy is, mint pszichiáter. Sem pszichiáter, sem pszichoterapeuta – sem logoterapeuta – nem mondhatja meg a betegnek, mi az értelem, azt viszont nagyon is megmondhatja,

hogy az életnek értelme van, sőt – mi több: hogy ezt az értelmet meg is őrzi, minden feltétel mellett és minden körülmények között, mégpedig annak a lehetőségnek a révén, hogy még a szenvedésben is fellelhető az értelem, a szenvedést is lehet „az ember síkján” teljesítménnyé formálni és átváltoztatni – egyszóval tanúságot tenni arról, mire képes az ember, éppenséggel még kudarc közepette is. Vagy, más szavakkal – Lou Salomé szavaival, amelyeket Sigmund Freudhoz írt, amikor „az egzisztencia végességével nem tudott dűlőre jutni” –: az a fontos, hogy valakinek a „mindnyájunkért vállalt szenvedésének mikéntje annak jelévé válik számunkra, hogy mire képes az ember”.

A logoterapeuta valóban nem moralizálva, hanem fenomenológiai értelemben jár el. És valóban nem mondunk értékítéletet egyetlen tényre vonatkozóan sem, hanem csak az egyszerű ember értékfelfogásáról állapítunk meg tényeket – ő az, akinek már eleve van tudása arról, mi a helyzet az élet, a munka, a szeretet, és végül, de nem utolsósorban a bátran viselt szenvedés értelmével. Mindenekelőtt azáltal valósít meg értelmet, hogy tesz vagy alkot valamit; de bizonyos körülmények között még egy olyan reménytelen helyzetben is láthat értelmet, amellyel egyébként tehetetlenül állna szemben. A hangsúly a tartáson és beállítódáson van, azon, ahogyan az elkerülhetetlen és megváltoztathatatlan sorssal szemben viselkedik. Mindezt tudja az utca embere, akkor is, ha nem képes ezt szavakba önteni. És ha valóban úgy van, ahogy Paul Polack állítja: a logoterápia elmélete az egyszerű ember önértelmezését fordítja le a tudomány nyelvére – akkor azt mondhatjuk, hogy a logoterápia gyakorlatában pedig az említett lehetőségekkel kapcsolatos tudását, azaz azt, hogy az életben értelmet lehet találni, újból vissza kell fordítania a mindennapok emberének a nyelvére. Amint céloztunk rá, az egyszerű ember „értékmegélésének” fenomenológiai elemzéséből olyan értékmeletet lehetne levezetni, amire hármasság jellemző. Három érték kategória létezik, éspedig az „alkotói értékek”, az „élményértékek” és a „beállítódási értékek” kategóriája. Érdekes, hogy ezt a hármasságot 1340 kísérleti személytől származó anyagon faktoranalízissel is sikerült igazolni, mi több, ugyanezzel a módszerrel azt is sikerült bizonyítani, hogy

az érték kategóriák között hierarchia létezik: a beállítódási értékek magasabban állnak, mint az alkotói és élményértékek.⁵

Hogy megismételjem: a fenomenológia ezt az alaptudást tudományos nyelvre fordítja le, a logoterápia pedig az ily módon tanultakat az utca emberének nyelvére fordítja vissza, ami nagyon is lehetséges. Modesto Canales foglalkozása útépítő munkás – valóban „az utca

5 Augustine Meier (*Frankl's 'Will to Meaning' as Measured by the Purpose in Life Test in Relation to Age and Sex Differences*. Dissertation, University of Ottawa, 1973) tesztekkel és statisztikai adatokra támaszkodva kimutatta, hogy a 13 és 15 évesek korcsoportja különösen az élményértékekre érzékeny, a 45 és 55 év közöttiek az alkotói értékekre, az 50 év fölöttiek pedig a beállítódási értékekre. Kutatási eredményeiből az is egyértelműen és minden kétséget kizáróan kiderül, mondja, hogy az értelem megtalálása lehetséges függetlenül az életkortól, a képzettség szintjétől és a nemi hovatartozástól, de attól is, hogy valaki vallásos-e vagy sem, ha pedig valamilyen valláshoz kötődik, független a felekezettől, amelyhez tartozik. Ez megegyezik Lonard Murphy kutatási eredményeivel (*Extent of Purpose-in-Life and Four Frankl-proposed Life Objectives*. Dissertation, University of Ottawa, 1967), melyeket szintén tesztekre és statisztikákra alapoz: „people who had chosen God and another person as their life objective did not differ significantly in their scores on the Purpose in Life Test. Both groups found equal meaning for their lives.” Meier összefoglalása pedig nem hit, illetve hitetlenség, hanem a felekezeti hovatartozást illetően a következőképpen hangzik: „The inability to find evidence to show that subjects differ on the Purpose in Life Test scores on the basis of religious differences gives support to Frankl's idea that God, as experienced by different religious affiliations, can give equal meaning to subjects.” Meier ezeket a statisztikai eredményeket kompatibilisnek tartja „with Frankl's theory which states that all people are capable of finding meaningful goals around which to orientate their lives”.

Hasonló eredményre jutott Thomas D. Yarnell teszteken alapuló kutatómunkája is (*Purpose in Life Test: Further Correlates*. *Journal of Individual Psychology* 27, 76, 1972), mégpedig nemcsak a képzettség szintjét, a nemi hovatartozást, valamint azt illetően, hogy valaki hívőnek vagy hitetlennek vallja-e magát, hanem az életkor és IQ vonatkozásában is. Ahogyan Yarnell beszámol róla, a *Purpose in Life* teszt segítségével meg tudta állapítani, hogy 40 légierőhöz tartozó személy, illetve 40 internált szkizofrén esetében még csak minimális korreláció sem mutatkozott a megkérdezettek életkora vagy IQ-ja és azon érzés között, hogy rátaláltak életük értelmére. Ez egybevág Crumbaugh megfigyelésével, miszerint a *Purpose in Life* teszt a képzettség szintjével sem korrelál. Minden valószínűség szerint az ember értelemmel tud találni az életben függetlenül olyan dolgoktól, mint az életkor és a képzettség szintje, véli Yarnell befejezésül.

embere”. Az egyik előadás után, amelyet New Orleansban tartottam, elmesélte nekem, hogy 11 évet ült fegyházban, és itt adták a kezébe *Man's Search for Meaning* című könyvem, hogy olvassa el, s egyedül az segítette őt át azokon az éveken.

Vagy meséljek Önöknek Aaron Michelről? A San Francisco közelében fekvő hírhedt San Quentin börtön igazgatója meghívott, hogy a raboknak – éppen a legveszélyesebb bűnözőknek – előadást tartsak. Miután ezt megtettem, hallgatóim közül felállt egy ember, és elmondta, hogy a „Death Row”-iaknak, a halálraítélteknek tilos volt eljönni az előadásra, és megkérdezte, hogy egynek közülük, Mr. Mitchelnek, akit néhány nap múlva kivégeznek a gázkamrában, nem mondanék-e néhány szót legalább mikrofonon keresztül. Tanácstalan voltam; de nem tudtam kitérni a kérdés elől. Így improvizáltam végül: „Higgye el, Mr. Mitchel, valahogy meg tudom érteni az Ön helyzetét. Végeredményben nekem is a gázkamra árnyékában kellett élnem egy ideig. De higgye el, Mr. Mitchel, akkor sem adtam fel azt a meggyőződésemet, hogy az életnek minden körülmények között és feltételek mellett van értelme. Mert vagy van értelme – s akkor azt hordoznia kell, ha még oly rövid ideig tart is; vagy nincs értelme – és ebben az esetben akkor sem lenne értelme, ha mégoly sokáig tartana is. Még azt az életet is, amelyet látszólag elrontottunk, visszamenőleg értelemmel tölthetjük meg, ha éppen e felismerés által meghaladjuk önmagunkat.” És tudják, mit meséltem ezután Mr. Mitchelnek? Iván Iljics halálának történetét, ahogyan Tolsztoj ezt ránk hagyta. Egy férfi történetét, aki egyszer csak szemben találja magát a ténnyel, hogy már nem él sokáig, és hirtelen tudatára ébred, mennyire elfuserálta az életét. De éppen e belátás révén annyira túlnő önmagán, hogy képes még a látszólag oly értelmetlenül eltelt életét is visszamenőleg értelemmel átítatni.

Mr. Mitchel volt az utolsó, aki San Quentin gázkamrájában meghalt. Röviddel halála előtt interjút adott a *San Francisco Chronicle*-nek, amelyből egyértelműen kiderült, hogy Iván Iljics történetét minden vonatkozásban megértette...

Farnsworth professzor a Harvard Egyetemről egy alkalommal előadást tartott az American Medical Association előtt, amelyben kifejtette: „Medicine is now confronted with the task of enlarging its function. In a period of crisis such as we are now experiencing,

physicians must of necessity indulge in philosophy. The great sickness of our age is aimlessness, boredom, lack of meaning and purpose.” Ily módon tesznek fel manapság orvosoknak olyan kérdéseket, amelyek tulajdonképpen nem orvosi, hanem filozófiai természetűek, s amire aligha vannak felkészülve. A páciensek azért fordulnak pszichiáterhez, mert kételkednek életük értelmében, sőt akár kétségbe is esnek amiatt, hogy lehet-e egyáltalán életértelemre lelni. Ilyenkor, tudniillik ha a filozófiát orvossággként alkalmazzuk, elegendő lenne – gondolnánk mi – Kant egyetlen tanácsát megfogadni. Ha ezt visszautasítják a páciensek, akkor nagyon kézenfekvő a gyanú, hogy kételyeiknek a saját egzisztenciális vákuummal történő konfrontálódástól való félelem az oka.

Természetesen: valamilyen orvosnak lehet anélkül is lenni, hogy efféléken gyötrődne az ember, de akkor el kell fogadnunk azt, amit hasonló összefüggésben Paul Dubois mondott, hogy tudniillik az állatorvostól akkor már csak egyetlen dolog különbözteti meg az orvost – kliensei köre.

Fordította: *Bruncsák István*
A fordítást lektorálta: *Kalocsai Varga Éva*

A lélekorvosi gondolkodás tévútjai

Der Nervenarzt, 31. évf., 9. füzet, 1960. szeptember 20., 385–392.¹

A pszichodinamikát szemrehányás éri a neki tulajdonított felfogás miatt, pedig a pszichodinamika számára az ember nem annyira ösztönei által űzött, hanem sokkal inkább olyan lény, aki végső soron mindössze arra törekszik, hogy ösztöneit kielégítse; általánosabban pedig így mondhatjuk: az ember szükségletei kielégítésére törekszik. D. McGregor [1] úgy véli: „All human behaviour is directed toward the satisfaction of needs”²

Saját szükségleteim effajta kielégítése valójában önmagam kielégítésének, azaz önmagam megnyugtatójának bizonyul. „As long as we live – mondja O. Murelius [2] –, we strive to satisfy various needs, i.e. to reduce tensions.”³ Tehát feszültségek csökkentéséről van szó – akár külső hatás, akár belső inger idézte elő azokat –, mint ahogyan Freud [3] is olyanként mutatta be „a lelki apparátust”, mint aminek az lenne a „szándéka”, „hogyan legyőzze és megsemmisítse az őt kívülről és belülről érő ingereket és feszültségeket”.

Míndezek – röviden – az egyensúly megteremtését, illetve újra-helyreállítását jelentik. I. Knickerbocker leszögezi: [4] „Existence may be seen as a continual struggle to satisfy needs, relieve tensions, maintain, equilibrium”⁴ Másként fogalmazva a homeosztázis elvével (B. W. Cannon [5]) állunk szemben, s joggal állítja Charlotte Bühler [6]: „From Freud’s earliest formulations of the pleasure

1 Az eredeti német szöveg elérhetősége: Irrwege seelenärztlichen Denkens. In: Viktor E. Frankl: *Der leidende Mensch. Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie.* Hans Huber, Bern–Göttingen–Toronto–Seattle, 1996, 20–32. – *A szerk.*

2 „Minden emberi törekvés szükségletek kielégítésére irányul.”

3 „Míg élünk, különböző szükségletek kielégítésére, azaz feszültségek csökkentésére törekszünk.”

4 „Az egzisztencia a szükségletkielégítésért, a feszültségcsökkentésért és az egyensúly fenntartásáért folytatott szüntelen harcnak tekinthető.”

principle, to the latest present version of the discharge of tension and homeostasis principle (as for example presented in Rappaport's model), the unchanging endgoal of all activity all through life was conceived of as the reestablishment of the individual's equilibrium."⁵

Nem maradt azonban el ezen „elmélet”, azaz az ember effajta „szemlélésének” kritikája sem: G. W. Allport úgy véli [7] (48–49. old.): „Motivation is regarded as a state of tenseness that leads us to seek equilibrium, rest, adjustment, satisfaction, or homeostasis. From this point of view personality is nothing more than our habitual modes of reducing tension”, majd így folytatja: „This formulation falls short of representing the nature of propriate striving. The characteristic of such striving is its resistance to equilibrium: tension is maintained rather than reduced.”⁶ Úgy tűnik, Charlotte Bühler [8] is egyetért vele, amikor kijelenti: „Freud nézete szerint a motivációt alapvetően a homeosztázis elve határozza meg, azaz Freud minden cselekedetet azzal magyaráz, hogy az a megzavart egyensúly helyreállítását szolgálja; a növekedés és reprodukció azonban olyan folyamatok, amelyek ellenszegülnek annak, hogy kizárólag a homeosztázis elvével magyarázhatjuk őket. Freud kora fizikájára támaszkodó ama feltevése, hogy az élőlények egyetlen elsődleges alaptendenciája a nyugalmi állapotra való törekvés, egyszerűen nem helytálló.”

De nem csak a pszichén belüli egyensúly (újra-)helyreállításáról van szó általában, hanem a különböző pszichikai instanciák, tudniillik egyfelől az én, másfelől pedig az ösztön-én, illetve felettes-én közti kiegyenlítődés, kompromisszum (újra-)helyreállításáról is. Most eltekintünk attól, hogy a pszudoperszonáliák – ahogy ezeket nevezni

5 Felfogásukban – Freudnak az élvezetelv legkorábbi megfogalmazásától kezdődően egészen a feszültségvezetés és homeosztázis elvének utolsó meghatározásáig (amint azt például a rapaporti modell bemutatja) – minden aktivitás állandó végcélja az egész életen át ugyanaz: az individuum egyensúlyának helyreállítása.

6 „A motivációt olyan feszültségi állapotnak tartották, ami arra indít bennünket, hogy egyensúlyra, nyugalomra, alkalmazkodásra, kielégülésre vagy homeosztázisra törekedjünk. Ezen álláspont szerint a személyiség nem más, mint a feszültség levezetésének általunk megszokott módja. Ez a megfogalmazás nem tartalmazza a tulajdonképpeni törekvés lényegét, amit alapvetően az egyensúlyal való szembeszegülés jellemez: fenntartja, nem pedig levezeti a feszültséget.”

szeretném – létezésének feltételezése tudományos szempontból eleve nem helytálló, mégpedig azért, mert így az emberi lény egysége és egészségessége deperszonalizáció áldozatává válik, miközben az immár elszemélytelenedett egész részeit kénytelenek nemcsak megszemélyesíteni, hanem mitologizálni is. Ezért véli J. H. Masserman [9] úgy, hogy a pszichodinamikus mitológia fantasztikum tekintetében semmiben nem marad el az indiai mögött: „Having set up these entrancing dramatic personae, the earlier Freudian writings pictured the Id, Ego and Super-Ego as being actually engaged in strange deceptions, subversive alliances, desperate defenses and Pyrrhic victories – struggles as vivid and as fanciful as any in Indic mythology, Homeric legend or Norse saga. Nowadays, most of the literature in this field is a bit more restrained (and thereby, regrettably, less entertaining) but a sober analysis of many so-called »psychodynamisms« reveals their jejunely conceived and essentially animistic nature.”⁷⁷

S végül a fentiekhez még egy további dimenzió társul, az, amelyen belül a kiegyenlítődésnek végbe kellene mennie: hiszen a „lelki készülék” és a valóság között kompromisszumnak kell létrejönnie, illetve az én-nek a valósághoz kell alkalmazkodnia; de már Charlotte Bühler [8] hiányolja az alkalmazkodási folyamatok freudi értelmezésében, hogy „az alkalmazkodó egyensúlyra törekvésében a valóságot negatívan fogják fel”, míg valójában „az alkotó egy pozitívnek tekintett valóságba helyezi produktumát és művét”; ám már A. H. Maslow [10] (367. old.) is arra figyelmeztetett: „Homeostasis, equilibrium, adaptation, self-preservation, defense, and adjustment are merely negative concepts and must be supplemented by positive concepts.”⁷⁸

7 „Miótán megalkotta ezeket a drámai figurákat, Freud korai írásai úgy mutatják be az ösztön-ént, az ént és a felettes-ént, mintha tényleg furcsa ámitásokba, lázadó szövetségekbe, kétségbeesett védekezési harcokba és Pyrrhus-győzelmekbe gabalyodtak volna – olyan eleven és fantasztikus harcokba, amilyenek csak az indiai mitológiában, a homéroszi legendákban és az északi mondákban fordulnak elő. Manapság az ez irányú irodalom általában egy kicsivel több visszafogottságot tanúsít (így sajnos veszít szórakoztató jellegéből); de csak józan elemzés tárja fel a számtalan ún. „pszichodinamizmus” megalapozottságának hiányos voltát és lényegében animista bázisát.”

8 „Homeosztázis, egyensúly, alkalmazkodó (képesség), öffenntartás és védekezés pusztán negatív koncepciókra utalnak, amelyeket pozitívakkal kell helyettesíteni.”

Mindenekelőtt az a helyzet, ahogyan kiegészítésképp meg szeretném jegyezni, hogy a pszichodinamika emberképe értelmében a valóságot a cél elérésének pusztá eszközévé fokozzák le, tudniillik az ösztönkielégítés, végső soron pedig az élvezetszerzés eszközévé. Így aztán a valóságot szolgáló valóságelv annyiban maga is az élvezetelv szolgálatában áll, amennyiben az élvezetelv pusztá „modifikációja”, „ami alapjában élvezetre is törekszik” (S. Freud [11]), s „bizonyos értelemben az élvezetelv más eszközökkel történő folytatását jelenti” (H. Hartmann: *Ich-Psychologie und Anpassungsproblem*, Psyche 14, 81, 1960). „Az én lemond egy pillanatnyi, következményeiben bizonytalan élvezetről, de csak azért, hogy egy másik úton érkező, később bekövetkező, biztos élvezetre tegyen szert” (S. Freud: *Gesammelte Werke* V, 415. old.)

Ezen emberkép értelmében a világban levő tárgyak, dolgok, de a „vele-létezők” (M. Heidegger) is, és ez a partnereket jelentené, akikkel az ember „világban-való-léte” során találkozik, olybá tűnnek, mintha épp csak azért lennének, hogy ösztönök csillapítására szolgáló pusztá eszközök legyenek, azaz többé-kevésbé alkalmasnak tűnnek arra, hogy e cél szolgálatába állítsák őket.

Az éppen körvonalazott emberkép azonban az állatkép modellje szerint vázolt kép. Hiszen annak felel meg, amelyet állatokról alkothatunk, mégpedig azokról az állatokról, amelyeket J. Olds, P. Milner [12], J. V. Brady [13], G. Werner [14] és mások többek között elektromos önzigatás-kísérletek céljára használtak. OLDS patkányainak bizonyos agyrégióiba például „Heß-módszerrel” finom elektródákat ültettek be. Ha ilyen patkányoknak lehetővé tették, hogy egy, a lábukkal megnyomott kallantyú segítségével gyenge áramot váltsanak ki, ami ezeket az agyrégiókat elektromosan ingerelte, akkor ezzel az először véletlenül megtalált izgatással serényen éltek is. Bizonyos elektródállásnál, mindenekelőtt a hipotalamuszban és a rhincephalonban, az állatok végül már semmi mást nem tettek, csak az agyat izgató emeltyűt nyomogatták. Az agynak ezt a saját maguk által kiváltott izgatását előnyben részesítették a normális, takarmány és szexuális objektumok által elérhető ösztönkielégítéssel szemben” (R. Jung [15]). Látjuk: a világ tárgyai már csak a célul kitűzött intrapszichikus állapotok (újra-)előállításának eszközéül szolgálnak. R. Jung [15] nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy a kísérleti állatok

olyan viselkedést tanúsítottak, ami leginkább „a korai pszichoanalízis élvezetelvé” alapján érthető és értelmezhető. S valóban, az állatok, mi azonban úgy szeretnénk fogalmazni, hogy nem különben a pszichomechanika – ami eufemisztikusan pszichodinamikának nevezi önmagát – felfogása szerinti ember is csak annyiban érdeklődik egy tárgy iránt, amennyiben az egy cél, egy állapot (újra)előállításának, mégpedig a kielégített ösztönállapot elérésének eszköze. S ehhez társul még, hogy „az abnormális elektromos inger”, ami „nem fiziológiai agyi izgalmat” idéz elő, s a kalitka elszigeteltségének miliőhatása, hiszen ott hiányoznak az elterelő ingerek, nyilvánvalóan hozzájárul az abnormális viselkedéshez” (R. Jung [16]).

Ha ez így van, akkor nem jelentéktelen és nem mindegy, hogy megalkotunk-e egy adekvát emberképet, ezúttal nem a „szemléltre”, nem az „elméletre” vonatkozóan, hanem a gyakorlatot, a gyógyítást illetően. Ezen túlmenően megfontolandó egy olyan teoretikus emberkép elfogadása, amelyben teret kapnak olyan dolgok, mint szabadság és felelősség. A gyakorlat azonban nem ehhez tartja magát, egyáltalán nem is kötődik hozzá, és pedig abból a szellemi beállítódásból eredően, amit nem jellemezhetünk másképp, mint neoavverroizmusként: averroizmusnak, mint ismeretes, azt a tant neveztek, amely két, bár egymástól eltérő, mégis koegzisztens igazságot enged érvényre jutni – egyrészt a hit igazságát, másrészt pedig a tudásét; ma ezek helyére egy dimenzionális átfogó antropológia és egy azzal ellentétes „dinamikus pszichologizmus”⁹ igazsága lépne.

Eltekintve az ilyen világnézeti-tudományos naturalizmustól a pszichodinamikus emberkép elsősorban annyiban végzetes kihatású, amennyiben még a neurozisz kezére is játszik. És pedig a neurotikus egzisztencia önmagára vonatkoztatása az, amit – nolens volens – még elő is mozdít, amennyiben az emberi létezés egyoldalú és kizárólag pszichodinamikus értelmezésének jegyében befolyásolja a neurotikus ember önismeretét. Hiszen a neurotikus lét sajátos módjára éppen az jellemző, hogy az ember érdeklődése önmagára – saját belső állapotaira – irányul, miközben a világ s benne a dolgok ugyanilyen mértékben háttérbe szorulnak. Minden tulajdonképeni

9 Frankl Freud „jelki készülék” elképzelésén alapuló mélylélektani koncepcióját nevezi így. (*A ford.*)

– a neurotikus létmódot megelőző, tehát eredeti – egzisztenciával ellentétben ugyanis paradigmaszerű és példaértékű, hogy a neurotikus ember – pontosan úgy, mint Olds és Milner, Brady és Wener kísérleti állatai – többé már nem tárgyi orientáltságú, hanem már csak önnön állapota érdekl: nem olyan többé, mint az egészséges ember, aki személyekre, a partnerre, dolgokra és tárgyakra, értelemre és értékekre figyel; a tárgyak helyett sokkal inkább pusztán állapotokra irányul az érdeklődése, érzés-állapotokra (Max Scheler megfogalmazásában „állapotszerű érzésekre”), különösen a kedv és kedvetlenség érzésállapotára. Az ember azonban elsődlegesen nem állapotokra, kedvre és kedvetlenségre figyel, hanem tárgyakra, értelemre és értékeknek szenteli magát. Ennek kapcsán beszél a logoterápia az értelem akarásáról,¹⁰ és ezt – szemben az élvezettel, tehát az élvezetre törekvéssel, csakúgy, mint a hatalomra törekvéssel szemben – valami eredendőnek, míg a két utóbbi törekvést másodlagosnak tartja. Amint azonban olyan specifikusan humán jelenségeket, mint az értelem és az értékek a noológiai térből pszichologisztikusan a pszichológia síkjára vetítenek, és pszichodinamikusan magyarázzák azokat, minden másodlagosnak, hogy azt ne mondjuk: hiányos létezésnek tűnik, ami a pusztá léten túlmutató törekvés. „The need-drive theories which all stand more or less under Freud’s overwhelming influence, incorporate the »ought to«, the obligation-aspect of life usually on a secondary level”¹¹ – jegyzi meg ennek kapcsán Charlotte Bühler [6].

10 Ezt a koncepciót nem szabad voluntarista módjára félreérteni. Az, hogy „értelemre törekvésről”, nem pedig „értelemösztönről” beszélünk, még messze nem jelenti azt, hogy behódolunk a voluntarizmusnak; sokkal inkább azt jelenti, hogy mi az (elsődleges) közvetlen értelemintenció tényét nem akarjuk szem elől téveszteni – tudniillik azt a tényt, hogy az ember mindenekelőtt és végső soron értelemre és semmi másra, mint értelemre törekszik; ha ugyanis valóban ösztönről lenne szó, akkor az ember az értelmet csak azért teljesítené be, hogy megszabaduljon az ösztön kényszerétől, és újra visszanyerje egyensúlyát. Akkor azonban felhagyna azzal, hogy magáért az értelem kedvéért cselekedjen, és motivációelméletünk újra a homeosztázisfelvezetné.

11 „A szükségletkielégítés-elméletek, amelyek mindegyikén többé-kevésbé érzhető Freud lehengerlő befolyása, többnyire csak másodsorban veszik figyelembe a ‚legyen’ felszólítását, az élet kötelezettségjellegét.”

Ma könnyebb, mint valaha rámutatni az abszolút konfliktusmentességre való törekvés tipikusan neurotikus jellegére, ahogy azt L. Seif nevezte, tehát arra, hogy a homeosztázis a neurotikus létezés jellemző célkitűzése; hiszen korunk jellegzetessége, hogy a nyugtatók fogyasztása (hogy ne mondjuk, a vele való visszaélés) vagy más néven ataraxia [= teljes lelki nyugalom] – amely elnevezés eleve leleplezi a benne rejlő neurotikus jelleget – ilyen méreteket ölt. Kollektív neurózisra utal az is, ha az érdeklődés olyasmire irányul, amit bestsellerek címei fejeznek ki: *Peace of mind* és *Pursuit of happiness*. Ez utóbbi könyvcím azt is megérteti velünk, hogy minden neurotikus törekvés eleve kudarcra van ítélve. *Happiness*, tehát boldogság ugyanis nem jön létre, ha célul tűzzük ki, sokkal inkább csak akkor, ha éppen nem egy cél érdekében törekszünk rá, ha tehát nem intendáljuk, akkor pusztán mellékhatásként önmagától bekövetkezik. Az élvezet elsődlegesen tulajdonképpen nem, illetve csak kivételes esetekben célja az emberi cselekvésnek (I. Kant és M. Scheler); az ember elsődlegesen értelembeteljesítésre és értékmegvalósításra törekszik; élvezet pedig csak magától következhet be, s ez meg is történik, amint értelmet teljesítünk be, s értékeket valósítunk meg. A boldogság hajszolása csak elűzi a boldogságot, s az élvezetért folytatott harc elrettenti az élvezetet – legalábbis ezt bizonyítja a szexuálneurózis számtalan példája: hogy tudniillik „az ember kezéből máris kicsúszik az élvezet”, mihelyt „felé kap”, hiszen annak csak „hatásnak” kellett volna maradnia. Tehát nemcsak az a helyzet, hogy az ember eleve nem élvezetre törekszik, hanem az – amint látjuk –, hogy ez nem is lenne lehetséges.

Az ember számára valójában vagy legalábbis eredendően az értelem beteljesítése és értékek megvalósítása fontos, egyszóval egzisztenciális beteljesülése (mert, véleményünk szerint, egzisztenciálisnak az nevezhető, aminek nemcsak az emberi egzisztenciához, hanem ezen egzisztencia értelméhez is köze van). Az egzisztenciális beteljesülés ellentéte pedig az egzisztenciális üresség lenne – vagy, ahogy a logoterápiában nevezük: az egzisztenciális vákuum.

Nos, hogy az emberről mint lényegében ösztönöket és szükségleteteket kielégítő lényről szóló elmélet mennyire nem tesz eleget az antropológiai alapkötvetelményeknek, az a legeggyértelműbben és legbehatóbban a következő meggondolásból világlik ki: tegyük

fel a kérdést, vajon mi lenne a következménye, ha egy emberi lény valamennyi szükségletét teljességgel ki tudná elégíteni, amivel az adott időben rendelkezik – mi lenne az eredmény: vajon a kielégülés élménye? Nemde sokkal inkább ennek az ellenkezője: a mérhetetlen unalom – a feneketlen üresség, éppen az egzisztenciális vákuum megtapasztalása?

Mi, ideg orvosok naponta, rendelésről rendelésre szembesülünk ezzel a vákuummal. Egy statisztikai szűrőpróba, amelyet munkatársaim készítettek klinikánk pszichésen egészséges és neurotikus páciensei, de az orvosi és ápoló személyzet körében is, azt mutatta, hogy nem kevesebb, mint 55% megélte és megtapasztalta magán az egzisztenciális vákuumot.

Az ösztönei által nyújtott otthonosság és biztonság, ahogyan az az állat jellemzője, a paradicsomából való kiűzetése utáni embernek – az embernek mint olyannak, mint embernek – az ösztönvesztés után és mellett el kellett szenvednie még egy másik veszteséget is, a tradícióvesztést: tehát nemcsak a létezés vitális dimenziójában szenvedett el veszteséget, hanem a szociálisban is. Erre a belső vákuumra adott reakció a logoterápia terminológiájával az ún. „noogén” neurózis, azaz olyan neurózis, ami nem lelki komplexusokból és konfliktusokból keletkezik, hanem szellemi és egzisztenciális problémákból. Tehát nem a pszichodinamika értelmezése szerinti ösztönkonfliktusokra kell gondolnunk, hanem végső soron értékek ütközésére, a létezés értelméért vívott küzdelemre, ez jelenti ugyanis a rangsorban a legnagyobb értéket, más szóval az értelem akarásáról van szó. Nem kevesebbről, mint kíváncsiságról és posztulátumról; mert a gyakorlatban empirikusan, statisztikai kutatások eredményei alapján kimutatható, hogy az erre irányuló kérdésre válaszolók 90%-a kijelentette: az embernek szüksége van valamire, aminek a kedvéért él, és 60% állította, azt is tudni véli, hogy azért kész életét is kockáztatni és odaadni. De nemcsak hogy az értelem akarása nem pusztán teoretikum, kimondottan terapeutikum is, ugyanis az értelem akarásának megerősítése az egyetlen, ami a ma emberének, s nemcsak betegeinknek, segíthetne túljutni az egzisztenciális vákuumon.

A belső üresség illetően megszüntetéséhez akar a logoterápia a logosz terápiájaként – azaz az értelem felől hatva – hozzájárulni. Természetesen nem elegendő pácienseinknek az ebben a

vonatkozásban sokat emlegetett hobbit mint egyfajta létértelmet receptként ajánlani. Hogy valaki hazájában hányadik, esetleg a legelső bélyeggyűjtő-e, annak egzisztenciális értelemben bizonyára nincs jelentősége. Sokkal inkább életének személyes és konkrét értelméről van szó, amelynek beteljesítése kötelessége és faladata: ez az értelem rendelkezik egyedül terápiai érvényességgel.

A logoterápia kifejezéssel összefüggésben azonban a logosz nemcsak az értelmet jelenti, amire kezdetben rámutattunk, hanem a szellemit is, s a logoterápia követi az embert, a beteget is ebbe az embert kitüntető dimenzióba. „Ha elfogadjuk az »adottat«, ahogyan a fenomenológiai módszer tanítja, akkor nem tehetjük meg, hogy az ember esetében ne állapítsunk meg háromféle létet: a testit, a lelkit és a szellemit” (F. S. Rothschild [17]). Hasonlóan: immár szomato-, pszicho- és noogenezis között is különbséget kell tenni. Paradigmának és a szomato- és noogenezis közötti dimenzionális különbségek nyilvánvaló félreismerésének lehet bizonyára nevezni az endogén depresszióról mint olyan betegségről való locsogást, aminek szó szerint az egzisztenciabűn (*Existenzschuld*) az „alapja”.¹² Nos, nem ugyanaz a beteget komolyan venni és a betegséget szó szerint venni: ha az endogén depressziós páciens egzisztenciálisan vagy bárhogyan másképp bűnösnek hiszi magát, az patognomikus [kórjelző], de nem patogén [kórokozó]; olyasmi, ami az endogén depresszió szomatológiájához tartozik, de nem az etiológiájához – sőt mi több: ha az orvos tovább megy, ha túlmegy az egzisztenciabűn patogenezisének megállapításán, és nem habozik az endogén depressziós beteget egzisztenciálisan bűnösnek mondani, tudniillik amennyiben az állítólagos betegségekiváltó okot feltárja számára, akkor ez nem jelent mást, mint hogy még inkább felerősíti a legabszurdabb önvádakra való hajlamot,

12 Mint ahogyan L. Binswanger (Martin Heidegger und die Psychiatrie, *Neue Zürcher Zeitung*, 180. évf., 264. sz., 1959. szeptember 26., 10.) rámutat: „mindeddig éppen a legelterjedtebb szellemi betegségek, a skizofrénia és a mániás-depressziós téboly esetében nem sikerült az agyban valami abnormalísat felfedezni”, úgy meg kell mondanunk, hogy nemcsak a pszichózisok szomatogén etiológiáját nem sikerült eddig még tisztázni, hanem még a phenopszichikai szimptomatológiát sem érthetjük – ami azt jelenti: még nem értjük, hogy lehet, hogy „azok a szellemi betegségek, amelyek esetében, mint a progresszív paralízis vagy »agylágyulás«, az agykéregben egyértelmű elváltozásokat lehet megállapítani, nemcsak az agy betegségei, hanem egyúttal a szó tulajdonképpen értelmében vett szellemi betegségek is” (l. c.).

ami az endogén depressziós megbetegedésekre egyébként is olyannyira jellemző. Hiszen gondoljunk csak a következő analógiákra: ha nekem pupillatágítót csepegtetnek a szemembe, s ennek következtében a nappali fény vakít engem, akkor azt a pupillatágulat okozza, s nem a nappali fény; ha arcbénulás következtében felfokozott érzékenység lép fel, s engem azután zavar az utcazaj, akkor a felfokozott érzékenységet nem az utcazaj okozta. Ugyanezek a viszonyok állnak fenn endogén depressziós megbetegedés következtében, csak itt az egzisztenciabűn feltűnőbben kerül napvilágra, de ez önmagában minden létezésben mint olyanban már benne rejlik: nem oka az endogén depressziós megbetegedésnek, hanem a megnyilvánulás feltűnő volta – az önvádak abszurditása – a lelkiismeret szavának hangereje: mindez már következmény,¹³ mégpedig a lelkiismeret felfokozott érzékenységének következménye.

Elsőként s a leghevesebben K. Goldstein bírálta az emberről mint elsősorban ösztönöket vagy – általánosabban – szükségleteket kielégítő lényről alkotott elméletet: „Goldstein fights and argues against a prevalent theory of motivation which assumes that the basic motive is reduction of tension and thus reestablishment of equilibrium. He argues against homeostasis as a theory of motivation. He argues against the idea that the goal of drives is an elimination of the disturbing tension which they produce. Thus, he argues against Freud's pleasure principle and the tension-release theory.” „To Goldstein, an individual whose chief goal is merely to maintain his level of adjustment is manifesting a sign of illness.”¹⁴ (Z. A. Piotrowski [18]) Ugyanebben az összefüggésben az önmegvalósítást elsődleges, illetve főmotívumként nevezi meg.

13 Ha apálykor egy szirt láthatóvá válik, bizonyára senki nem veszi a bátorságot, hogy azt állítsa: a szirt az apály oka; fordítva: az apály az, ami felfedi a szirtet. Nem ugyanígy van-e ez az endogén depresszió – eme vitális apály – esetében is: csupán felfedi, láthatóvá teszi az adott és az elérendő állapot közötti szakadékot?

14 Goldstein azon uralkodó motivációelmélet ellen harcol és azzal perlekedik, amelyik feltételezi, hogy az alapmotívum a feszültség levezetése s így az egyensúly újbóli helyreállítása. A homeosztázis motivációelmélete és azon elképzelés ellen érvel, mely szerint az ösztönök célja az általuk előidézett zavaró feszültség megszüntetése. Így vitatja a freudi élvezetelv és a feszültség–ellazulás elv helyességét. Goldsteint az az individuum, akinek fő célja pusztán alkalmazkodása mértékének fenntartása, egyszerűen arról győzi meg, hogy beteg. Egészséges állapotban az motiválja, hogy kifejezze és megvalósítsa önmagát.

Charlotte Bühler [19] is szembeállítja az ösztönkielégítés elméletét az önmegvalósítás-elmélettel, amikor összefoglalva azt mondja: „Jelenleg az élet alaptendenciájára vonatkozóan lényegében két olyan alapvető felfogás létezik, amelyek a pszichoterápia számára szóba jönnek. Az egyik a pszichoanalitikai elméleté, mely szerint a homeosztatiszikus egyensúly helyreállítása az élet egyetlen alaptörvénye. Ezt az egyensúlyt újra és újra helyre kell állítani, aminek a szükségletkielégítés, a realitás figyelembe vétele és a kötelességteljesítés közötti megfelelő egyensúly az eszköze.” Majd így folytatja: „Az élet alaptendenciájára vonatkozó második elmélet az eredetileg Nietzsche által koncipiált, később Jung, Horney és Fromm által különböző irányokba továbbfejlesztett önmegvalósítás tana, miszerint az önmegvalósítás lenne az élet végső értelme. Az életcél e koncepciójának változatait Carl Jung, a neoanalitikus Karen Horney, Erich Fromm, Frieda Fromm-Reichmann, Kurt Goldstein és Abraham Maslow, valamint Carl Rogers, illetve az organizmikus pszichológia képviselői, J. H. Schulz és az egzisztencialisták fejlesztették tovább, kiegészítve azt a lelki »növekedés«, illetve az önmagára lelés fogalmával.”

Térjünk most rá a második motivációelmélet kritikájára, s tekintsünk el attól, ami különösen a neopszichoanalitikusokra vonatkozik, amit H. Elkinsnak [20], Horneynak és Frommnak tulajdonítanak, s emiatt szemrehányással is illetik őket: „Their conceptions have taken mystical connotations. This recalls Jung's conception of the self whose mystical connotations closely parallel those found in eastern religion.”¹⁵

Ugyanerre vonatkozik Charlotte Bühler [6] kritikája: „The representatives of the self-realization principle unfortunately let themselves be induced by the current trend of thought so as to speak again of »needs« and »drives«,”¹⁶ s különösen nehezményezi,

15 „Koncepcióik misztikus színezetet öltöttek. Emlékeztet ez Jung „Selbst”-ről alkotott koncepciójára, amelynek misztikus jellege igen közel áll a keleti vallások misztériumához.”

16 „Az önmegvalósítás-elv képviselői sajnos hagyják, hogy az elfogadott [pszichoanalitikus] nézet befolyásolja őket, amennyiben újra »szükségletekről« és »ösztönökről« beszélnek.”

hogy Goldstein „ösztönnek”, Maslow pedig „szükségletnek” tekinti az önmegvalósítást. Mindazonáltal mi amondók vagyunk, hogy nem helyesen ragadja meg polémiájukat, amikor azt kifogásolja, hogy még nem világos, valójában és tulajdonképpen hogyan megy végbe az önmegvalósítás, és miben áll a dinamikája (sic!); mert ily módon a kérdésfelvetés abból a tételből indul ki, ami azt sugallja, mintha olyasmi, mint szükségletek és ösztönök dinamikája velünk magunkkal s a mi saját igényünkkel lenne azonos. Ne hagyjuk figyelmen kívül, s ne felejtjük el, hogy – W. Keller [21] megfogalmazásával élve – „az újkor ismeretelméletében megalapozott feltétel, miszerint módszertani szempontból minden létezőt, így az emberi létet is kizárólag a mindenkor adott feltételek, ható tényezők és meghatározó okok funkciójaként kell felfogni, kötelező volta megingott, történelmileg már messzemenően meghaladottá vált; mindenesetre nyilvánvalóvá lett azon gondolkodásmód hiteltelensége, amely az ember tapasztalatait, viselkedését és szellemi teljesítményét mechanikus, dinamikus, energetikai folyamatok mintájára, azaz tisztán dologszerű folyamatokként akarja értelmezni.”

Az sem elegendő, ha arra az utalásra szorítkozunk, amire Charlotte Bühler [19], miszerint „kultúrák egész sora létezik, és a mi kultúránkban is vannak egyének, akik elsődlegesen nem az önmegvalósítást tartják fontosnak, hanem más céljaik vannak”. Sokkal inkább fontos az a körülmény, hogy szintiszta pszichologizmus, hogyha olybá tűnik, mintha a (látszólag csak) önmagát megvalósító ember épp ezen önmegvalósítás által ösztöntörténésnek lenne alávetve, illetve mintha csak szükséglete kielégítése lenne fontos, ami számára a „lelki apparátus” kielégítését és önmaga megnyugtatását jelentené. Ezen túlmenően a monadologizmus – ahogy ezt nevezni szoktam –, azaz az ember világnélkülisége, ahogyan azt a pszichodinamikai emberkép koncipiálja, még a legcsekélyebb mértékben sem vált meghaladottá, ha – ugyanúgy, mint a korábbi teóriákban – a lényegében és valójában csak ösztönöket kielégítő emberről alkotott elméletekben végső soron a világ sem más, mint a cél elérésére szolgáló eszköz: „The environment is no more than means to the person’s self-actualizing ends” (A. H. Maslow [10] 117.).¹⁷

17 „A környezet nem más, mint a személy célul kitűzött önmegvalósításának eszköze.”

Tegyük azonban félre a cél elérésének eszközét, s térjünk rá magára a célra – valóban arra irányul az ember, csupán azért létezik, hogy megvalósítsa önmagát? Az előbbiekből már hallottuk, hogy a logoterápia erre vonatkozó tézise másképp hangzik: az ember tulajdonképpen arra irányul (ha pedig többé már nem arra irányul, akkor legalábbis eredetileg arra irányult), hogy értelmet teljesítsen be és értékeket valósítson meg; az élvezet akarása (a pszichoanalízis élvezetelve) és a hatalom akarása (az individuálpaszichológia érvényesülésre törekvése) az ember értelembeteljesítésre és érték-megvalósításra irányuló normális és elsődleges céljának másodlagos, hiányos módjai.

Mint látjuk, ebben az összefüggésben többé nem kielégítésről beszélünk, hanem a beteljesülés kifejezést használjuk; mert kielégíteni csak ösztöneimet tudom, saját szükségleteimet, illetve végső soron önmagamat; az értelem és értékek esetében azonban olyasvalamiről van szó, ami „engem érint”, ami odalép hozzám, mégpedig a világ felől lép oda, nem önmagam pusztá kifejeződése vagy csupán saját ösztöneim és szükségleteim projekciója: pedig az értelmet és az értékeket a monadologizmus ilyen módon érti és értelmezi, miközben az egzisztencializmus sem jelent kivételt, hiszen a világot mintegy feloldja, hagyja feloldódni pusztán egyfajta világtervben, úgyhogy az egzisztencialisták „világban-való-lét” vezérszavából alig marad sokkal több szolipszista létnél, miközben a korrelatív világ ki sem látszik a merő tervezetekből.

Az, hogy az értelem a világban van és elsődlegesen nem bennünk, olyannyira igaz, hogy az embernek tulajdonképpen nem lenne szabad a lét értelmére rákérdezni, hanem fordítva, önmagát megkérdéztéként, saját egzisztenciáját pedig kérdésként kellene értelmeznie; mert végső soron nem ő az, akinek kérdeznie kell; hanem őt állítja az élet kérdések elé – s neki felelnie kell, amennyiben megválaszolja az élet kérdéseit – amennyiben felel(ős) az életéért. Tehát az életre adott válasz után kell kutatnia, az élet értelmét kell keresnie – hogy végül rátaláljon, de ne kitaláljon értelmet; ő nem „adhat” egyszerűen értelmet az életnek; hanem azt „ki kell vennie” belőle.

Mi a helyzet azonban az önmegvalósítással – nincs-e valami olyasmi is, mint önbeteljesítés? Természetesen van; de csak annyiban, amennyiben az ember értelmet teljesít be és értékeket valósít meg

– csak olyan mértékben teljesíti ki és valósítja meg önmagát is: az önmegvalósítás akkor magától bekövetkezik – az értékmegvalósítás és értelembeteljesítés mellékhatásaként, de nem céljaként.

Ellenkezőleg: ha az ember valóban úgy akarná önmagát megvalósítani, hogy közvetlenül törekedne egy cél elérésére, már el is vétené azt – kudarcra lenne ítélve, ha célként tűzné ki azt, ami hatás kell hogy maradjon. Végül is hallottunk már ehhez hasonlóról, mégpedig az élvezetre irányuló intencióval, illetve azzal összefüggésben, hogy az élvezet nem intendálható.

Szögezzük le: csak az önmagát transzcendáló egzisztencia, csak az az emberi lét képes megvalósítani önmagát, ami arra a „világra” transzcendál, „amelyben van”, miközben önmagát, illetve önmegvalósítást intendálva csak elvétené azt.

Nos, helyesen jegyzi meg Charlotte Bühler [6]: „What they (the representatives of the self-realization principle) really meant was the pursuit of potentialities”,¹⁸ és egy alkalommal idézi [21] E. Frommot is, aki arról beszél, hogy „all organisms’ inherent tendency to actualize their specific potentialities”.¹⁹ Valóban minden önmegvalósítás végső soron saját lehetőségek megvalósítását jelenti. Ezek szerint igaz lenne, hogy erre rendeltetett az ember? Létének valóban az lenne a lényege, hogy a benne rejlő lehetőségeket megvalósítsa, és nem az, amiről már beszéltünk: tudniillik a világban rejlő, a világban várakozó, az emberre váró, az általa megvalósítandó értelemlehetőségek beteljesítése? Nos, egyszerűsítsük le a dolgot: kérdezzük meg magunkat, ahogyan ez egyszer már megtörtént, ahogyan ez expressis verbis éppen ehhez a kérdésfeltevéshez vezetett, s az erre vonatkozó állásfoglalás át is hagyományozódott, kérdezzük meg magunkat, ahogyan Szókratész kérdezték a történelem tanúsága szerint: mi lett volna belőle, ha minden benne szunnyadó lehetőséget valóban megvalósított volna? Nos, elárulta nekünk: tudta magáról, hogy – többek között – a gazemberré válás lehetősége is megvolt benne.

18 „Amit az önmegvalósítás-elv képviselői valójában figyelembe vettek, az a lehetőségek megvalósítása volt.”

19 „A minden organizmusban rejlő indíttatás sajátos lehetőségeinek megvalósítására.”

Mit jelent ez? Azt jelenti: nem bármilyen lehetőségek megvalósításáról van szó, sokkal inkább arról, hogy mindig az egy szükségeset valósítsuk meg – azt az egyetlen, amit kell. Sohasem az a fontos, hogy mit tudunk tenni, hanem az, hogy azt tegyük meg, amit tennünk kell.

Ezzel azonban már itt is állunk a döntő mozzanat előtt: azok, akik újra meg újra csak saját lehetőségeik megvalósításáról beszélnek, egyszóval a potencialisták, ahogyan én nevezem őket – elodázzák a tulajdonképpeni problémát, vagy ami ennél súlyosabb, elkendőzik azt; mert a tulajdonképpeni probléma értékprobléma, és az is marad; az értékproblematikával szembeni konfrontációt nem kerülhetjük meg, mert az mindig része abbéli döntésünknek, hogy a mindenkori lehetőségek közül melyiket tartjuk megvalósításra méltónak, az adott lehetőségek közül melyiket tekintjük szükségszerűnek – mindenkor szembesülünk az értékek problémájával, ami azt jelenti, hogy saját felelősségünkkel konfrontálódunk. Nem újdonság, hogy a pszichologizmus – amitől a potencializmus szemmel láthatóan még nem tudott megszabadulni – nem képes sem értékek, sem értékütközések felismerésére, mert értelem és értékek csak az emberi-szellemi térben jelennek meg, s nem lelki síkon (amely dimenzióba a pszichologizmus csak belevetíti azokat); ez az oka annak is, hogy a „dinamikus pszichologizmus” a neurózis hátterében nem képes mást látni, mint ösztönkonfliktusokat – azt, hogy itt végső soron és tulajdonképpen értékütközésekről van szó, éppoly kevésbé ismeri fel, mint maguk a neurotikus páciensek.

Milyen érdek húzódhat meg azon igyekezet mögött, hogy kitérjünk az említett értékproblematika elől, s éppen a potencializmusba meneküljünk? Nos, az efféle megfutamodásnak „betegségi hozama” van; már Charlotte Bühler [6] megjegyzi: „It sounds simple, as if it were evident, as long as one speaks of »each of us becoming what the truly is« (Rollo May)”²⁰ – mi azonban úgy véljük, ez nemcsak túl egyszerű lenne, hanem kellemesen is hangzik; mert elhitelem, hogy máris az vagyok (és mindig is voltam), amivé pedig még csak válnom kell, s akkor megmenekülök a választás gyötrelmeitől,

20 „Olyan egyszerűnek hangzik, mintha magától értetődő lenne, amikor azt mondják, hogy »Mindenki csak azzá lehet, ami valóban ő.« (Rollo May).”

megkímélem magam attól, hogy állandóan döntenem kelljen: mely lehetőségeket vessem el az által, hogy megvalósítatlanul hagyom, és melyeket mentsem át az örökkévalóságba az által, hogy megvalósítom őket.

Ugyanis mindig csak a lehetőségek mulandóak – amint azonban egyszer megvalósultak, egyszer s mindenkorra valósultak meg, akkor is, ha már elmúltak; éppen a múltbeliség őrzi, menti meg őket a mulandóságtól, menti bele – a múltba: abban nem vesznek el visszavonhatatlanul, hanem ellenkezőleg, elveszítethetetlenül megőrződnek; mert ami egyszer megtörtént, azt nem lehet meg nem történné tenni, a múltból nem lehet kitörölni – akkor pedig nem különösen fontos, hogy belementsük a múltba? Ugyanakkor ez az, ami az emberi létet a legmélyebben és végérvényesen felelősségteljes létté tesz. Így látjuk tehát, hogy annak a választásnak a gyötrelmét, amely elé a lehetőségekről és közülük az egyetlen „szükségszerűről” hozott minden egyes döntés állít bennünket, hogyan súlyosbítja még valami, mégpedig az idő szorítása.

A választás gyötrelme – méghozzá az idő szorításában – arra indítja az embert, hogy a potencializmus módszere szerint a mindenkori szükséges helyébe azt helyezze, amire éppen képes, magában ezt a kettőt kiegyenlítse, és így végső soron megszüntesse azt a feszültséget, ami az adott és az elérendő állapot között húzódik. Ez által az ember valójában már alá is veti magát, mint arról már szó volt, a neurózisra (és éppen csak arra!) oly jellemző feszültségkiegyenlítés elvének.

Ahogy a potencializmus kikapcsolni igyekszik az emberben mint olyanban gyökerező s ezért megszüntethetetlen és elengedhetetlen feszültséget, ami mindig ott húzódik az adott és az elérendő állapot között, ugyanúgy kísérli meg az egzisztencializmus áthidalni a szubjektum és az objektum közötti hasadást – sőt, mi több: azt állítja, hogy már át is hidalta azt. Mít szólunk ehhez a törekvéshez? Jogos ez az igény – egyáltalán értelmesnek mondható? Mi amondók vagyunk, hogy a szubjektum és objektum közti hasadás egyáltalán nem hidalható át, csak az objektumot vagy a szubjektumot lehet elsikkasztani, mikor melyiket. M. Thiel is „önccsalásról” beszél ennek kapcsán, s úgy véli: „Valójában az egzisztencialista is a szubjektum–objektum hasadás keretei között marad, amíg egyáltalán gondolkodik.” Azt, aki az objektum gyermekét a karteizianizmus fürdővizével együtt kiönti, és

a szubjektum–objektum hasadás áthidalásának ígéretésében tetszeleg, figyelmeztetnünk kell arra, hogy ez nem lehetséges – de nemcsak nem lehetséges: nem is szükséges; mert mint ahogyan az emberi lét döntéseit illetően, tehát érdemben teljességgel rá van utalva arra, hogy a szituáció követelményeit – ha a személynek „köze kell legyen” hozzá – közel is vigye a személyhez, de nem magából a személyből kiindulva pusztán önkifejeződésként, önmaga pusztán megnyilvánulásaként, illetve önmaga belevetítésékként a világba – ugyanígy az emberi lét a megismerést illetően, tehát kognitív szempontból is szükségszerűen túlnő önmagán, mégpedig olyannyira, hogy valójában nem is beszélhetnénk megismerésről, ha a megismerés nem olyasmire irányulna, ami magát az emberi léte egyszerűsége transzcendálja is, és pedig annyiban, hogy az mérhetetlenül több, mint az ember énjének pusztán kifejeződése. Megismerés kizárólag csak úgy lehetséges, hogy az emberi lét képes túlmutatni önmagán, képes a tárgy fölé emelkedni, aminek az az ára, hogy ezáltal magát szubjektumként konstituálja; megismerés olyan poláris feszültség mezején jöhet létre, amelyben a szubjektum és objektum két pólusa a megismerés lehetőségének feltételeként feszül szembe egymással. Egyszóval: ez a feszültségmező az alapja minden noodinamikának.

Ennek a noodinamikának a félreismerése, különösen az objektív pólus félreértése, minden megismerés objektív korrelátumának tagadása nem valami ködös szubjektivizmus, hanem olyan speciális szubjektivizmus, amit a kaleidoszkopizmus kifejezéssel illethetünk. A következő megfontolásokból indulunk ki: miben is áll a kaleidoszkopizmus lényege? A kaleidoszkópon át mindig csak az önmaga látható – ellentétben a távcsővel, amelyen át színházi előadásokat és csillagokat láthatunk, mikor melyiket. A kaleidoszkóp modellje alapján a kaleidoszkopizmus úgy fogja fel és értelmezi az emberi megismerést, mintha az ember egy kép keretében állna, melyet a kaleidoszkopizmus az ember megismeréséről alkot; olyanként áll ott az ember, mint aki minduntalan egy bizonyos világot „tervez”, mindig a saját „világát”, azaz olyanként, mint aki valamennyi „világtervében” csak önmagát fejezi ki újra meg újra, úgy, hogy számára a mindenkor tervezett „világ” által ismét csak önmaga, a tervező válik láthatóvá.²¹

21 Vö. F. Perls: „Azt hiszed, ablakban állsz, pedig tükör előtt vagy.”

Mint ahogyan a kaleidoszkópban aszerint, hogy a színes kavicsokat hogyan „dobják” (*werfen*), ilyen vagy olyan mintázat lesz látható – úgy felel meg L. Bisnwanger [24] szerint a világ tervezettségének (*Entworfenheit*) a lét vetettségének (*Geworfenheit*); szerinte ugyanis „a lét világterveit illetően nem szabad”; „nem szabadságának” „a lét vetettségé” felel meg; pl. „a melankóliának nevezett szellemi betegség a létezés egészét érinti” – azaz bizonyára a szellemit is az emberben.

Véleményünk szerint azonban ez a világterv valójában nem egy szubjektív világ szubjektív terve, hanem, bár a kiragadott részlet szubjektív, mégis egy objektív világ részlete. Más szóval: ez a világ lényegesen több, mint létem pusztá kifejeződése.

Hasonlóan vélekedik J. Zutt [25]: „öröm, gyász, harag, rosszkedv... az ilyen hangulatok nem csupán egy izolált szolipszisztikus lelkiélet árnyalatai, hanem egyszersmind médiumok is, amelyek a világ meghatározott valóságát teszik láthatóvá.” A. Storch [26] is ugyanezt mondja: „Ha a világ eredetileg mindig más perspektivikus nézetben (*Ansicht*) mutatkozik meg, úgy a perspektivikus horizont áttörése révén belátás (*Einsicht*) nyílik a rendre, ami mindenki számára érvényes, vagyis lehetővé válik egy megállapítható, megkülönböztethető és mindenkor azonosítható tárgyak közös világának a megismerése (E. Strauss).”

Visszatérünk a kaleidoszkóp hasonlathoz – a kaleidoszkópon át mindig csak az önmaga látható: vajon ha valamit önmagában és a maga átlátszóságában vizsgálunk, akkor többet látunk-e belőle, mint önmagát? Csak olyan mértékben, amennyire eltávolodom, amennyiben így-lételemet megtagadom, lesz láthatóvá számomra valami, ami több, mint csupán önmagam. Az ilyen önmehtagadás mindig az az ár, amelyet a világ megismeréséért fizetnem kell, de ezzel a lét olyan megismerését szerzem meg, ami több, mint saját létem pusztá kifejezése. Más szóval: önmagamon túlra kell tekintenem. Ha ezt nem tudom megtenni, akkor megismerő képességem csökevényes; mert akkor magam állok megismerésem útjában. Ad hoc egy utolsó hasonlat: mikor látom a saját szemeimet (tükörképemtől eltekintve) – mikor látja a szem önmagát? Csakis a szemlencse és üvegtest elhomályosodásakor, tehát csak akkor, ha látóképessége már csorbát szenvedett. Más szóval: a reflexió elégtelen és másodlagos módja

a lét intenciójának, mint ahogyan az önbeteljesítés torz módja az értelemintenciónak, az értelembeteljesítés intenciójának.

Összefoglalás

Az egészséges ember s alapjában véve a neurotikus ember sem arra irányul, hogy lelki egyensúlyát fenntartandó, illetve helyreállítandó ösztönöket és szükségleteket elégítsen ki, hanem tulajdonképpen vagy legalábbis eredendően az a fontos számára, hogy értelmet teljesítsen be és értékeket valósítson meg, és csak annyiban teljesíti ki és valósítja meg az ember önmagát is, amennyiben értelmet teljesít be és értéket valósít meg, s ezáltal olyan hatásokat hív életre, amilyenek, ha célul tűzzük ki őket, nem jöhetnek létre. A világ se nem pusztá eszköz az ösztön- és szükségletkielégítés szolgálatában, se nem saját létünk pusztá önkifejeződése egy „világterv” értelmében. Sokkal inkább minden emberi lét elkerülhetetlenül és elengedhetetlenül kétszeresen is kétpólusú feszültségmezőben található, mégpedig az adott és az elérendő állapot feszültségében, illetve a szubjektív és az objektív közötti hasadásban; miközben az első polarizált feszültségmezőt a potencializmus ismeri félre, a másodikat pedig a kaleidoszkopizmus tagadja. A világban-való-lét helyébe így a világtól való elrugaszzkodás lép, s ezzel a monadológia nagymértékben eltorzítja és elrajzolja az emberképet.

Fordította: *Bruncsák István*

A fordítást lektorálta: *Kalocsai-Varga Éva*

Irodalom

- [1] McGregor, D.: *J. Social Issues* 4, 5, 1948.
- [2] Murelius, O.: *J. Psychoter.* 12, 641. 1958.
- [3] Freud, S.: *Gesammelte Werke* XI, 370.
- [4] Knickerbocker, I.: *J. Social Issues* 4, 23, 1948.
- [5] Cannon, B. W.: *The wisdom of the body.* New York 1932.

- [6] Bühler, Charlotte: Basic Tendencies of Human Life. Theoretical and Clinical Considerations. In: Wisser, R. (ed.): *Sein und Sinn*. Anniv. Vol. for Prof. Von Rintelen, Tübingen 1960.
- [7] Allport, G. W.: *Becoming, Basic Considerations for a Psychology of Personality*. New Haven, Yale University Press 1955.
- [8] Bühler, Charlotte: *Psychol. Rdsch.* 8, 1956.
- [9] Masserman, J. H.: Science, Psychiatry and Religion. In: Masserman, J. H. and Moreno, J. L. (eds.): *Progress in Psychotherapy*, vol. IV. Grune & Stratton, New York 1959.
- [10] Maslow, A. H.: *Motivation and Personality*. Harper & Brother, New York 1954.
- [11] Freud, S.: *Gesammelte Werke* XI, 370. o.
- [12] Olds, J., Milner, P.: *J. Comp. Physiol. Psychol.* 47, 419, 1954.
- [13] Brady, J. V.: In: Jasper, H. H. u. a. (d.): *Reticular formation of the brain*. 1958, 689.
- [14] Werner, G.: *Klin. Wschr.* 36, 404, 1958.
- [15] Jung, R.: *Klin. Wschr.* 36, 1153, 1958.
- [16] Jung, R.: *Dtsch. Med. Wschr.* 83, 1716, 1958.
- [17] Rothschild, F. S.: *Studium Gen.* 12, 242, 1959.
- [18] Piotrowski, Z. A.: *Amer. J. Psychoter.* 13, 553, 1959.
- [19] Bühler, Charlotte: *Z. Exp. Angew. Psychol.* 6, 1959.
- [20] Elkin, H.: *Psychoanal. and Psychoanalytic Rev.* 45, 47, 1958/1959.
- [21] Bühler, Charlotte: *Amer. J. Psychoter.* 13, 561, 1959.
- [22] Keller, W.: Das Problem der Willensfreiheit. In: Frankl, Gebattel, V. E. von, Schulz, J. H. (Hrsg.): *Handbuch der Neurosenlehre und Psychotherapie*, Bd. V. Urban & Schwarzenberg, München/Berlin 1960.
- [23] Thiel, M.: *Jb. Psychol. Psychoter.* 2, 297, 1954.
- [24] Binswanger, L.: Die Bedeutung der Daseinanalytik M. Heideggers für das Selbstverständnis der Psychiatrie. In: *M. Heideggers Einfluß auf die Wissenschaft*. Bern 1959.
- [25] Zutt, J.: *Wien. Z. Nervenheilk.* 10, 285, 1955.
- [26] Storch, A.: Existentialanalyse. In: Stern, E.: *Die Psychotherapie in der Gegenwart*, Rascher, Zürich 1958.

Viktor E. Frankl

Szerelem és szex¹

A szerelem és házasság látszólag szoros összefüggésben vannak egymással. Ez azonban csak azóta jellemző, amióta úgynevezett szerelmi házasságok köttetnek, tehát olyan házasságok, amelyeknek létrejötte (ha nem is fennmaradása) szerelmen alapszik. Ebben az értelemben a szerelmi házasságok meglehetősen új keletű képződmények, amint ezt Helmut Schelsky szociológus a *Szexualitás szociológiája* című művében kiemeli. Mégis joggal lehet azt mondani, hogy általánosságban a szerelem az úgynevezett boldog házasság feltétele. Csak az a kérdés, hogy lehet-e tartós a szerelemre alapozott boldogság. A szerelem ugyanis lehet a házasság boldogságának szükséges feltétele, ami azonban még messze nem jelenti azt, hogy elégséges feltétele is.

Nos, mi is hát a szerelem? Valóban semmi más nem lenne, mint „célja elérésében gátolt” szexualitás, ahogyan Sigmund Freud gondolta, és valóban csak szexuális ösztönenergiák szublimálására vezethető vissza? Csak a redukcionizmus vallja ezt, ami egy jelenséget mindenáron megpróbál látszatjelenséggé változtatni, amennyiben más jelenségekből próbálja levezetni azt. Ezt azonban nem empirikus eredményekre támaszkodva, hanem sokkal inkább egy bizonyos emberkép alapján teszi, amit mint olyat egyébként nem is deklarál, hanem hallgatólagosan előfeltételez, azaz becsempészi a látszólag tudományos magyarázatkísérletekbe.

Ha azonban nem akarjuk a szerelem jelenségét mindenféle értelmezések és indoktrinációk Prokrusztész-ágyára vonni, hanem megcsonkítatlanul akarjuk megragadni, akkor nem elégséges a

1 Az eredeti német szöveg elérhetősége: Liebe und Sex. In: Viktor E. Frankl: *Der leidende Mensch. Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie*. Hans Huber, Bern–Göttingen–Toronto–Seattle, 1996, 47–50. Ebből a szövegből néhány bekezdés már megjelent magyarul Molnár Mária és Schaffhauser Franz fordításában (Viktor E. Frankl: *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*. Budapest, Kötet Kiadó, 1996, 93–96. – *A szerk.*

pszichoanalitikus értelmezés, hanem sokkal inkább fenomenológiai analízisre van szükség. Ennek keretében a szerelem elsőrendű antropológiai jelenségnek bizonyul. Kiderül ugyanis, hogy a szerelem azon két aspektus egyike, amit én az emberi egzisztencia öntranszcendenciajának nevezek. Ezen azt az alapvető antropológiai tényt értem, hogy az emberi lét mindig túlnő önmagán és valami felé irányul, ami nem önmaga – valamire vagy valakire: egy értelemre, amelyet az ember betölt, vagy egy másik emberi létre, amellyel találkozik. És csak abban a mértékben, amennyiben az ember ilyen módon transzcendál, valósítja meg önmagát: egy dolog szolgálatában – vagy egy másik személy iránti szerelemben. Más szóval: egészen csak ott ember az ember, ahol teljesen belemerül egy dologba, vagy teljesen átadja magát egy másik személynek. És egészen csak akkor lesz önmaga, ha teljesen felülmúlja és elfelejti önmagát. Milyen szép például egy gyermek éppen akkor, amikor úgy fényképezik le, hogy nem tud róla, hanem egészen átadja magát a játéknak!

Az előbb a találkozásról volt szó – lehet-e a szerelmet mint találkozást definiálni? A találkozás: kapcsolat egy partnerrel, amelyben a partnert mint embert ismerjük el. Már ebből adódik, hogy nem csupán eszközként használjuk őt egy cél eléréséhez – Immanuel Kant kategorikus imperatívuszának második verziója szerint az emberi magatartás és beállítódás lényegéhez tartozik, hogy a másik embert semmilyen körülmények között sem degradálhatjuk csupán eszközzé a cél elérése érdekében.

A szerelem – úgy tűnik számomra – egy lépéssel továbbmegy a találkozásnál, mert a másikat nemcsak általánosan, ember voltában, hanem ezen túl egyediségében és egyszeriségében – azaz személyében – ragadja meg. Mert az ember éppen másoktól való különbözősége révén személy, s nem azért, mert egy a sok közül – és ebben a másságában mindenki mással szemben egyszeri és egyedi. És csak azért, hogy a szerető személy a szeretettet a maga egyszeriségében és egyediségében ragadja meg, lesz a szeretett a szerető személy számára Te.

Az öntranszcendencia egyik aspektusát, az értelemre törekvést és az önmaga meghaladása utáni vágyakozást az értelem akarásának – ahogy ezt nevezni szoktam – motivációelméleti koncepciója is alátámasztja. Ezt a koncepciót időközben empirikusan is igazolták

(Elisabeth S. Lukas, James C. Crumbaugh és mások). Kratochvil és Planova azon a véleményen van, hogy az értelemre törekvés *sui generis* motívum, és ilyen minőségében nem vezethető vissza (redukcionista módon) más motívumokra, illetve nem vezethető le másokból. Sőt Abraham H. Maslow odáig megy, hogy az értelemre törekvést az emberi viselkedés alapjául szolgáló „elsődleges” motívumnak tartja.

Ma azonban az figyelhető meg mindenfelé, hogy éppen az értelemre törekvés messzemenően frusztrált: mi, pszichiáterek egyre gyakrabban szembesülünk – kommunista és fejlődő országokban is! – az értelmetlenség érzésével, ami a neurózisok kialakulását illetően az Alfred Adler által leírt kisebbségi érzést maga mögé utasítja. Ez az értelmetlenségérzés ürességérzéssel jár, amit én „egzisztenciális vákuumnak” nevezek. És ebbe az egzisztenciális vákuumba burjánzik bele a szexuális libidó! Így és végső soron csak így magyarázható a ma egyre terjedő szexuális infláció, ami, mint minden infláció, csakúgy, mint a pénzpiacon, leértékelődéshez vezet. Ami a szexuális inflációt illeti: a szexualitás annyiban veszít értékéből, amennyiben elembertelenedik. Az emberi szexualitás ugyanis több puszta szexualitásnál, amennyiben egy szerelmi kapcsolat kifejeződése.

Az a megállapítás azonban, hogy az emberi szexualitás több puszta szexualitásnál, tulajdonképpen nem egészen helyes, mert az állati szexualitás is túlmehet a puszta szexualitás szintjén. Irenäus Eibl-Eibesfeldt *Liebe und Haß. Zur Naturgeschichte elementarer Verhaltensweise* című könyvében rámutatott, „hogy a gerinces állatok szexuális viselkedése a legkülönfélébb módon áll a csoportalkotás szolgálatában”, „különösen a főemlősök esetében”. Például „a galléros pávián kötődés-párázása kizárólag ezt a szociális célt” szolgálja. Mennyivel inkább „kétségtelen, hogy a nemi egyesülés az ember esetében mind az állandó partner biztosításának, mind pedig a szaporodás szolgálatának feladatát ellátja.” „Az a tény, hogy a szexualitás az állandó partner biztosításának szolgálatában áll, partneri viszonyt előfeltételez, azaz szerelmet mint individualizált kötődést.” „A szerelem individualizált partnerkapcsolat, aminek az állandó partnersere ellentmond.” Eibl-Eibesfeldt nem habozik kereken kijelenteni: az embernek „ebben az értelemben születésénél fogva házasságszerű tartós párkapcsolatra van hajlama”. Végül figyelmeztet arra a veszélyre, hogy „az individualitástól megfosztott szexuális kapcsolatok a szerelem halálát jelentenek”.

Sőt, mi több: a „szerelem halála” – jómagam úgy hiszem – az öröm megcsappanásával is együtt járna. Mi, pszichiáterek újból és újból megfigyelhetjük, hogy ahol a szexualitás már nem a szerelem kifejeződése, hanem egyre inkább a pusztá örömszerzés eszközévé válik, ott maga az örömszerzés is zátonyra fut; mert – sarkítottan fogalmazva – minél inkább örömszerzésre törekszik az ember, az öröm annál inkább elillan. Tapasztalataim szerint az impotencia és a frigiditás az esetek többségében erre a mechanizmusra vezethetők vissza. Vice versa: az amerikai *Psychology Today* folyóirat közvéleménykutatást végzett, s a beérkező 20 000 levél alapján az az eredmény született, hogy a potenciát és orgazmust leginkább elősegítő tényezők közül egy valami került a rangsor élére – és ez a szerelem volt.

Tehát teljességgel a szexuális élvezet optimalása érdekében állna, ha a szexualitás nem izolált és dezintegrált lenne oly módon, hogy azt elszakítják a szerelemtől, és ezáltal dehumanizálják. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az a szexualitás, ami ily módon elembertelenedik, eleve nem lehet emberi, hanem előbb mindig emberivé kell tenni. Ennek megvilágítására egy olyan fogalompárból indulunk ki, amit Sigmund Freudnak köszönhetünk: „az ösztöncél” és az „öszöntárgy” megkülönböztetéséből. Amikor a pubertás során a szexualitás kifejlődése és érése a szó szűkebb értelmében bekövetkezik, akkor – az „öszöncél” értelmében – a felhalmozott szexuális feszültségek levezetésére törekszik, olyan levezetésre, aminek nem feltétlenül szexuális aktus formájában kell történnie: a maszturbáció is megteszi. Csak a szexuális fejlődés és érés magasabb fokán lép be az „öszöntárgy” – az ember célba vesz egy partnert, aki szexuális aktusra alkalmas és hajlandó; bármilyen partnert: a prostituált is megteszi.

Ebből kitűnik, hogy ezen a szinten a szexualitás még nem emelkedett a tulajdonképpeni emberi síkra, nem emberiesedett teljesen, mert az emberi síkon a partner nem tárgy, hanem szubjektum marad, és mindenekelőtt nem lehet eszköz a cél érdekében, illetve nem lehet visszaélni vele – ösztönkielégítés érdekében éppoly kevésbé, mint élvezetszerzés céljából! Ami természetesen nem zárja ki, hogy az élvezet annál inkább bekövetkezik, minél kevésbé törődik vele az ember.

Mi történik akkor, ha az ember szexuális fejlődése érése során megáll az első vagy a második szinten, illetve ha „regresszió” következik be az első vagy a második szintre? Amíg az első szinten van, és

tévesen azt gondolja, hogy az „ösztöncél” a szexuális aktus nélkül is elboldogul, onániával segít magán – és pornográfiára van szüksége. Ha nem jutott túl a második szinten, ez a promiszkuitásban való „fixálódás” formájában nyilvánul meg, és akkor minden esetben elég neki a prostitúció.

Nyilvánvaló tehát, hogy mind a pornográfia szükséglete, mind a prostitúcióra való igény a promiszkuitás szükséglete, s a pszichoszexuális retardáció szimptomájaként diagnosztizálható. A szexipar gondoskodik arról, hogy dicsőítsék, amikor progresszívnek állítja be önmagát. Ehhez a „felvilágosító ipar” is hozzájárul, amikor az álszenteskedés ellen harcol, miközben maga is álszenteskedik, amennyiben „a cenzúrától való szabadságról” ír, pedig az üzlet, a pénzcsinálás szabadságára gondol. Mindebből sajnos egyfajta szexuális konzumkényszer adódik, aminek az a következménye, hogy a potenciazavarok mind gyakoribbá válnak. Ezek a zavarok ugyanis általában akkor lépnek fel, ha a páciensnek az az érzése, hogy a szexualitás teljesítmény az, amit elvárnak, sőt megkövetelnek tőle, különösen, ha ez az elvárás a partner részéről fogalmazódik meg. Azonban ez is nemcsak az emberre, hanem az állatokra is érvényes. Konrad Lorenz rá tudott venni egy nőstény harcoshalra, hogy párzáskor kacérkodva ne el-, hanem energikusan odaússzon a hímhez – mire a hím harcoshal párzási apparátusa reflexszerűen bezáródott.

George L. Ginsberg, William A. Frosch és Theodore Shapiro a New York-i egyetemről az *Archives of General Psychiatry*-ben arról számolnak be, hogy a fiatalok között eddig soha nem tapasztalt módon terjed az impotencia. A három pszichiáter ezt arra vezeti vissza, hogy a nők újonnan szerzett szexuális szabadságuknál fogva a szexuális teljesítményt most már elvárják és megkövetelik a férfiaktól, ahogy ez a páciensek körében végzett közvélemény-kutatásból kiderült: „these newly freed women demanded sexual performance”.

Azt mondtuk, hogy az emberi szexualitást elembertelenítik, ha azt az élvezetszerzés pusztá eszközévé teszik. Nem kisebb visszaélés az sem, ha a szaporodás pusztá eszközének² tekintik – ahelyett, hogy az maradna, ami: a szerelem kifejezése. És éppen a vallásnak, ami

2 Az amerikaiak újabban különbséget tesznek *recreational sex* és *procreational sex* között.

Istent egyenesen szeretetként definiálja, kellett volna őrizkednie annak *ex cathedra* kijelentésétől, hogy a házastársi közösségnek és a szerelemnek csak akkor van értelme, ha a szaporodást szolgálja. Mindenesetre ezt csak egy időben hirdette, amikor nemcsak – mint bevezetesként mondtuk – a szerelmi házasság volt kivétel, hanem még nagyfokú csecsemőhalandóság is jellemző volt. Ma inkább az ellenkezőjével, mégpedig népességrobbanással van dolgunk. S ma már a „tabletta” is rendelkezésünkre áll. Ez pedig ahhoz járulhat hozzá, hogy a szexualitást annyiban emberivé tegye, amennyiben az emancipálódik: csak önként és akkor is csak időszakosan szolgálja a szaporodást; s a szaporodás kényszerű szolgálata alól felmentve szabaddá váljon a szerelem megkoronázása számára.

Fordította: *Bruncsák István*

A fordítást lektorálta: *Kalocsai Varga Éva*

Viktor E. Frankl

Érvek a tragikus optimizmus mellett¹

Ünnepi előadás a 3. Logoterápiái Világkongresszuson, Regensburg (1983. június 16–19.)

Az előadás angol változata, melyet *The Case for a Tragic Optimism* címen tartottam, az *Analecta Frankliana. The Proceedings of the Third World Congress of Logotherapy* (1983) 3. kötetében jelent meg, közreadja: Sandra A. Wawrytko professzor, Berkeley, Institute of Logotherapy Press, 1984.

Államtitkár Asszony, Hölgyeim és Uraim,

a logoterápia értelemközpontú pszichoterápiaként értelmezi önmagát. S valóban az adja motivációelméleti kiindulópontját, hogy az embert alapjában olyan lénynek tartja, aki szüntelen értelem után kutat. Azonban épp ez az értelemkeresés az a valami is, ami a mai társadalmi feltételek közepette egyre inkább kilátástalannak bizonyul. Ez a frusztráció nem utolsósorban ama tragikus triász számlájára írandó, ami (1) szenvedésből, (2) bűnből és (3) halálból tevődik össze. Senki nincs itt közülünk, akit megkímélne az elkerülhetetlen szenvedéssel, a kikerülhetetlen bűnnel és végül a megkerülhetetlen halállal való szembesülés. Nos, a kérdés, amit fel kell vetnünk, így hangzik: hogyan lehetséges az emberi egzisztencia mindezen tragikus aspektusai dacára – mégis igent mondani az életre? S ebből egy másik kérdés is adódik, tudniillik a következő: lehet-e az életnek minden negatív aspektusa ellenére értelme? – Megőrizhető-e az élet értelme minden negatív feltétel mellett és körülmények között? Nos, ez természetesen

¹ Az eredeti német szöveg elérhetősége: Argumente für einen tragischen Optimismus. In: Viktor E. Frankl: *Der leidende Mensch. Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie*. Hans Huber, Bern–Göttingen–Toronto–Seattle, 1996, 51–64. – *A szerk.*

először is azon múlik, hogy szembenézzünk az étellel, úgy, ahogy van, például azon levélrészlet értelmében, amelyet Rilke írt Sizzo grófnőhöz, s ami így hangzik: „Aki az élet rettenetességébe valamikor egy végső elhatározással nem egyezik bele, igen, ujjongva nem üdvözlí azt, az soha nem fogja létezésünk kimondhatatlan teljességét birtokolni, elmúlik az élet peremén, ha pedig eljön a végítélet, kiderül, hogy nem volt sem élő, sem holt.”

Ezen túlmenően azonban még többről is szó van, arról, hogy még a „negatív aspektusokból” is, igen, talán éppen ezekből valami értelmeset „préseljünk ki”, s így valami pozitívvá transzformáljuk azt: a szenvedést teljesítménnyé – a bűnt változássá – a halált felelős tette való sarkalássá. Így vagy úgy: létezésünk tulajdonképpen tragikus aspektusait látva is valamiképp még lehetségesnek kell lennie, hogy eleget tegyünk a „to make the best of it” felszólításnak, ahogy az angolban olyan szépen mondják, azaz a legjobbat kihozni életünkéből; „a legjobbra” pedig latinul az „optimum” szót használjuk, és most már értik, hogyan jutottam a „tragikus optimizmus” kifejezéshez.

S mit jelent a címben az „érvek” szó, mi az, ami az optimizmus mellett szól? Végső soron úgynevezett „argumenta ad hominemről” van szó, mégpedig annyiban, amennyiben nincs szándékunkban olyan optimizmust oktatni, amelyet előbb ne tanultunk volna meg mi magunk is olyan emberektől, akik a tragikus optimizmust „elénk élték”, „elénk szenvedték”. A tanulásnak így bizonyára a leghatásosabb módja, tudniillik a „példából” történő tanulás valósul meg: az egyik *homo patiens* szenvedése javára válhat valamelyik másik páciensünknek, tehát egzisztenciális „recycling”-ot hozhat mozgásba.

Nem lehetséges azonban „parancssóra” optimistának lenni. Senkinek nem parancsolhatjuk meg, hogy optimista legyen, vagy, lehetőleg, minden reménytelenség ellenére mégis reménykedjen. Magának sem parancsolhatja ezt meg az ember. Mert senki sem képes remélni „akarni”, ugyanúgy, mint ahogyan a remény mellett az ismert triász másik két tagját, tudniillik a hitet és a szeretetet sem lehet kikényszeríteni. Csak akkor tudok hinni, ha valami vagy valaki hitre érdemes, mint ahogyan szeretni is csak olyan valakit tudok, aki szeretetre érdemes. Szóval a remény, a hit és a szeretet mindig megalapozott kell hogy legyen, e tekintetben hasonlítanak a boldogsághoz, aminek, ha beköszönt, alapjának kell lennie; ha van alapunk

arra, hogy boldogok legyünk, akkor a boldogság magától előáll, s minél kevésbé törődünk vele, annál biztosabbak lehetünk benne.

Ha egy európai Amerikába jön, meglepődik, milyen gyakran szólítják fel, hogy legyen „happy”, azaz parancsra legyen boldog. Ha van alapja a boldogságra, akkor nem szükséges arra felszólítani őt; ha pedig nincs, akkor nem is lehet boldog. Ugyanaz a helyzet, mint a nevetéssel: ha valakit meg akarok nevetetni, akkor, ha tetszik, ha nem, alapot kell rá adnom, például elmesélek neki egy viccet. „Megrendelésre” azonban nem működik. Olyan lenne ez, mint amikor fotózáskor azt mondják, „cheese”. S aztán az úgy is néz ki, ez a „barátságos arcot kérek” kényszeredett mosolya.

Miután ezeket az összefüggéseket egyszer elmagyaráztam amerikai diákjaimnak, a következő alkalommal egy „cartoon” feküdt az előadópulton: a két gyerek mindaddig nem mosolyog parancsszóra, amíg nincs rá alapjuk, s csak akkor találják rá alapot, amikor a néni feladja – s ezért nevétséges képet vág.

Szögezzük le: a boldogságnak alapja kell hogy legyen, aminek következményeként az mindenkor magától előállhat, röviden, a boldogságnak bekövetkeznie kell, de nem lehet azt célul kitűzni, így nem érhető el, ellenkezőleg, minél inkább célul tűzi ki, minél inkább élvezetre törekszik valaki, annál inkább elszalasztja azt. Hiszen ismerjük ezt a szexuálpatológiából. Így lesz aztán az élvezetelv minden jónak elrontója, amint tette akarják váltani.

Ami azonban a valóságelvet – tehát az élvezetelv látszólagos ellenpárját – illeti, az tulajdonképpen nem ellentétben áll az élvezetelvel, hanem azt szolgálja – ahogy azt maga Freud többszörösen hangsúlyozza. Csak azt nem szabad figyelmen kívül hagyni és elfelejteni, hogy az élvezetelv valami eredendőbb, tudniillik a homeosztázis elvének szolgálatában áll, miszerint az ember a lehető legnagyobb belső egyensúlyra és feszültségmentességre törekszik – mintha csak az lenne a fontos számára és semmi más! Mintha valóban csak azzal törődne, hogy megszabaduljon a feszültségektől, amennyiben ösztönöket elégíti ki, és kompromisszumokat köt az én, az ösztön-én és a felettes-én között. Akkor a körülötte lévő világ sem olyasvalami többé, ami felé irányulva, önmagán túlmutatva egy dolog után kutatna, ami méltó lenne arra, hogy szolgálja, vagy egy partnert keresne, akit képes lenne szeretni, mert szeretetre méltó. Nem; a dolgok,

illetve az emberek ott kinn a külvilágban sokkal inkább önmagukba roskadva egy célt szolgáló puszta eszközzé válnának, amelyek többé-kevésbé alkalmasak s a legjobb esetben is éppen hogy csak jók arra, hogy az ösztönkielégítés vagy az önmegvalósítás szolgálatába állítsák őket. Micsoda félreismerése ez a motivációelméleti teória a sajátosan emberinek! Hiszen az emberlétet valójában ön-transzcendencia jellemzi, ami azt jelenti, hogy az ember irányul valamire, ami nem önmaga, pontosabban szólva valamire vagy valakire, de nem önmagára, legalábbis elsődlegesen nem önmagára. Ha elmerülök egy dolog szolgálatában, akkor arra a dologra figyelek és nem magamra, s egy másik személy iránti szerelemben teljesen szem elől tévesztem magam. Egészen csak akkor vagyok ember, és magamat is csak oly mértékben vagyok képes megvalósítani, amilyen mértékben valami világban lévőre vagy valaki világban létezőre transzcendálok. Tehát erre a valamire vagy valakire kell gondolnom, s nem saját önmegvalósításomra. Ellenkezőleg: figyelmen kívül kell hagynom magamat, magam mögött kell hagynom magamat, el kell felejtennem magamat – át kell nézennem magamon, pontosan úgy, ahogyan a szem is csak oly mértékben láthat a világból valamit, amilyen mértékben nem önmagát látja. Ha azt teszi, például amikor a fénytörő közvetítők (a lencse és az üvegtettek) elhomályosodásáról vagy vérezéséről van szó, akkor a fényáteresztő képesség csökken, és látási zavar áll be.

Amikor arra kérdezzük rá, hogy mikor figyel, mikor törődik annyira az ember azzal, hogy önmagát megvalósítsa, a bumeráng jut eszünkbe, amiről általában úgy vélik, hogy visszatér a vadászhoz, ami azonban nem egészen igaz, mert csak akkor tér vissza hozzá, ha elvétí a célt – így van ez az emberrel is: csak akkor hajlik vissza önmagára, csak akkor (hiper-)re-flektál önmagára, ha nem találja azt az értelmet, ami életét „élni érdemes” életté tenné. Az ember alapjában értelmet kereső lény, és ha ebben a keresésben sikerrel jár, akkor boldog is lesz – ugyanis az értelem az, ahogy immár kitűnik, ami boldog-létét mindig „megalapozza”! S lám, amint értelmet lát maga előtt, az nemcsak boldoggá, hanem szenvedőképpé is teszi, amiről minden koncentrációs és hadifogolytábor egykori lakója Auschwitztól Sztálingrádig meggyőzheti Önöket: *ceteris paribus* túlélési esélyei az értelemre irányulástól függttek, attól, hogy volt-e az illető fogoly tudatában valami, ami ott kinn a szabadságban várt rá, valami

vagy valaki. És fordítva: ha semmi vagy senki nem várt rá, ha nem volt többé mi célból túlélnie, ha nem volt többé egy olyan jövőről alkotott víziója, amiért megérte volna kitartani, akkor „az érintett fogoly egy napon fekvé maradt a barakkjában, s nem volt rávehető arra, hogy felöltözzön, kimenjen a mosdóba és felsorakozzon a gyülekezőhelyen. Ilyenkor már semmi sem használ, semmi sem hat rá, hiábavaló minden kérés, minden fenyegetés – a verés is –, semmi nem rázza föl többé: egyszerűen fekvé marad, szinte mozdulatlanul, s ha betegség váltotta ki a krízist, abba sem egyezik bele, hogy elvigyük az ambulanciára, egyáltalán semmit sem hajlandó tenni saját érdekében. Feladta! S aztán ott marad fekvé a saját vizeletében és ürülékében, semmi sincs többé, amivel törődne.” (Viktor E. Frankl: *... mégis mondj igent az életre!*, Jel Kiadó, Budapest 2007) És tudják, mi történt azután? Összekaparta zsebéből az utolsó cigarettát, amelyet félretett magának, s elkezdte szívni. Akkor már tudtuk, hogy néhány napon belül halott lesz.

Kinek ne jutna eszébe ezzel kapcsolatban, hogy a mai fiatal nemzedék *expressis verbis* „no future generation”-ként értelmezi és jellemzi önmagát? És ki csodálkozik azon, hogy nem csak dohányzik, hanem drogokkal is él? A látszólagos értelmetlenség láttán, a mélységes értelmetlenségérzés² láttán, ami ma olyannyira terjed, olybá tűnik: az marad az egyén egyetlen lehetősége, hogy a boldogság csupán szubjektíve átélt pusztá érzetében meneküljön, amit kábító mérgek közvetítenek számára.

S az értelmetlenségérzés kerekedik felül. Egyre több ember értelemkeresése bizonyul hiábavalónak. Szakcikkék egész sora foglalkozik ezzel, amelyek – a már rendelkezésünkre álló tíz logoterápiai teszt alapján és segítségével – az értelmetlenségérzés szó szerint világméretű növekedését empirikusan ki tudták mutatni. Csak két munkát ragadok ki, amelyekre véletlenül bukkantam rá az utóbbi napokban: „of forty consecutive patients applying fort therapy at a psychiatric

2 Az értelmetlenségérzés unalom és közömbösség formájában nyilvánul meg. Az unalmat az érdeklődés hiányaként lehetne definiálni, tudniillik a világ iránti érdektelenségként, míg a közömbösség a kezdeményezés hiányaként lenne meghatározható, azon kezdeményezés hiányaként, hogy akarjunk valamit megváltoztatni a világban.

outpatient clinic, 30 percent had some major problem involving meaning as adjudged from self-ratings, therapists, or independent judges.” (Irvin D. Yalom: *Existential Psychotherapy*, Basic Books, New York 1980) Pár nappal később egy statisztika került a kezembe, mely szerint több ezer kilométerrel keletre a népességnek csupán 1%-kal kisebb aránya panaszlik értelemhiányra (*Profil*, 14. évf., 15. szám). A szóban forgó országokban az embereknek általában van miből élniük, de már nemigen tudják, mi az, amiért érdemes lenne élni. S bár az itt elsőként említett premissza – az anyagi jólét – a világgazdasági válság következtében veszít relevanciájából, a második helyen említett premissza – az egzisztenciális elszegényedés – pedig aktuális válik, hiszen a világgazdasági krízis munkanélküliséghez vezet – a munkanélküliség pedig még csak mélyíti az értelmetlenségérzést.

Mint köztudott, fél évszázaddal ezelőtt is volt világgazdasági válság, ami szintén tömeges munkanélküliséggel járt. A Bécsi Munkakamara által indított *Bajban a fiatalság* akció keretében akkor bíztak meg fiatal munkanélküliek pszichiátriai gondozásával. Az így szerzett tapasztalatokat aztán 1933-ban, tehát 50 évvel ezelőtt a *Sozialärztliche Rundschauban* foglaltam össze. Éspedig az általam munkanélküliség-neurózisnak nevezett jelenséget írtam le, aminek súlyos depresszió volt az alapja. Nos, hipotézisem abban állt, hogy ez a depresszió kettős értelemben is téves önazonosításra vezethető vissza: a munkanélküli ugyanis hajlik arra, hogy így vélekedjen: „munkanélküli vagyok, tehát haszontalan vagyok, ezért értelmetlen az életem”. Ez a magyarázat úgyszólván *ex juvantibus* megerősítést nyert: mihelyt sikerült a szóban forgó fiatal embereknek valamilyen, bár nem fizető, de számukra értelmes elfoglaltságot szerezni, akár egy ifjúsági szervezetben, akár egy népfőiskolán vagy egy nyilvános könyvtárban – egy csapásra megszűnt a depressziójuk, akkor is, ha gyomruk ugyanúgy korgott, mint azelőtt, pedig a harmincas években a munkanélküliség még gyomorkorgással járt. Szögezzük le: kitűnt, hogy nem annyira a munkanélküliség önmagában vezet neurózishoz, hanem sokkal inkább az értelmetlenség érzése, és ez áthullik a jóléti állam szociális biztonsági hálóján: ehhez túl nagyok rajta a lyukak. Nem csak munkanélküli segélyből él az ember...

A munkanélküliség ellen többek között a munkaidő csökkentését javasolják; de ezt a szociális-gazdasági számlát sem lehet a

pszichonóetikussal gazda nélkül kiállítani. Egykori amerikai diákom, Jerry Mandel joggal vetette fel a kérdést: „Ha egyszer arra kerül sor, hogy a technikának köszönhetően az amerikai munkások 15 százaléka tényleg gondoskodni tud az egész nemzet szükségletéről, akkor ebből két probléma adódik: ki tartozzon ahhoz a 15 százalékhoz, akik dolgoznak, és mit kezdjenek a többiek a szabadidejükkel – életük értelmének elvesztésével?” Ami pedig a korai nyugdíjazást illeti, pszichiátriai szempontból az sem kevésbé problematikus; hisz épp elég fejtörést okoz már a 65 évesek nyugdíjazási krízise is, és pedig nem utolsósorban azért, mert teljesítményorientált társadalomban élünk, aminek az ifjúság bálványozása a következménye. Ennek hatásaként pedig az önmagát haszontalannak, kidobott ócskavasnak érző ember értelmetlenségérzését a kisebbségi érzés még inkább fokozza.

Ezzel tehát megtárgyaltuk volna a depressziókat azt a fajtáját, amelyik a „páciens” szociális-gazdasági helyzetéből eredeztethető. Emellett azonban létezik a pszichodinamikusan szubsztituált és az úgynevezett endogén depresszió is, amelyek közül az utóbbi a biokémiai dimenzióból indul ki. Nem így az értelmetlenségérzés: az értelmetlen élettől való szenvedés önmagában nem lelki betegség, hanem a szellemi nagykorúság kifejeződése. Különösen a fiatal nemzedék az, amelyik nemcsak rá mer kérdezni az értelemre, hanem meri meg is kérdőjelezni azt, mindenekelőtt pedig nem hajlandó behódolni a tradíciónak. S ez az oka annak is, hogy az egzisztenciális frusztráció mutatója, tehát annak frusztrálódása, amit mi a logoterápiában az „értelem akarásának” nevezünk, a fiatalok körében igen magas (a Caritas Szövetség szerint „a fiatalok 42%-a számára értelmetlennek tűnik az élet”). Ilyen körülmények között nem kell csodálkoznunk azon, ha az értelmetlenségérzés tömegneurotikus szindróma formájában jelenik meg, amit különösen a fiatalok között lehet megfigyelni. Egy amerikai taxisofőr így fogalmazta meg: „They kill themselves, they kill each other, and they take dope.” E 11 szó helyett éppúgy használhatott volna hármat is: „depression – aggression – addiction”.

„Killing oneself”, tehát az öngyilkosság általában depresszióra vezethető vissza, aminek éppen az értelmetlenségérzés lehet az alapja. Ezzel azt akarom mondani, hogy bár semmi esetre sem állítom, hogy minden öngyilkosságot az értelmetlenség érzése miatt követnek

el, mégis határozottan az a véleményem, hogy nem kerülne sor öngyilkosságra, ha az érintett látna értelmet az életében. Annak tudatosítása, hogy találhatunk értelmet az életben, nem csak kizárólag terápiai szempontból fontos – logoterápiai tapasztalataink emellett szólnak –, hanem annak általános betegségmegelőző jelentősége is van. Ha már szóba hoztuk az öngyilkosság megelőzését s a preventív intézkedéseket, szeretnék utalni egy cikkre, amelyben „a bécsi iskolatanács iskolapszichológusa egy Svájcban végzett kísérletről számol be: az egyik kantonban a média megegyezett abban, hogy egy teljes éven át egyáltalán nem tudósítanak öngyilkosságokról – mire ebben a kantonban egy tizedével csökkent az öngyilkosságok száma” (*Die Presse*, 1981, II., 14–15, 5.), tehát 10 százalékkal. Kérem én, a tömegmédia felelősei közül ki kész magára vállalni az öngyilkosságok többi 90 százalékáért a felelősséget, amelyeket nem követtek volna el, ha a média nem „rágódott” volna rajta annyit...

Hagyjuk azonban a prevenció problematikáját, és térjünk át az intervenció kérdéskörére: mit lehet tenni a mindenkori adott, konkrét esetben? Ha meg kell válaszolnom ezt a kérdést, akkor kétféle tapasztalatra támaszkodhatom: a Wilhelm Börner által alapított és egy évtizeden át (1938-ig) vezetett bécsi Életuntak Állomáshelyén nyújtott – a maga nemében az első! – közreműködésekre és ezen túlmenően arra a négy évre, amikor fiatal orvosként Bécs nagy pszichiátriai kórházában tevékenykedtem, s itt az abban a pavilonban elhelyezettek gondozását bízták rám, ahol öngyilkosságot megkísérelt pácienseket szállásoltak el. Négy év alatt mintegy 12000 „esettel” = sorssal szembesültem, s sok tapasztalatra tettem szert... Ezekre a tapasztalatokra támaszkodom, amikor öngyilkosságot megkísérelt páciensekkel ülök szemben: újból és újból kitűnik, végül mégiscsak lehet megoldást, választ, értelmet találni, akkor is, ha arra csak jóval később derül fény. Ki garantálhatja számomra, teszem fel a kérdést, hogy az én esetem nem ilyen eset lesz-e, s egy napon előttem is feltárul egy olyan értelem, amire már rég nem merem még csak gondolni sem? Egy napon; de hisz ezt a napot meg kell érnem, meg kell kímélnem magam erre a napra, s a felelősséget érte már ma is viselem, s ez a felelősség többé már nem enged el.

A tömegneurotikus triász másik aspektusát, az „aggression”-t illetően számokkal alátámasztott kutatási eredmények helyett,

amelyek az értelmetlenségérzéssel való korreláció mellett szólnak, egy anekdotát szeretnék elmondani, amiért Carolyne Wood Sherif amerikai szociológusnak tartozom köszönettel. Egy kísérlet során fiatal pszichológusokat csempészett be egy cserkész táborba, akiknek sikerült csoportos agressziót kiváltaniuk, és pedig sportversenyek révén. A sport ugyanis egyáltalán nem az a modern katarzis, amiről azt tartják, hogy kordában tartja és szublimálja az „agresszív potenciált”. A sportot én inkább szekularizált aszkézisnek tartom, ami a mai, fizikai kihívásokkal nem szembesülő embert arra készíti, hogy teljesítményt várjon el magától, még akkor is, ha az éppenséggel csak „lemondás teljesítmény”. A sport tehát az a „megmentő”, ami – Hölderlint idézve – „ott terem, ahol a veszély” fenyeget. (Feltéve, ha a „savas eső” nem károsítja az ilyen növekedést.) A gyalogolni is lustává lett emberek a „joggingnak” hódolnak, s ha a megizmosodott vádlik már senkinek sem imponálnak, áttérnek az erogénebb „aerobics”-ra.

Térjünk vissza Carolyne Wood Sherif kísérletéhez. Egyetlen egyszer mintha elsöpörték volna az agressziót, akkor, amikor az ellenséges csoportoknak közösen kellett erőfeszítést kifejteniük, hogy kiszabadítsák azt a vihar miatt az agyagos talajon elakadt kocsit, amivel az élelmiszert szállították a táborba. Az egyesítette őket, hogy a feladatnak szentelték magukat – a közös erőfeszítés egyszerűen elfeledtette velük agressziójukat. Szeretnék egyszerűen csak eldöntetlenül hagyva annyit kérdezni, túl vakmerő-e itt következtetni, és feltenni magunknak a kérdést, vajon nem az-e az emberiség egyetlen esélye a túlélésre, ha a népek közös feladatra lelnek.

Most pedig következzen a tömegneurotikus triász harmadik aspektusa, az „addiction”. Újból csak szeretném Önöket részletes statisztikai adatoktól megkímélni, de nem kerülhetem el, hogy két teszteredménnyel ne konfrontáljam Önöket: Annemarie von Forstmeyer az általa vizsgált alkoholisták 90 százalékánál megállapította, hogy szignifikánsan mélyebb értelmetlenségérzésben szenvedtek [mint az egészségesek], Stanley Krippner szerint pedig az általa pszichiátriai vizsgálatnak alávetett drogfüggők 100 százaléka arról panaszkodott, hogy nem tud értelemet találni az életben.

Talán szabad még azzal kiegészítenem, hogy a bűnözővé, illetve drogfüggővé vált páciensek rehabilitációja érdekében tett

fáradozások is azonnal meglátszanak, amint foglalkozni kezdenek, majd megbirkóznak az alapvető értelemproblematikával. Louis S. Barber és Alvin R. Fraiser amerikai logoterapeuták fiatalkorú bűnözők 87%-a, illetve drogfüggők 40%-a esetében tudtak sikert kimutatni (*Logotherapy in Action*, edited by Joseph B. Fabry, Reven P. Bulka, and William S. Sahakian, New York 1979), hogy csak ezt a néhány példát ragadjuk ki.

Ennyit az értelemkeresésről. Mi a helyzet azonban magával az értelemmel? Hogyan lehet egyáltalán rálelni? Engedjék meg, hogy először is megjegyezzem, hogy – mikor a logoterápiában értelemről van szó – mindig a konkrét szituációban rejlő konkrét értelemre gondolunk, amivel egy konkrét személy konfrontálódik. Potenciális értelem tehát, ami azt jelenti: még arra vár, hogy aktualizálják – éppen az a személy aktualizálja, akihez „köze van”, akit „igénybe vesz”, aki kihallja a belőle kiinduló „felszólítást”. A konkrét értelem mellett természetesen van átfogó értelem is. Nos, arról pedig ez mondható el: minél átfogóbb az értelem, annál kevésbé megfogható. Nem véletlenül beszélünk „végső” értelemről is. A konkrét értelem úgy viszonyul ehhez a végső értelemhez, mint ahogyan egyetlen filmkocka az egész filmhez: annak értelme is csak akkor kezd derengeni, amikor közeledünk a többé-kevésbé „boldog végkifejlethez”; feltéve, ha minden egyes jelenet értelmét „megértettük”, mire a végére érünk. Egyrészt tehát figyelmesnek kell lennünk, másrészt pedig tudnunk kell várni, a moziban a vetítés végéig – az életben pedig „halálunk pillanatáig”.

Ami azonban azt az értelmet illeti, amit a logoterápia tart fontosnak, tehát a konkrét helyzet, igen, minden egyes szituáció egyszeri és egyedi értelmét – ahhoz az értelem fellelésének folyamata révén jutunk el, ami minden bizonnyal a Karl Bühler-féle aha-élmény és a Max Wertheimer-féle alakészlelés között helyezhető el: az értelem hirtelen villan fel, egyszer csak ott van a szemünk előtt; de nem egyszerűen „alakzat” csupán, amit a „háttérből” előtűnni látunk, hanem az alakészleléssel ellentétben az értelemérzékelés esetében a valóság háttérből felbukkanó lehetőség pillanatszerű felfedezéséről, mégpedig a valóság megváltoztatásának lehetőségéről van szó, amint az szükségessé válik, s ameddig lehetséges.

Ami pedig az értelemfellelés folyamatának megvilágítását illeti, Charlotte Bühler, mint ismeretes, erre a célra biográfiai anyagok összehasonlító tanulmányozását választotta. Emellett azonban létezik – én úgy mondanám – biológiai „approach” is. Ha abból indulunk ki, hogy a lelkiismeret egyfajta értelemorgánium, akkor a sűgőhoz hasonlít, aki „sugalmazza”, milyen irányba kell elmozdulnunk, milyen irányba kell előremennünk, hogy ahhoz az értelemlehetőséghez jussunk, aminek megvalósítását egy adott szituáció megkívánja tőlünk. Erre a szituációra azonban mindig egy bizonyos mércét kell alkalmaznunk, mégpedig az érték mércéjét. Csak az értékek azok, amelyek ezt a mércét hitelesítik, s ezek az értékek énünk olyan mély rétegében gyökereznek, hogy – amennyiben nem akarunk hűtlenek lenni önmagunkhoz, ha nem akarjuk elárulni saját magunkat – nem is cselekedhetünk másként, mint hogy követjük őket: olyan értékek ezek, amelyek mellett egyáltalán nem is dönthetünk, és pedig egyszerűen azért nem, mert mindig is azonosak voltunk velük. Nem álljuk meg, hogy el ne ismerjük: ezzel a hipotézisünkkel a Konrad Lorenz-féle biológiai aprioriról alkotott koncepció közélébe jutottunk. Mindenesetre nem zárható ki, hogy a prereflektív axiológiai önértelmezés, ahogy ezt nevezni szeretnénk, biológiailag szubsztituált, igen, előre megformált.

Ez az önismeret teszi lehetővé – amennyiben megőrződik –, hogy az embernek tudomása van azokról az utakról, amelyek eljuttathatják az értelemhez. Egyáltalán nem szükséges tehát a páciens kezébe receptet nyomnunk, egyáltalán nem kell értelmet felírunk neki, ezt nem is tehetnénk; az azonban nagyon is leírható, hogyan kezd az ember önmagából kiindulva értelmet keresni. Az tűnik ugyanis ki, hogy úgymond három fő útírány létezik, amelyen értelemre lehet lenni: először, amennyiben teszünk valamit, tettet valósítunk meg, vagy egy művet alkotunk; másodsor, amennyiben valamit megélünk, legyen szó akár a természetről, akár a művészetről – valamit vagy valakit; és valakit lénye egyszerűségének és egyediségének egészen az alapjáig megélni azt jelenti, hogy szeretjük őt. Más szóval, értelemre lehet lenni a *via regia activán* éppúgy, mint a *via regia contemplatíván*. S végül az is bebizonyosodik, hogy, megközelítő megfogalmazásban, nemcsak a munkában és a szeretetben lelhetünk értelemre, hanem ott is, ahol egy reménytelen szituáció tehetetlen áldozataivá lettünk, olyan

sztuációé, amit nem tudunk megváltoztatni, amelyben sokkal inkább már csak a sztuációhoz való beállítódásunkat tudjuk megváltoztatni – s vele együtt önmagunkat, mégpedig úgy, hogy emberségünket tekintve érettebbé válunk, növekedünk, túlnövünk önmagunkon, s ily módon tanúságot teszünk minden emberi képesség közül a legemberibbről, azaz az ember azon képességéről, hogy személyes tragédiáját diadallá képes változtatni.

Ennek a harmadik lehetőségnek köszönhetően – annak a lehetőségnek, hogy még a szenvedésben is lehet értelmet találni – az élet potenciális értelme feltétel nélküli értelem: lehetőségét tekintve az élet minden feltétel mellett és körülmények között értelmes, még a legsanyarúbb is. Empirikus kutatások statisztikai eredményei, ami a tíz logoterápiás teszt (Viktor E. Frankl: *Ärztliche Seelsorge*, Bécs, 1982, 254.) alapján és segítségével mutatható ki, bizonyítékkal tudtak szolgálni arra nézvést, hogy az ember valóban képes értelem találni függetlenül nemi hovatartozásától, korától, intelligenciahányadosától, végzettségi fokától, jellemstruktúrájától, környezetétől; függetlenül attól, hogy vallásos-e vagy sem, és adott esetben függetlenül attól, hogy melyik felekezethez tartozik (Viktor E. Frankl: *Die Sinnfrage in der Psychotherapie*, München 1981, 63.).

Sajátosan azt a lehetőséget illetően, hogy még a szenvedésből is lehet értelmet kicsikarni, szintén létezik empirikus tanulmány: a Yale Egyetemen megvizsgált, egykor vietnami hadifogságba esett katonának nem kevesebb, mint 61%-a ismerte el, hogy a kínzás, betegség, alultápláltság és magánzárka ellenére emberileg „profitált” a hadifogságából, amennyiben belsőleg „növekedett” általa – „bölcsebb és érettebb” lett (W. H. Sledge, J. A. Boydston, and A. J. Rabe: *Arch. Gen. Psychiatry*, 37, 1980, 430–443.).

Hadd váltsam azonban be az ígéretemet, és hadd szolgáljak Önöknek *argumenta ad hominem* érvekkel. Negyed évszázadon át voltam egy nyilvános kórház neurológiai osztályának vezetője, s újból és újból alkalmam volt megfigyelni, hogyan alakítják akut és krónikus betegek kimondhatatlanul nehéz sorsukat, hogyan birkóznak meg vele – suhancok, akik röviddel kórházba szállításuk előtt még a yamahájukon „robogtak” az utcákon, és lányok, akik az előző szombaton még egy diszkóban áttáncolták az éjszakát; de engedjék meg, hogy rátérjek valami hozzánk közelebb állóra, valaki közelebb ülőre – előttem

ül, Önök között van Jerry Long. Tegnap ő maga beszélt ezen a kongresszuson, megtartotta saját előadását. Egy bűvárbaleset következtében mind a négy végtagja lebénult. A fogsora között tartott pálcikával tud írógéppel írni. Néhány évvel ezelőtt texasi otthonából levelet írt nekem, amelyből egyetlen mondatot szeretnék felolvasni Önöknek: „I broke my neck, it didn't break me. A nyakszirtemet törtem el, de én nem törtem össze. Ellenkezőleg: életem túlsordul az értelemtől. Írok, olvasok, tévét nézek, s mindenekelőtt pszichológiát tanulok – az egyetemmel egy speciális tévékészüléken keresztül vagyok kapcsolatban, így hallgathatok előadásokat, szemináriumokon vehetek részt, sőt még vizsgákat is letehetek. S meg vagyok győződve arról, hogy fogyatékoságom hozzásegít ahhoz, hogy igazán megérett pszichológiai tanácsadó váljak belőlem. I know that without the suffering, the growth that I have achieved would have been impossible.”

Nos, azt jelenti-e ez, hogy szenvedésre van szükségünk az értelem megelégséhez? Ez durva félreértés lenne. Semmiképpen nem gondolom, hogy szükséges szenvedni, inkább azt akarom mondani, hogy értelem a szenvedés ellenére, hogy ne mondjam, a szenvedés által is lehetséges – feltéve, ha szükséges a szenvedés, azaz a szenvedés okát nem lehet megszüntetni és elhárítani, akár biológiai, akár pszichés vagy szociális okról van szó; ha egy karcinóma műthető, akkor a páciens természetesen megműtik; ha egy páciens neurózissal jön hozzánk a rendelésre, akkor természetesen mindent megteszünk azért, hogy megszabadítsuk tőle – ha pedig a társadalom az, amelyik beteg, akkor politikai akciókat kezdeményezünk, mihamarabb és amíg lehetséges.

Szögezzük le: először arra kell törekedni, hogy megszüntessük, elhárítsuk a szenvedés okait; egyszóval, az aktívva tételt illeti prioritás. Kizárólag abban az esetben, amikor már semmit nem lehet „tenni”, legalábbis átmenetileg semmit – kizárólag ebben az esetben nyújt a szenvedés értelemlehetőséget. Ám a lehető legmagasabb értelemlehetőséget nyújtja. Bár nem illeti meg prioritás, helyette superioritás jár ki neki. S éppen ez, az értékek rangsorában mutatkozó fokozati különbség empirikusan is igazolható: az IMAS-intézet kimutatta, hogy kiket tisztelnek leginkább az osztrákok: nem a legnagyobb kutatókat, nem is a jelentős politikusokat, nem híres művészeket,

sem pedig az ismert sportolókat, hanem olyan embereket soroltak az első helyre, „akik nehéz sorssal birkóznak meg”, és olyanokat, „akik nagy személyes áldozatokat hoznak másokért, másokat segítenek” (a megkérdezettek 47%-a). Jerry Longra bizonyára igaz mindez: egy dokumentumfilm hatására, amelyet a texasi televízió szentelt neki, egy asszony, aki öngyilkosságra határozta el magát, közvetlenül tervezett cselekedete végrehajtása előtt letette a pisztolyt. Léteznek pszichológiai láncreakciók is. És nem csak az igaz, hogy aki magán segít, azt Isten is megsegíti, hanem ugyanúgy érvényes az is: aki magán segít, az, anélkül, hogy tudná, másokon is segít.

Ennyit a tragikus triász első aspektusáról – a szenvedésről. Most pedig térjünk rá annak második aspektusára – a bűnre. Mindig is lenyűgözött a *mysterium iniquitatis* teológiai koncepciója. Vállalva a teológiai dilettantizmus veszélyét, hadd kínáljam fel Önöknek saját értelmezésemet: a *mysterium iniquitatis* szóhasználat nézetem szerint azt fejezi ki, hogy egy gaztett, egy büntett végső soron annyiban titokzatos, amennyiben mindig marad valami, amit minden igyekezetünk ellenére már nem foghatunk be az okok és okozatok hálójába, amelyben a bűn aztán elillanna, úgyhogy akkor már tulajdonképpen többé nem emberi, azaz esendő lénnel lenne dolgunk, hanem már csak egy javításra szoruló géppel. Ezzel azonban már meg is fosztanánk a tettest emberi méltóságától, amennyiben elvitatnánk emberléte sajátosságait, tudniillik a szabadságot és felelősséget. S ezt a tettes érzi is, nagyon is pontosan érzékeli. Innen eredeztethető az is, hogy a pszichológusok azon fáradozásaira, hogy egy büntettet erre vagy arra vezessenek vissza, illetve ebből vagy abból vezessenek le, a tettes csak szarkazmussal reagál: „the criminal never has a chance to explain himself”, írja nekem egy illinoisi fegyintézetből a 87 084-es „szám”. „He is offered a variety of excuses to choose from. Society is blamed and in many instances the blame is put on the victim.” Ami azt jelenti, hogy a bűnöző nem számíthat valódi megértésre. Csak azzal számolhat, hogy kifogások egész sorát kínálják fel neki.

Veszélyes bűnözők, akik előtt a San Francisco melletti, hírhedt San Quentin fegyház – ahol még mindig van gázkamra – vezetője meghívására tartottam előadást, másképp reagáltak, amint kifejtettem nekik: „Ti éppúgy emberek vagytok, mint én, s emberként szabadok és felelősek. Ti megfosztottátok magatokat a szabadságtól

azáltal, hogy értelmetlenséget, büntettet követtetek el, vétkessé váltatok. Nem akartok felelősségetek mellett hitet tenni, s túlnőni bűnösségeteken? Ismeritek a Szabadság-szobrot. Ott áll országotok keleti partján. Mi lenne, ha ti itt, a nyugati parton felállítanátok a felelősség szobrát?” A szobrot mind a mai napig nem állították fel; azt azonban „megértették”, mégpedig kimutathatóan, amit ki akartam ezzel fejezni (Joseph B. Fabry: *Das Ringen um Sinn*, Freiburg im Breisgau 1980, 36. k.).

Egyszer egy konkrét eset, annak idején a steinhofi tömeggyilkos néven elhíresült személy esetével szemléltettem, hogy az ember milyen messzemenően képes saját bűnén és ezzel együtt önmagán túlnőni (*Franz Kreuzer im Gespräch mit Viktor E. Frankl*, Wien 1982, 81.). Esete példaértékű, s hallatán az kellene hogy eszünkbe jusson, hogy az ember nem „már csak ilyen, és nem lehet más”, hanem „mindig képes arra, hogy mássá legyen”,³ s ha ezt a képességét elvitatjuk tőle – még ha büntettet hajtott is végre –, az azt eredményezné, hogy mi magunk is, a magunk részéről is bünt követnénk el. Embernek lenni éppen azt jelenti: előbb mindig döntenem kell arról, hogy mivé legyek, ami pedig együtt jár azzal, hogy magamra kell vállalnom a felelősséget azért, amit magamból csináltam. Mindebből következik, hogy ha valakit annak alapján ítélnék meg vagy talán még el is ítélnék, amit biológiai (öröklődés, de nemzetiség is), pszichés (nevelés és képzés) és szociális (társadalmi és gazdasági körülmények) adottságként magával hozott, nem pedig annak alapján, amit ő mindebből kihozott, akkor eleve jogtalanságot követnek el vele szemben.

Apropó, nemzetiség: ha már bűnről beszélünk, szót kellene ejtenünk az úgynevezett kollektív bűnről is. Nem akarom megismételni, milyen érveket sorakoztattam fel már 1947-ben a kollektív bűn gondolatával szembeszegülve (Viktor E. Frankl: *Der Wille zum*

3 Magától értetődik, hogy az a kölcsönös segítség, ami a különféle önségítő csoportoknak köszönhető, megsokszorozza a megváltozás, a megjavulás esélyeit. Előtte van Frank E. hozzám intézett levele – amikor még egy floridai fegyházban ült, ő volt a „020670-es szám”. Az ő írásából idézek: „I have started a logotherapy group here for ex-felons. We are 27 strong and the newer ones are staying out of prison through the peer strength of those of us from the original group. Only one returned – and he is now free.” Nosza, rajta – itt a követendő példa!

Sinn, Bern 1982, 96 kk.), hanem csak arra szorítokozom, hogy rámutassak, micsoda didaktikai trükkökre van időnként szükség ahhoz, hogy szembeszálljunk azzal az olcsó demagógiával, amit ennek kapcsán oly szívesen hangoztatnak. Egy napon egy *cocktail party* alkalmával az alabamai Little Rockban a ház úrnője azzal a csípős megjegyzéssel illetett, hogy hogyan tettem túl magam azon, hogy legtöbb könyvemmet németül írtam – „Adolf Hitler nyelvén”. Mire én azt kérdeztem, vethetnék-e egy pillantást a konyhájára. Ott az evőeszközöket kezdtem vizslatni. „Micsoda”, kiáltottam fel színlelt megrökönyödéssel, „Ön még mindig használ késeket? Nem gondolt arra, hány gyilkos ölte meg késsel az áldozatát?” Nem is volt rá szükség, hogy tovább védekezsem.

Hátravan még a tragikus triász harmadik aspektusának tárgyalása – a szenvedés és bűn után –, s ez nem más, mint a halál; azonban nemcsak a halálról van szó, hanem az életről is, ami szüntelen elmúlást jelent, tudniillik annyiban, amennyiben létezésünk minden egyes pillanata tovatűnik, elhal; ám ez a radikális mulandóság nem éppen felszólítás-e arra, hogy minden pillanatot használjunk ki, ami azt jelenti, hogy teljesítsük ki a benne rejlő lehetőséget, valósítsuk meg értelmét? Nem éppen felelősségre szólít-e fel a mulandóság – ahogyan „a logoterápia kategorikus imperatívuszában” kifejezésre jut: élj úgy, mintha másodszor élnél, és először mindent olyan rosszul csináltál volna, mint ahogyan – attól tartasz – most is cselekedni készülsz.

Ami pedig az értelem beteljesítésének lehetőségeit illeti, nos, kizárólag a lehetőségek azok, amelyek mulandók. Amint ugyanis egyszer megvalósítottuk őket, akkor egyszer s mindenkorra megvalósultak; mert azt a lehetőséget, amelyet valósággá változtattunk, úgyszólván belementettük a múlt-létbe, ahol semmi nem vész el visszavonhatatlanul, hanem oltalmat élvez, elveszithetetlenül megőrződik, megmenekül a mulandóság elől. Semmi és senki nem változtathat rajta, nem tudja meg nem törtéنتé tenni. Mi mindig csak a mulandóság tarlóját látjuk – és nem vesszük észre a teli csűröket, amibe életünk aratását begyűjtöttük –, a cselekedeteket, amelyeket megtettünk, a műveket, amelyeken munkálkodtunk, a szeretetet, amellyel szerettünk, és a szenvedéseket, amelyeket bátorsággal és méltósággal kiálltunk. Hiszen ez az, ami egy ember értékét adja, a jelenben való minden

hasznosságán túli értékét: azt az értéket, amely a múlt felől vezethető le és ezért eltörölhetetlen. A teljesítményorientált társadalom s vele karöltve az ifjúság bálványozása hajlik arra, hogy megvesse az idős embert, mert társadalmi hasznosságát csekélynek ítéli; ő azonban nem megvetést, még csak nem is szánalmat érdemel. Meglehet, hogy egy fiatalember látja a jövőjében rejlő lehetőségeket – az idős ember viszont mindazt tudja, ami a múltban beteljesült; s valójában ez számít.

Így hát látjuk, hogy a lehetőséget illetően nemcsak a feltétel nélküli élet feltétel nélküli értelme létezik, hanem az ember feltétel nélküli értéke is. Ez adja az ember méltóságát, ami független minden haszonértéktől. Aki ezt nem hajlandó elismerni, az csak saját inkonzekvenciájának köszönheti, ha nem az „életre méltatlan életek megsemmisítése” mellett száll síkra, ahogy ezt annak idején nevezték, tehát a szenilisek, a demensek, a debilek és talán még a sterilek eutanáziája mellett is; hiszen, véleményem szerint Hitler eutanáziaprogramját sem egy nemzeti-szocialista minisztériumban eszelték ki, hanem nihilista írók és főiskolai tanárok íróasztalánál és előadótermeiben már rég elő volt készítve, s ezzel ma is számolnunk kell. Ahelyett, hogy olvasóikat ellenállóvá tennék a nihilista korszellemmel szemben, még saját értelmetlenségérzésükkel is megfertőzik őket.

Effajta indoktrinációra nemcsak akadémiai körökben kerül sor, hanem az analitikus díványán is, bár – szerencsére – egyre ritkábban. Ily módon az analízis tana olykor üresjárattá válik.⁴ George A. Sargent ebben az összefüggésben „learned meaninglessness”-ről beszél, majd így folytatja: „I remember a therapist I saw only briefly a long time ago. ‘George’, he said, ‘you must realize that the world is a joke. There is no justice, everything is random. Only when you realize this will you understand how silly it is to take yourself seriously. There is no grand purpose in the universe. It just is. There’s no particular meaning in what decision you make today about how to act.’” (*Transference and Countertransference in Logotherapy, The International Forum for Logotherapy, Volume 5, Number 2, Fall–Winter 1982, 115–118.*)

Óvakodunk attól, hogy ily módon általánosítsunk. Alkalmazkodnunk kell azokhoz a képzési és vizsgaszabályzatokhoz, amelyekben

4 Az eredetiben szójáték: *Lehranalyse – Leeranalyse. (A ford.)*

más pszichoterápiai iskolák megállapodtak. Röviden, bizonyos fokig együtt kell vonítanunk a farkasokkal; azonban, ha ez így van, akkor nekünk farkasbőrbe bújt bárányoknak kell lennünk, azaz semmiképp nem szükséges emberképünket megtagadnunk és hűtlennek lennünk a logoterápia azon elveihez, amelyek más irányzatoktól olyannyira megkülönböztetnek bennünket. Nem eshet túlságosan nehezünkre, hogy hűségesek maradjunk hozzájuk. Hiszen Elisabeth Lukas úgy véli, a pszichoterápia története nem ismer még egy irányzatot, ami oly mértékben lenne dogmáktól mentes, mint a logoterápia. Ami engem illet, az első Logoterápiai Világkongresszuson tartott ünnepi előadásomnak (San Diego, Kalifornia – 1980. november 6–8.) a *The Degurufication of Logotherapy* volt a címe, amivel azt akartam programszerűen kifejezésre juttatni, hogy nem célunk mások utánzása. A logoterapeutáknak nem kell fogadalmakat tenniük, nem kell egy ortodoxia iránti engedelmességet fogadniuk, szüzességi fogadalommal sem gyanúsíthatók – meglehet, hogy szegénységi fogadalom gyanújába keverednek, hiszen más módszerekkel anyagilag talán jobban boldogulnának: hozzájuk viszonyítva egy logoterápiai kezelés általában lényegesen kevesebb ideig tart –, úgyhogy Claude Farris kaliforniai pszichológus meg is állapította: „logotherapy proved so effective in many cases in my experience that at times it almost works me out of business” (ha ez így megy tovább, hogy az eredményes kezeléshez ilyen rövid idő is elég, bezárhatom a boltot).⁵

A logoterápia nem doktrína, amit rákényszerítenek valakire, nem kényszer, hanem kínálat. A logoterápia nem hasonlatos a keleti bazárhoz, ahol az emberre rátukmálnak valamit; sokkal inkább

5 Farris megjegyzése tulajdonképpen nem általában vonatkozik a logoterápiára, hanem sajátosan a paradox intenció logoterápiás technikájára. Hiszen nem kettős értelemben is ellentette a paradox intenció a „tragikus optimizmusnak”? Ugye a paradox módon intendáló páciens úgy fog viselkedni, hogy épp a legrosszabbat kívánja magának, ami vele történhet, pontosan azt a katasztrófát, amitől annyira fél. Pontosabban fogalmazva úgy fog viselkedni, hogy nemcsak paradox módon intendál, hanem ezt a paradox intenciót lehetőleg mindig viccesen fogalmazza meg. Nemcsak a szemébe kell néznie a „veszélynek”, hanem az arcába is kell kacagnia. Egyszóval, jobban mondva két szóval, „komikus pesszimizmust” gyakorol.

szupermarkethez hasonlít, amit bebarangol az ember, hogy azt válassza ki magának, amit felhasználhat.

Hölgyeim és Uraim,

aki pszichiáter, ráadásul még bécsi is, és ad magára, az Freud-idézettel kezdi az előadását – én ezzel fejezem be a sajátomat: „Ha megpróbálnánk a legdifferenciáltabb emberek egy csoportját ugyanolyan mértékben az éhezésnek kitenni, a parancsoló táplálkozási szükséglet növekedésével elmosódnának az egyéni különbségek, és helyükbe a csillapíthatatlan ösztön uniformizált megnyilvánulásai lépnének.” (*Gesammelte Werke*, Band V, 209.) Eddig Sigmund Freud. Hála Istennek ő mentesült attól, hogy belülről ismerje meg a koncentrációs és hadifogolytáborokat. Az ő kísérleti alanyai a plüsskultúra idején kényelmes korabeli makart stílusú heverőkön feküdtek, nem Auschwitz és Sztálingrád mocskában. Ott ugyanis a „különbségek” nem „elmosódtak”, hanem felerősödtek: az emberek ott differenciáltabbakká váltak, felfedték álarukat, lelepleződött, hogy ki a gazember, és ki a szent. Korábban ódzkodtam attól, hogy ebben a vonatkozásban szentekről beszéljek; amióta azonban Maximilian Kolbe atyát szentté avatták, vonakodás nélkül tehetem ezt; de szent emberek helyett szívesebben használom egyszerűen a ’becsületes ember’ kifejezést – azonnal hozzátéve, hogy ők vannak kevesebben. „Sed omnia preacleara tam difficilia, quam rara sun”, mondja Spinoza – *Etika* című főművének utolsó mondata ez. De nem éppen e „ritkaság” szólít-e fel bennünket arra, hogy a becsületes emberek kisebbségéhez csatlakozzunk? Rossz a világ, de minden csak még rosszabb lesz, ha nem nyújtja minden egyes ember saját maga legjavát.

Auschwitz óta tudjuk, mire képes az ember. És Hiroshima óta tudjuk, mi forog kockán.

Fordította: *Bruncsák István*

A fordítást lektorálta: *Kalocsai Varga Éva*

MŰHELY

Sárkány Péter

A játékértelmezés rétegei Eugen Fink filozófiájában¹

Kulcsszavak: *filozófia, játék, fenomenológia, hétköznapi értelmezés, kozmológiai értelmezés, nevelésfilozófia*

Rövid tanulmányom Eugen Fink munkásságából a játék fogalmára vonatkozó legfontosabb aspektusokat elemzi. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy a játékértelmezés milyen dimenziói különíthetők el Fink filozófiájában.² A gondolatmenet a játék filozófiai problémájából indul ki, majd kizárólag a különböző értelmezési dimenziók elkülönítésére vállalkozik. Tehát az alábbiakban tudatosan eltekintek Fink filozófiájának és a játék fogalmának filozófiatörténeti kontextualizálásától.³

Filozófia és játék

Eugen Fink szerint nem magától értetődő, hogy a filozófia a játék iránt érdeklődik.⁴ Kérdéses, hogy egyáltalán a filozófia méltó tárgyává válhat-e egy olyan jelenség, amelyre a belefeledkezés öröme jellemző. A filozófia ugyanis a szigorú és absztrakt gondolkodást részesíti előnybe. A játék és filozófia egymás ellentéteinek tűnnek.⁵ A filozófia

1 A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001., *Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen* című projekt támogatta.

2 A filozófia és neveléstudomány kapcsolatát Eugen Fink munkásságában egy önálló tanulmányban vizsgálom meg (Sárkány 2018).

3 Fink munkáságához lásd többek közt: Bruzina 2004; Böhmer 2006; Varga 2011.

4 Fink 2010, 30.

5 Uo.

hagyományosan inkább az olyan egzisztenciális tapasztalatokhoz kötődik, amelyeket többek közt a szorongás, a bűn, a kételkedés és a kétségbeesés fogalmai írnak le.⁶ A játékról nehéz elképzelni, hogy a filozófia méltó tárgya lenne, hangsúlyozza Fink, mivel az élet naivitását és nem a gondolkodást vagy a kritikai szemléletet érvényesíti. „A játékos egzisztenciális közvetlensége örömtelien mozog a lét és a látszat labirintusában – a gondolkodás egzisztenciális megtörtsége megpróbál áthatolni minden látszatszerűn, hogy kieroszakolja az igazi lényegét. A filozófia varázstalanítani, feltárni, leleplezni akar, az ész fényénél ki akarja szakítani a dolgokat az elrejtettségükből...”⁷

A játék mellékes fenoménnek tűnik a gond, a munka vagy éppen a lélek üdvének komoly ügyei mellett.⁸ Komolytalan, szórakozásra és kikapcsolódásra alkalmas dolog, még akkor is, ha elismerjük például a játék terápiás hatását.⁹ Fink emlékeztet, hogy a filozófia tárgyaihoz Isten, lélek és szabadság tartoznak, de arra is felhívja a figyelmet, hogy a gondolkodás révén a filozófia mindenkor maga dönti el, hogy melyek a vizsgálódásra méltó témák.¹⁰ Lényeges kérdésként merül fel, hogy a játék esetében milyen emberi realitásról beszélünk, a gyermekkori tevékenységen kívül.¹¹ Még akkor is, ha fogalmilag nehezen értelmezhető, így Fink, a játék fenoménje tagadhatatlanul adott. Ezért a játék fenomenológiai és antropológiai vonatkozásait elemezni lehet. A játék alapvető emberi lehetőség, amely sajátos megértési struktúrával rendelkezik. Fink írásaiban azonban a fenomenológiai, ontológiai és antropológiai vonatkozásokon túl a játék kozmológiai jelentőségére, a „világjátékra” (*Weltspiel*) is rákérdez.¹²

6 Uo. 31.

7 „Die existenzielle Unmittelbarkeit des Spielers bewegt sich lustvoll im Labyrinth von Sein und Schein – die existenzielle Gebrochenheit des Denkers versucht, einen Durchstoß durch alles Scheinhafte auf das wahre Wesen hin zu erzwingen. Die Philosophie will enteubern, enthüllen, entschleiern, will die Dinge aus der Verborgenheit in das Vernunftlicht reißen [...]” Fink 2010, 239. – *A tanulmányban szereplő Fink-idézetek a szerző fordításai.*

8 Fink 2010, 31.

9 Fink 2010, 32.

10 Uo.

11 Uo. 37.

12 Fink 2010.

Ebben a megközelítésben a „világjáték”, az emberi játékhoz hasonlóan, az ember és a világ kapcsolatát kifejező spekulatív szimbólum, mely a világban létezőnek és magának a világnak a metaforája.¹³

Fink filozófiai munkáiban a játék fogalmának legalább öt dimenzióját különíthetjük el: a hétköznapi, a fenomenológiai, az antropológiai, a kozmológiai és a nevelésfilozófiai játékértelmezést. Ezek a jelentésrétegek szorosan összefüggenek, feltételezik, és részben átfedik egymást.

Hétköznapi értelmzés

A hétköznapi értelmzés a játékot a létezés marginális jelenségeként kezeli. Olyan szavak társaságában kerül említésre, mint a felüdülés, a lazítás, a „jótékony hatású szünet”. Ezek a szavak jól jelzik, hogy a játék a munkával és egyáltalán a komoly élettel szemben értelmeződik.¹⁴ A hétköznapi felfogás szerint a játék, az élet komoly dolgaihoz képest, komolytalan és önkényes jelenség, egyfajta „kiegészítő fenomén”.¹⁵ A felszínes mindennapi megközelítésben, említi ki Fink, a játékot bagatellizáljuk.

„Játszunk – de éppenséggel félig-meddig a tréfa, a szórakozás, az időmulasztás, a munkától való időszakos védekezés miatt, talán éppen terápiás szándékkal – a feloldódás, a regenerálódás és a súlyos életkomolyságtól való távolságtartás céljából. Az ember igényli a játékot, mint az alvást.”¹⁶

Az említettekén kívül a hétköznapi értelmzés a játékot inkább az élet kezdeti szakaszához köti, a gyermekkor fontos sajátosságaként, vagyis a gyermek játszik igazán. Fink hangsúlyozza, hogy a halál az élet végéhez, a szerelem az élet közepéhez, a játék pedig az élet elejéhez tartozik.¹⁷

13 Fink 2010, 39.

14 Uo.

15 Fink 1979, 359.

16 „Man spielt – aber eben doch nur halbwegs, zum Scherz, zur Unterhaltung, zum Zeitvertrieb, zur zweitweiligen Abschirung von der Arbeitsform, vielleicht sogar in einer therapeutischen Ansicht – um sich aufzulockern, zu regenerieren, dem schweren Lebensernst sich zu entziehen; man gebraucht das Spiel wie den Schlaf.” Fink 1979, 359.

17 Uo. 360.

A játék felületes hétköznapi értelmezése kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy melyek lehetnek a játék folyamatának lényeges aspektusai, és mindez hogyan viszonyul az emberi létezés Fink által elkülönített többi alapfenoménjeihez (munka, szeretet-szerelem, halál stb.).¹⁸

Fenomenológiai értelmezés

A fenomenológiai elemzés a mindenki által hozzáférhető játék tapasztalatból indul ki és ennek alapján vázolja a jelenség legalapvetőbb vonásait. Fink a játékfogalom struktúraelemzését végzi el.¹⁹ Mindenekelőtt a játék tevékenységében érvényesülő öröm (*Lust*) aspektusát emeli ki.²⁰ A *játékorom* (*Spiellust*) sajátos hangoltság, amelyben vegyesen van jelen a valóság és valótlanág, a belefeledkezés öröme vagy éppen a szomorúság.²¹ A játékszenvedély a lélek katarziszt váltja ki. A *játékorom* nem kizárólag öröm a játékban (*Lust im Spielen*), hanem a játék öröme (*Lust am Spiel*).²²

A *játékértelem* (*Spielsinn*) a következő lényeges vonása a játék fenomenójának.²³ Önmagában egy ismétlődő ritmikus mozgás még nem nevezhető játéknak. A játék feltételezi az értelmességet a benne részt vevők és az azt esetleg csak szemlélők vonatkozásában.²⁴

A játékstruktúra része a *játékközösség* (*Spielgemeinde*) is. „A játék a szociális egzisztencia egyik alapelehetősége.”²⁵ A játékot egymással játsszuk, közösségben zajlik. Ez akkor is így van, ha nem minden játékos van reálisan jelen.

A *játékszabály* (*Spielregel*) szintén fontos megemlítendő aspektus. Szabályokhoz igazodik minden játék, így például a kártyajáték vagy

18 Vö. Fink 1979.

19 Fink 2010, 19.

20 Fink 1979, 364; Fink 2010, 19.

21 Fink 1979, 364.

22 Uo.

23 Fink 2010, 20.

24 Uo.

25 Uo.

a gyermek játéka.²⁶ A szabályok viszont nem törvények, hanem a játék keretén belül a résztvevők beleegyezésével alakíthatók, vagy akár az érintettek úgy is dönthetnek, hogy egy teljesen új játékformát és játékszabályrendszert dolgoznak ki. A játékban a szabály és az alkotó improvizáció sajátos összefüggésben áll.

Természetesen ennek a tevékenységnek a szerves részét képezi az az eszköz, amivel a játékban a résztvevők játszanak. A *játékeszköz* (*Spielzeug*) meghatározása nehézségbe ütközik, mivel nem lehet kizárólag csak bizonyos dolgokat ennek minősíteni. Játékeszköz lehet az ember által előállított dolog, de nem feltétlenül, hiszen akár „egy egyszerű fadarab, egy letört ág ’babaként’ fungálhat.”²⁷ A játékban az ember két dimenzióban él. Ennek megfelelően a játékeszköz kettős jellegével is tisztában van. Egyfelől egy egyszerű valóságos tárgyról van szó, másfelől viszont ez a tárgy a játékban rejtélyes valóságként adott.²⁸

A *szerép* is fontos eleme a játéknak.²⁹ Különbséget teszünk a reális ember és a játékban részt vevő szerepember között. Fink itt is a kettős szféra jelenlétére hívja fel a figyelmet, és arra, hogy különbséget teszünk szerepet játszó és egy őrült ember között, hiszen ez utóbbi nincs ennek a kettőségeknek a tudatában.³⁰

Végül Fink szerint a játékstruktúra utolsó és legfontosabb lényegi vonása a *játékvilág* (*Spielwelt*), amelyben minden eddig említett momentum egyesül.³¹ „Minden játék a játékvilág mágikus alkotása.”³² Egy olyan rejtélyes elképzelt dimenzióról van szó, amely a valódi világban zajlik. Igazából nincs helye a valóságos térben és időben, mégis sajátos tere és ideje van. A játék struktúrájának elemeit magába foglaló és azokon keresztül érvényesülő játékvilág egy összetett jelenség, amelyről első megközelítésben nehéz megállapítani, hogy hol található, mivel egyértelműen nem azonosítható sem a dologi, sem a

26 Fink 1979, 365.

27 Fink 2010, 21.

28 Vö. uo. 22.

29 Fink 1979, 367; Fink 2010, 22.

30 Fink 2010, 22.

31 Fink 1979, 379; Fink 2010, 22.

32 Fink 2010, 22.

lelki valósággal. „A játékvilág nem egy pusztá gondolatvilágban lebeg, mindig van reális színhelye, de soha nem egy reális dolog a reális dolgok között. Mégis feltétlenül szüksége van reális dolgokra, hogy azokhoz tartsa magát. Ez azt jelenti, hogy a játékvilág imaginárius jellemzője nem tisztázható kizárólag a lélek bensőségében megnyilvánuló örületként, amely a dolgok között és a dolgok kapcsolatában egyáltalán semmilyen módon nem fordul elő.”³³

Antropológiai értelmezés

A játék Fink szerint létezésünk alapvonása, ezért egyetlen *antropológiai* vizsgálódásból sem hiányozhat.³⁴ A filozófiai antropológia elsődlegesen nem a játék empirikus összefüggései iránt érdeklődik, hanem az emberi játék (*Menschenspiel*) specifikus struktúrájában megvalósuló létmegértés kidolgozására törekszik.³⁵ Ennek a sajátos létmegértésnek a vázolása előtt fontos hangsúlyozni, hogy Fink filozófiai antropológiájában a játék az emberi ittlét öt alapvető fenomenjei közé tartozik. Az öt fenomén a halál (*Tod*), a munka (*Arbeit*), az uralom (*Herrschaft*) a szeretet-szerelem (*Liebe*) és a játék (*Spiel*). Ezeknek a fenoméneknek a kiemelésével Fink nem tagadja az emberi egzisztencia hagyományos kategóriáinak, mint az észnek, a nyelvnek, a történelemnek és szabadságnak a jelentőségét, de felfogása szerint ezek a fogalmak csak az egzisztencia absztrakt és individuális megragadását teszik lehetővé. Ráadásul például az észet vagy a szabadságot sokszor az abszolút ész vagy az abszolút szabadság felől közelítik meg.³⁶ Ezzel szemben Fink egy olyan antropológia kidolgozásán fáradozik, amely kizárólag az ember önmegértésére támaszkodik. Ennek az önmegértésnek szerves része, hogy az ember véges lény, és létezésében másokkal osztozik.

33 „Die Spielwelt schwebt nicht in einem bloßen Gedankenreich, sie hat immer einen reellen Schauplatz, aber ist doch nie ein reelles Ding unter den reellen Dingen. Doch braucht sie notwendig reelle Dinge, um daran Anhalt zu haben. Das besagt, daß der imaginäre Charakter der Spielwelt nicht aufgeklärt werden kann als ein Wahn, der nur in der Innerlichkeit einer Seele besteht, aber unter und zwischen den Dingen übehaupt in keiner Weise vorkommt.” Fink 2010, 23.

34 Fink 1979, 369.

35 Uo. 370.

36 Uo. 434.

Ezért Fink tézisként állítja, hogy az ész, a szabadság, a nyelv és a történetiség a halál, a munka, az uralom, a szeretet-szerelem és a játék koegzisztenciális struktúráin alapulnak.

„A dolgokra és a világra vonatkozó emberi létmegértés is érintett azáltal, hogy végesek vagyunk, a halál árnyékában lakozunk, arcunk verejtékében fáradozunk, egymással harcolunk és játszunk. Fragmentumok vagyunk, akik kiegészítést keresnek. [...] Az ember ugyanis nem csak egy formális „viszony a léthez mint léthez”, hanem a szeretet és a harc, a munka és a játék létmódjában.”³⁷

Az ember fragmentum, de olyan fragmentum, s ez Fink antropológiájának az egyik alapvető belátása, amelyik folyamatosan viszonyul önmagához, másokhoz, a dolgokhoz és a világhoz.³⁸ Az öt alapfenomén éppen az emberi viszonyulás legfontosabb aspektusait vázolja, az ember létmegértése ezekben és a köztük lévő kapcsolatokban bontakozik ki. Az egyes alapfenomének között Fink nem állapít meg hierarchiát, mindegyik egyaránt lényeges fenoménja az emberi létezésnek. Mégis filozófiai szempontból a játékban megvalósuló létmegértés a többi fenoménhez képet eltérő vonásokat mutat.

A játékban fejeződik ki a fantázia képessége, melynek segítségével az ember a lehetőségeihez fér hozzá.³⁹ Az ember sajátos egzisztenciális lehetősége, hiszen – hangsúlyozza minduntalan Fink – sem az állat, sem Isten nem tud játszani. Egy olyan véges lény lehetősége, aki a valóság és a lehetőség köztes terében létezik.⁴⁰ A játékban következmények nélkül próbálhatjuk ki a lehetőségeinket. „Amíg csak játszunk, nem lépünk át semmilyen Rubicont – sem a harcban, sem a szerelemben.”⁴¹ A játékban átéljük az alkotás örömét, minden és bárki lehetünk, sőt, a játékban lehetőségünk van az elszalasztott

37 „Auch das menschliche Seinsverständnis hinsichtlich der Dinge und der Welt wird davon betroffen, daß wir endlich sind, im Schatten des Todes wohnen, uns mühen im Schweiß unseres Angesichts, miteinander kämpfen und Spielen, 'Fragmente' sind, die 'Ergänzung suchen. [...] Der Mensch ist eben nicht nur formell 'ein Verhältnis zum Sein als Sein', er ist dies der Seinsweise der Liebe und des Kampfes, der Arbeit und des Spiels.” Fink 1979, 442.

38 Vö. Fink 1992, 176.

39 Fink 1979, 356.

40 Uo. 357.

41 Fink 2010, 88.

lehetőségeinket megismételni.⁴² Az alkotás teremtő ereje a játékban csak a haszontalan *nem valóságosságban* (*Umwirklichkei*t) bontakozhat ki. A *nem valóságosság* az emberi játék lényegi vonása. Fink szerint filozófiai szempontból éppen a játék eme valóságos *nem valóságossága* a lényeges momentum, amelyben a lét és látszat furcsán korlátozódik.⁴³ A játék fogalma a semmi filozófiai alapproblémájával kapcsolódik össze. Kérdésként merül fel az is, hogy a játék-látszat (*Spiel-Schein*) hol található. Mindenképp objektív dologról van szó, amely azonban „nem pusztán az emberi lélekben van [...]. Objektív – és mégsem tárgy a többi tárgy mellett.”⁴⁴

Kozmológiai értelmezés

Az antropológiai megközelítéstől Fink elkülöníti a játék *kozmológiai* értelmezését, amely már elhagyja a fenomenológiai megközelítés talaját, és a spekulatív filozófiának ad teret. A játék struktúrájának a leírásából kiderült, hogy a játék létrehozza a játékvilágot, a látszat sajátos szféráját. A játékvilágban a játékszer reprezentál valamit, szimbólummá válik. Ebből következik, hogy „az emberi játék [...] a világ és az élet értelemmegnyilvánulásának szimbolikus cselekedete”⁴⁵ Fink arra hívja fel a figyelmet, hogy a játék által felvetett ontológiai problémák nem merülnek ki a játékvilág „létmódjának” és a játékeszközök szimbolikus értékének az elemzésével, hanem arra is törekedhetünk, hogy a játékot az élet értelme felől határozzuk meg.⁴⁶ Fink ezzel tudatosan a spekulatív filozófia talajára lép és kiemeli, hogy korábban számos filozófus élt azzal a lehetőséggel, hogy a világ fogalmát egy létező hasonlatával írta le.⁴⁷ Fink úgy látja, hogy a játék jelensége erre különösen alkalmas. Többek közt Hérakleitosz és Nietzsche aknázza ki a játékban mint spekulatív

42 Uo. 89–90.

43 Uo. 92.

44 Fink 2010, 93.

45 Uo. 28.

46 Uo.

47 Fink itt Thalész (víz), Platón (fény) és Hegel (szellem) példáit említi. Lásd: Fink 2010, 28.

világmetaforában rejlő filozófiai lehetőségeket.⁴⁸ A játék azért különösen méltó témája a filozófiának, mert ezzel az „önmagában kérdés nélküli” kerül a gondolkodás középpontjába.⁴⁹ A játék semmi másához nem hasonlító módon tárja fel az ember és a világ viszonyát. Ezért Fink szerint az emberi játéknak „világjelentése” (*Weltbedeutung*), „kozmosztranszparenciája” (*kosmische Transparenz*) van.⁵⁰ Tehát az emberi játék világi (*weltlich*) jellege a kérdés. Az ember és a világ viszonya nem két világon belüli dolog viszonyaként írható le. Az ember nem úgy van benne a világban, mint „a kukac az almában”.⁵¹ „A világ ugyanis nem tárgy, hanem minden tér tere és minden idő ideje.”⁵² Fink írásaiban következetesen különbséget tesz a világ szűk értelemben vette fogalma és az átfogó kozmológiai fogalma között. Fink meggyőződése, hogy a játék kozmosz metaforája révén képesek vagyunk a világ átfogó és fogalmilag megragadhatatlan jellegének az értelmezésére. Ehhez azonban az empirikus tudományok és a filozófia bevett tudományos megközelítést egyaránt mellőzni szükséges. Vagyis Fink itt nem a játék antropológiai vonatkozásainak vagy a játékban megvalósuló létmegértés pontosabb leírására törekszik, hanem az embernek a „világhelyét” (*Weltstellung*) a játék felől kívánja értelmezni. Ezt a módszertani megfontolást érdemes szó szerint idézni: „Itt nem arról van szó, hogy egy ontikus fenomént vizsgáljuk és leíró fogalmakkal rögzítjük, de arról sem, hogy az emberjáték ontikus fenoménjét ontológiailag jellemezzük, létszerkezetében létfogalmakkal határozzuk meg; itt valami igen egyszerűbből és eredendőbből van szó: Az ember világhelyének felfogásáról a játék bizonyos értelmezésének vezérlésével.”⁵³ A célkitűzés megvalósítása

48 Uo.

49 Fink 2010, 42.

50 Uo.

51 Fink 2010, 43.

52 Uo.

53 „Es geht hier nicht darum, ein ontisches Phänomen zu untersuchen und in deskriptiven Begriffen festzuhalten, noch darum, das ontische Phänomen des Menschenspiels 'ontologisch' zu charakterisieren, in seiner komplexen Seinsverfassung seinsbegrifflich zu bestimmen; es geht hier um etwas Einfacheres und Ursprünglicheres: um ein Begreifen der Weltstellung des Menschen unter Führung eines bestimmten Verständnisses vom Spiel.” (Fink 2010, 51)

érdekében Fink többek közt a játék világiságát (*Weltlichkeit*) elemzi, és ennek három jelentését különíti el.

Az első a világegészhez való tartozás, a világon belülség. Fink rámutat arra, hogy az így felfogott világiság számos különbséget foglal magába. „A valóságos és lehetséges differenciáját, az eltérő mozgásformákat, az egységet és különbséget”, az eidoszt, a kategóriát az individualitás stb.⁵⁴ Ezek segítségével azonban, figyelmeztet Fink, nem tehetünk különbséget a világon belüli dolgok és maga a világ között.⁵⁵

A világiság második értelme magának a világnak működése (*Walten der Welt*), amely egy felfoghatatlan, nem megragadható folyamat.

A világiság harmadik terminusa a világot az ember vonásának tekinti, azt, hogy az embernek sajátos helye van a világban. Nem úgy fordul elő, mint a természetesen létrejövő vagy mesterségesen előállított dolgok, hanem az ember világisága abban nyilvánul meg, hogy megértően viszonyul önmagához és ahhoz, ami körülveszi.⁵⁶

Az említetteken kívül Fink a világiság egy negyedik gyakran használt jelentést is elkülönít, amely a vallásos megközelítések sajátja. A világiság itt az érzékelhető világra (*mundus sensibilis*) vonatkozik, amely szemben áll a magasabb rendűnek tartott szellemi világgal (*mundus intelligibilis*).

A világiság lehetséges fogalmainak elkülönítését követően Fink arra mutat rá, hogy ezek alapján a játék eltérő értelmezései adódnak. A játék kozmikus hasonlatában és a „világjáték” fogalmában Fink számára az egyes nézőpontokból adódó értelmezési különbségek összeérnek. A világ: „Játék, játékos nélkül”.⁵⁷

Nevelésfilozófiai értelmezés

A fent kibontott értelmezések mellett ismereteim szerint Fink szövegei közül csupán egy előadás vázlatja tárgyalja kifejezetten a játék „filozófiai-pedagógiai” problémáját. Ez a vázlat elsősorban a játék hétköznapi

54 Fink 2010, 205.

55 Uo.

56 Vö. uo. 206–207.

57 Uo. 214.

és fenomenológiai aspektusait emeli ki.⁵⁸ Ezek a belátások kifejezetten ösztönözhetik a pedagógiai reflexiót. Azt tapasztalhatjuk ugyanis, hogy a pedagógia gyakorlatában a játék hétköznapi értelmezése érvényesül. Például a játékra szánt „külön” idő, amely után komoly oktatás következik. Az iskolarendszerben jellemzően a játék elkülönített térben és időben zajlik. A korosztályok tekintetében az is érdekes, hogy a „felnőttképzés” vonatkozásában ritkán említik a játékot mint lehetőséget. Ezek a példák is jól jelzik, hogy Fink elemzése a játék hétköznapi, fenomenológiai és antropológiai dimenzióról fontos belátásokat szolgáltathatnak a nevelésemélet és a pedagógia gyakorlata számára. Kétségtelen, hogy a játék fogalmának korábban vázolt jelentésrétegei a bevett pedagógiai felfogások kiegészítését vagy kritikáját teszik lehetővé.

Ha a játék *nevelésfilozófiai* jelentőségére kérdezzük rá, akkor a nevelésfilozófiát abban az átfogó értelemben kell értelmeznünk, ahogyan Fink, vagyis a nevelés legalapvetőbb kérdéseit és kategóriáit tudatosító és kidolgozó területnek.⁵⁹ Ennek megfelelően a játék nevelésfilozófiai jelentőségének a kimutatáshoz mindenekelőtt azokat a szöveghelyeket érdemes elemezni, amelyekben – filozófiai szempontból jól értelmezhető módon – a játék és nevelés kérdésköre összeér. Ezek közül az egyik legfontosabb Fink által tárgyalt téma a játéknak az eszményképzésben betöltött szerepe.⁶⁰

A nihilizmus korszakának, ahogy Fink a mai kort értelmezi, egy olyan nevelésfilozófia feleltethető meg, amely határozottan szembenéz a képzés (*Bildung*) megváltozott feltételeivel és ennek megfelelően reflektál az eszményképzés folyamatára.⁶¹ A képzés és ezzel együtt az eszményképzés Fink számára alapvetően egy olyan mozgás, amely a játék kozmológiai értelmezésének bevonásával lehet megérteni.⁶² Az ember a világ játékában „játszik”, együtt mozog a léttel, illeszkedik a kozmoszhoz.

58 „Das philosophisch-pädagogische Problem des Spiels” (Fink 2010, 262–281).

59 Vö. Fink 1992

60 Hans Rainer Sepp szerint az eszmény Fink gondolkodásának központi fogalmának tekinthető (Sepp 2005).

61 A nihilizmus a képzés és a nevelés összefüggéséhez lásd Fink 1989.

62 A értékek és az eszmények kialakítása kapcsán Fink elsősorban Nietzsche játékértelmezésére hivatkozik (Fink 1992, 192).

„Az ember ’képzése’ lényegében nem azon kulturális javak összességét jelenti, amelyeket az embernek fogyasztania kellene ahhoz, hogy ’művelt’ legyen, hogy egy szellemi elit tagjává váljon. A képzés nem egy tradicionális értékelés rögzített rendszere, nem egy kérdéskülső érvényes hagyományon belüli tartózkodás vagy ehhez hasonló dolog. A képzés lényegében az ember együtt haladása a lét teremtő mozgásával, illeszkedés a kozmikus alakmáshoz.”⁶³

Az idézet rámutat a kozmoszba való illeszkedés fontosságára. Fink felfogásában az illeszkedés (*Fügsamkeit*) az elméleti pedagógia alapfogalma, amely a képezhetőség (*Bildsamkeit*) fogalmával állítható szembe.⁶⁴ Innen nézve mondhatjuk, hogy az eszmények és rajta keresztül a világ az, aki folyamatosan nevel bennünket.⁶⁵

Összefoglalás

Összefoglalásul megállapítható, hogy Fink játékértelmezése többretegű, de a klasszikus tudományos filozófiai megközelítés mellett, amely a játék hétköznapi, fenomenológiai és antropológiai összefüggéseit tárja fel, kitüntetett szerepet kap a spekulatív filozófia hagyományát újjáélesztő kozmológiai értelmezés. Ez a spekulatív filozófia és az ehhez szorosan kapcsolódó nevelésfilozófia igyekszik elkerülni a naturalista és metafizikai (humanista) tanok csapdáit. Ennek köszönhetően kap a leírásokban fontos szerepet a játék fenoménja és metaforája. A játék fogalmának tudományelméleti, antropológiai és kozmológiai dimenzióinak a feltárása kétségtelenül Fink elévülhetetlen érdemei közé tartozik, s mindez erőforrást jelenthet a mai kor filozófiai kihívásaival szemben.

63 „’Bildung’ des Menschen ist im wesentlichen Sinne kein Inbegriff von Kulturgütern, die man konsumiert haben muß, um als ein ’Gebildeter’, als ein Angehöriger einer geistigen Elite zu gelten; Bildung ist auch nicht ein festliegendes System traditionaler Wertungen, kein fragloses Innestehen in einer gültigen Überlieferung und dgl.; Bildung ist wesentlich Mitgang des Menschen mit der schöpferische Bewegung des Seins, ist ein Sicheinfügen in die kosmische Entsprechung.” Fink 1978, 180.

64 Herbart vagy Comenius pedagógiájában a „képezhetőség” arra utal, hogy az ember eredetileg formanélküli. Ezzel kapcsolatban lásd: Burchardt 2001.

65 Vö. Fink 1992, 190.

Irodalom

- Bruzina, Ronald (2004): *Edmund Husserl and Eugen Fink. Beginnings and Ends in Phenomenology, 1928–1938*. Yale Studies in Hermeneutics. Yale University Press, New Haven.
- Böhmer, Anselm (2006): *Eugen Fink. Sozialphilosophie – Anthropologie – Kosmologie – Pädagogik – Methodik*. Königshausen & Neumann, Würzburg.
- Burchardt, Matthias (2001): *Erziehung in Weltbezug. Zur pädagogischen Anthropologie Eugen Finks*. Königshausen & Neumann, Würzburg.
- Fink, Eugen (1978): *Grundfragen des systematischen Pädagogik*. Rombach, Freiburg im Breisgau.
- Fink, Eugen (1979): *Grundphänomene des menschlichen Daseins* (szerk. Egon Schütz – Franz-A. Schwarz). Alber, Freiburg/München.
- Fink, Eugen. (1989): *Zur Krisenlage des modernen Menschen. Erziehungswissenschaftliche Vorträge*. Königshausen & Neumann, Würzburg.
- Fink, Eugen (1992): *Natur, Freiheit, Welt. Philosophie der Erziehung* (szerk. Franz-A. Schwarz). Königshausen & Neumann, Würzburg.
- Fink, Eugen (2010): *Spiel als Weltsymbol* (Eugen Fink Gesamtausgabe 7, szerk. Cathrin Nielsen und Hans Rainer Sepp), Alber, Freiburg/München.
- Sárkány Péter (2018): Filozófia és neveléstudomány viszonya Eugen Fink munkásságában. In: Sárkány Péter – Schwendtner Tibor (szerk.): *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*. Líceum, Eger.
- Sepp, Hans Rainer (2005): Fink's Neubestimmung des Ideals. In: Anette Hilt – Cathrin Nielsen (szerk.): *Bildung im technischen Zeitalter. Sein, Mensch und Welt nach Eugen Fink*. 187–202. Alber, Freiburg/München.
- Varga Péter András (2011): Eredmény, ortodoxia és történetiség a filozófiában. Edmund Husserl és Eugen Fink összefonódó filozófiai a késői freiburgi években. *Többlét*, 3/1., (2011) 55–78.

Abstract**The Layers of Interpretation of the Play in Eugen Fink's Philosophy**

Keywords: *philosophy, play, phenomenology, common interpretation, cosmological interpretation, philosophy of education*

The aim of my paper is to analyze Eugen Fink's concept of play, starting with the philosophical approach of the concept, then delimitating the different layers of the interpretation. In Fink's philosophy I arrive to identify five different levels: the common interpretation of the play, the phenomenological, the anthropological, the cosmological ones and, finally, the interpretation from the point of view of the philosophy of education.

Sárkány Péter (1969 Szászrégen), megbízott intézetigazgató és tanszékvezető, habilitált főiskolai tanár (Eszterházy Károly Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományi Intézet, Társadalomismereti Tanszék). Kutatási területek: a segítő hivatások filozófiai és etikai alapjai; 20. századi német nyelvű filozófia és nevelésfilozófia; a szociálpedagógia/szociális munka elméletei; Viktor E. Frankl munkássága. Önálló kötetei: *Filozófiai lélegzõdõzés. Fenomenológia – egzisztenciaanalitikus logoterápia – filozófiai praxis* (Jel Kiadó, Budapest 2008); *Szociálpedagógiai elméletek* (Jel Kiadó, Budapest 2011); *Theorie und Praxis Sozialer Arbeit. Eine professionstheoretische Auseinandersetzung* (Tectum, Marburg 2013); *A filozófia mint praxis. Tanulmányok a filozófia, a pszichoterápia és a szociálpedagógia határterületeirõl* (L'Harmattan–Sapientia, Budapest 2014).

PÁRBESZÉD

Sinnzentrierte Psychotherapie Értelemközpontú pszichoterápia

Ein Interview mit Univ.-Prof. h. c. Dr. phil. habil. Elisabeth Lukas¹
Interjú Univ. Prof. h. c. Dr. phil. habil. Elisabeth Lukasszal

É. K. V.: *Frau Prof. Lukas, Sie haben eine erstaunlich reiche berufliche Laufbahn hinter sich. Ich könnte Sie fragen als Meisterschülerin von Herrn Professor Frankl, als klinische Psychologin und Psychotherapeutin – die ihre Tätigkeit in der Beratungspraxis mehrere Jahrzehnte lang ausgeübt hatte –, als Begründerin und Leiterin eines logotherapeutischen Instituts, als Autorin von Erfolgsbüchern; wir könnten über Ihre Lehrtätigkeit sprechen: Sie haben ja eine ganze Generation von LogotherapeutInnen ausgebildet, Sie haben Vorträge und Vorlesungen an mehr als 50 Universitäten gehalten, bzw. Sie sind an den Universitäten in München, Innsbruck und Wien länger andauernden Lehraufträgen nachgegangen.*

Erlauben Sie mir, mit meinen ersten Fragen auf den Beginn Ihrer Laufbahn zurückzugreifen.

Sie schreiben in Ihrem Buch Sinn in der Familie darüber, wie es war, als Sie der ersten Vorlesung von Viktor E. Frankl beiwohnten – „als spräche er eine ganz andere Sprache als die übrigen Psychologielehrer“. Was hat Sie damals so mitreißend angesprochen? Und wie ging es weiter? Wie sind Sie sich nahe gekommen?

E. L.: Ich bin Herrn Prof. Dr. Dr. Viktor Emil Frankl 1968 begegnet. Mich hat sein Menschenbild von Anfang an begeistert. Im Unterschied zu den üblichen „zweidimensionalen“ Interpretationen in der Psychologie, die sich auf die körperliche und psychische Ebene beschränken, sprach Frankl dem Menschen eine „dritte“, nämlich geistige Dimension zu, die er als die „spezifisch humane“

¹ Das Interview wurde von Éva Kalocsai Varga schriftlich geführt.

Az interjú Kalocsai Varga Éva készítette írásban megválaszolt kérdések alapján.

Dimension kennzeichnete. In ihr lokalisierte er alles, was ausschließlich Menschsein ausmacht, wie die Willensfreiheit, die Suche nach Sinn und Werten, die Fähigkeit zur Selbstdistanzierung und Selbsttranszendenz, kulturelle Ambitionen, Ur- und Gottvertrauen... Auch sein innovativer therapeutischer Ansatz einer „Psychotherapie vom Geistigen her und auf Geistiges hin“ imponierte mir, weshalb ich beschloss, meine Dissertation einer empirischen Überprüfung seiner Grundthese, wonach die innere Sinnerfüllung die seelische Gesundheit eines Menschen fördere, zu widmen. Und tatsächlich hat sich Frankls These an den Befunden von 365 getesteten Personen signifikant (= zu 99%) bestätigt. In dieser Zeit meiner Untersuchung sind Frankl und ich uns „näher“ gekommen, das heißt, er supervidierte mich und antwortete bereitwillig auf meine Fragen.

K. V. É.: Professzor asszony, Ön mögött bámulatosan gazdag szakmai életút áll. Kérdezhetném Önt mint Frankl professzor első számú mestertanítványát, mint klinikai pszichológust és terapeutát – aki több évtizeden át fejtett ki gyógyító tevékenységet –, mint egy logoterápiai intézet megalapítóját és vezetőjét, mint sikerkönyvek szerzőjét; beszélhetnék oktatói munkájáról, hiszen logoterapeuták egész generációját képezte ki, emellett több mint ötven egyetemen tartott előadásokat, illetve a müncheni, innsbrucki és bécsi egyetemen hosszabb időn át is tanított.

Kérem, engedje meg, hogy első kérdéseimmel visszatérjünk pályája elejére. A Sinn in der Familie (Értelembeteljesítés a családban) című könyvében ír arról, hogyan élte meg, amikor első alkalommal vett részt Viktor E. Frankl előadásán – „mintha egészen más nyelvet beszélt volna, mint az addigi pszichológiatanárok”. Mi volt az, ami annak idején annyira megragadta? És hogyan alakult később a kapcsolatuk? Hogyan kerültek közel egymáshoz?

E. L.: 1968-ban találkoztam prof. dr. dr. Viktor Emil Frankllal. Kezdetől fogva lenyűgözött az általa közvetített emberkép. Ellenében a pszichológiában addig alkalmazott „kétdimenzionális” értelmezéssel, ami csak a testi és lelki síkot veszi figyelembe, Frankl egy harmadik, szellemi dimenziót is tulajdonít az embernek, amit „specifikusan humán” dimenziónak tekint. Innen eredeztet mindent, ami kizárólag csak az emberre jellemző, mint az akaratsza-badság, az értelemre és értékekre való irányultság, az öneltváloulás és az öntranszcendencia képessége, kulturális javak létrehozása,

ősbizalom, istenhit... Megragadott az az újszerű terápiái elgondolása is, miszerint [a logoterápia] „a szellemből kiinduló és a szellemire irányuló pszichoterápia”, ezért elhatároztam, hogy disszertációm az azon alaptézis empirikus vizsgálatának szentelem, mely szerint az értelem beteljesítése erősíti az ember lelki egészségét. S valóban, Frankl tézise – 365 vizsgált személy adatai alapján – szignifikánsan (= 99%-os arányban) igazolódott. A vizsgálat idején kerültünk közelebb egymáshoz; figyelemmel kísérte a munkámat, és készséggel válaszolt a kérdéseimre.

É. K. V.: *Sie schreiben in Ihrem Buch Alles fügt sich und erfüllt sich, dass Prof. Frankl Sie angeregt hat, Ihr erstes Buch zu schreiben. Welches Buch war es denn? Wie erinnern Sie sich an das Entstehen des Buches?*

E. L.: Im Jahr 1979 verfügte ich bereits über eine mehrjährige Erfahrung in der praktischen Anwendung des Franklschen Gedankengutes. Zu dieser Zeit leitete ich eine Familien- und Lebensberatungsstelle in München. Im Kollegenkreis war das Interesse an meiner Arbeit gewachsen und ich wurde häufig zu Vorträgen eingeladen. Dafür bereitete ich mich mittels Niederschriften vor, die ich auch Frankl zu lesen gab. Bei einem seiner Besuche in München sagte er während einer freundschaftlichen Plauderei zu mir, er wünsche sich vor seinem Tod nur noch *eines*, nämlich dass aus meinen Niederschriften ein Buch über Logotherapie entstünde. Nachts darauf erlitt er eine Herzattacke und musste ins Krankenhaus gebracht werden. Das erschütterte mich derart, dass ich mich sofort hinsetzte und begann, ein Manuskript zu verfassen – um ihm auf jeden Fall seinen Wunsch zu erfüllen. Zum Glück lebte Frankl noch weitere 18 Jahre. Aber mein Erstlingswerk mit dem Titel „Auch dein Leben hat Sinn“ war geschrieben und erschien 1980 im Herder Verlag. Ich hatte „entdeckt“, dass mir das Schreiben Spaß macht.

K. V. É.: *A Beteljesülés című művében olvashatunk arról, hogy első könyvét Frankl biztatására írta. Melyik könyv volt ez? Hogyan emlékszik vissza a megírás folyamatára?*

E. L.: 1979-ben már többéves tapasztalatom volt a frankli elgondolás gyakorlati alkalmazásában. Akkoriban egy családi és életmódtanácsadói központot vezettem Münchenben. A kollégáim

körében egyre nagyobb érdeklődést váltott ki a munkám, gyakran hívtak előadást tartani. Ezeknek az előadásoknak leírtam a szövegét, amelyeket Franklnak is odaadtam elolvasásra. Egyszer, amikor Münchenbe látogatott, egy baráti beszélgetés alkalmával azt mondta nekem, egy valamit szeretne még megélni: hogy írásaim egy logoterápiáról szóló könyv formájában is megjelenjenek. Az azt követő éjszakán szívrohant kapott, kórházba kellett szállítani. Ez olyannyira megrázott engem, hogy azonnal elkezdtem megfogalmazni a könyv kéziratát – hogy mindenképpen teljesítem a kívánságát. Szerencsére Frankl még 18 évig élt. Első művemet azonban megírtam, 1980-ban a Herder Kiadónál jelent meg *Auch dein Leben hat Sinn (A te életednek is van értelme)* címmel. „Felfedeztem”, hogy örömet okoz nekem az írás.

É. K. V.: *Liest man Ihre Bücher, stößt man immer wieder auf literarische Hinweise, Zitate, Auszüge; es gibt sogar aus logotherapeutischer Sicht interpretierte epische Texte (die Legende von Lev Tolstoi in Urvertrauen gewinnen oder der andere Tolstoi-Text in Ihrem Buch über die Sinnfrage im Alter, um nur zwei Beispiele zu nennen); Ihre Metapher sind oft „literarisch inspiriert“ (ich denke z. B. an die Kerze-Metapher im 4. Kapitel Ihres Buches Die Sinnfrage im Alter). Kann Ihrer Meinung nach die Literatur in Dienst therapeutischer Zwecke gestellt werden? Was bedeutet schöngeistige Literatur für Sie persönlich und für Sie als Therapeutin?*

E. L.: Ganz allgemein hat die Kunst nicht nur eine „diagnostische Aufgabe“, indem sie die Wunden und Abgründe der Gesellschaft widerspiegelt, sondern auch eine „therapeutische Aufgabe“, indem sie auf Auswege und Heilswege hinweist. Besonders die Literatur war von jeher dieser Doppelaufgabe verpflichtet. Daher findet man sowohl in der gehobenen Dichtkunst als auch in Märchen, Sagen und Legenden ermutigende Vorbilder, warnende Mahnungen und ethische Orientierungshilfen. All das kann man für therapeutische Zwecke nutzen. Zum Beispiel sprechen bildhafte Gleichnisse (die eine wichtige Quintessenz transportieren) ratsuchende Personen viel unmittelbarer an als theoretische Belehrungen, und bleiben in ihrem Gedächtnis besser haften. Der Fachausdruck für ihre Verwendung lautet: Bibliothherapie. Da ich selbst sehr gerne lese, habe ich öfters passende Geschichten gefunden, die sich bibliotherapeutisch verwerten ließen.

K. V. É.: *Könyvei olvasása közben minduntalan irodalmi utalásokra, idézetekre, szépirodalmi művekből vett részletekre bukkanunk; sőt, logoterápiai szemszögből értelmezett epikus szövegekkel is találkozunk (pl. Tolsztoj legendája a Hol találdoltalmadat című könyvében vagy egy másik Tolsztoj-szöveg az idősek értelemkérdésével foglalkozó művében, hogy csak két példát említsek; metaforái gyakran „irodalmi ihletettségek” (gondolok például a gyertyametaforára az Értelemkérdés időskorban című könyve negyedik fejezetében. Ön szerint lehet az irodalmat terápiás célok szolgálatába állítani? Mit jelent a szépirodalom Önnek személyesen, és mit jelent a terapeuta számára?*

E. L.: Általában a művészetnek nemcsak „diagnosztikai szerepe van”, amennyiben ábrázolja a társadalom „sebeit” és „szakadékait”, hanem „terápiai feladata is”, amennyiben megoldásokat kínál, megmutatja a gyógyuláshoz vezető utakat. Különösen az irodalom volt mindig is elkötelezettje ennek a kettős feladatnak. Ezért bukkanhatunk mind a műköltészetben, mind pedig a mesékben, mondákban, legendákban biztató példaképekre, óva intő figyelmeztetésekre, etikai értelemben eligazító segítségre. Mindez terápiás célok szolgálatába állítható. Például a képszerű parabolák (amelyek fontos gondolatokat közvetítenek) közvetlenebbül szólítják meg a tanácsot kereső embert, és az emlékezetében is inkább megmaradnak, mint az elméleti tanítások. Felhasználásukat szakkifejezés is jelöli: biblioterápiának nevezzük. Mivel nagyon szeretek olvasni, többször találtam felhasználható történeteket, amelyeket biblioterápiás értelemben tudtam alkalmazni.

É. K. V.: *1986 haben Sie mit Ihrem Mann das Süddeutsche Institut für Logotherapie und Existenzanalyse gegründet. Welche Zielsetzungen hatten Sie? Welchen Ansprüchen sollte das Institut damals entsprechen? Gab es damals schon auch andere Institute für die Logotherapie?*

E. L.: Im Jahr 1986 gab es in Deutschland bereits zwei Logotherapie-Institute: das von Herrn Dr. Uwe Böschmeyer geleitete Hamburger Logotherapie-Institut (mit dem Schwerpunkt: logotherapeutische Seelsorge) und das von Herrn Walter Böckmann geleitete Bielefelder Logotherapie-Institut (mit dem Schwerpunkt: Logotherapie in der Arbeitswelt). Unser „Süddeutsches Institut für Logotherapie“ in Fürstenfeldbruck bei München wurde als Non-Profit-Wissenschafts- und Ausbildungszentrum mit einer

psychotherapeutischen Ambulanz konzipiert. Erstmals sollte es nicht nur in den USA, sondern auch im Herzen Europas einen Ort geben, an dem Fachleute aller Humanwissenschaften die originäre Logotherapie nach Frankl in ihrer Gesamtheit erlernen konnten, um sie künftig professionell und verantwortungsbewusst in ihrem eigenen Wirkungsbereich einzusetzen.

K. V. É.: 1986-ban alapította férjével együtt Dél-Németországban a Logoterápia és Egzisztenciaanalízis Intézetet. Milyen célok vezérelték Önöket? Annak idején milyen igényeket kellett kielégítenie az intézetnek? Voltak akkoriban már más logoterápiái intézetek is?

E. L.: 1986-ban Németországban már két logoterápiái intézet volt: a dr. Uwe Böschmeyer vezette Hamburgi Logoterápiái Intézet (működésének középpontjában a logoterápiái lelkigondozás állt) és a Bielefeldi Logoterápiái Intézet Walter Böckmann vezetésével (a logoterápia a munka világában állt tevékenysége előterében). A Süddeutsches Institut für Logotherapie [A Logoterápia Délnémet Intézete] Fürstfeldbruckban München mellett nonprofit tudományos és képző központként működött, ahol pszichoterápiái ambuláns kezeléseket is végeztünk. Elsőként mi törekedtünk arra, hogy ne csak az USA-ban, hanem Európa szívében is legyen egy olyan hely, ahol a humán tudományok szakemberei Frankl hamisítatlan logoterápiájának egészét megismerhetik, hogy aztán szakértelemmel és felelősséggel alkalmazhassák azt a maguk szakterületén.

É. K. V.: Der Untertitel Ihres Buches Das Schicksal waltet – der Mensch gestaltet heißt Philosophie für den Alltag. Wen spricht denn diese Philosophie an? Spricht sie alle Menschen an, oder nur die, die über ein jüdisch-christliches Menschenbild verfügen?

E. L.: Frankl war nicht nur ein genialer Arzt, sondern auch ein genuiner Philosoph, der sich mit den wichtigsten philosophischen Konzepten seit Aristoteles beschäftigt hat. Obwohl er Jude war, machte er sich in seinen eigenen philosophischen Darlegungen keiner Grenzüberschreitung zur Religion schuldig. Er nahm jedoch die Religiosität als ein urmenschliches Phänomen wahr, das ernst zu nehmen ist, und klammerte es in seinen Theorien nicht aus. So entstanden im Rahmen der Logotherapie lebensphilosophische

Perspektiven, die von den Vertretern der verschiedensten Religionen akzeptiert werden können. Vielfach gelang es ihm sogar, Basisbegriffe wie „Gewissen“ oder „Verantwortung“ in einer Weise zu definieren, die keine Aufspaltung zwischen Theisten und Atheisten impliziert. Wer helfen will, muss für jedermann offen sein.

K. V. É.: Mindennapok filozófiája – *hangzik a* Das Schicksal waltet – *der Mensch gestaltet című könyvének alcíme. Kiket szólít meg ez a filozófia? Mindenkit vagy csak azokat, akik magukénak vallják a zsidó-keresztény emberképet?*

E. L.: Frankl nemcsak zseniális orvos volt, hanem eredeti gondolkodású filozófus is, aki Arisztotelésszel kezdődően minden fontos filozófiai eszmerendszerrel foglalkozott. Bár ő maga zsidó volt, filozófiai eszmevuttatásaiban sohasem követte el azt a hibát, hogy a vallás felségterületére lépett volna. Azonban mivel a vallásosságot olyan eredendő emberi jelenségnek tekintette, amit komolyan kell venni, ezért azt elméleti fejtegetéseiben sohasem hagyta figyelmen kívül. Így a logoterápián belül olyan életfilozófiai perspektívák nyíltak, amelyeket többféle vallás képviselői is el tudnak fogadni. Sőt, nemegyszer sikeresen definiált olyan alapfogalmakat, mint „lelküismeret” vagy „felelősség” oly módon, hogy azt a hívők és ateisták is el tudják fogadni. Aki segíteni akar, annak mindenki számára nyitottnak kell lennie.

É. K. V.: *Gibt es Krankheitsbilder, bei denen die Logotherapie keine Hilfe leistet, oder „nur“ als ergänzende Behandlung in Betracht kommt?*

E. L.: Es gibt Krankheitsbilder, die sich jeglicher Psychotherapie entziehen. Da Psychotherapie hauptsächlich per Kommunikation geschieht, muss ein Patient in der Lage sein, einer Kommunikation kognitiv zu folgen. Das ist er *nicht* als Kleinkind, bei schweren Hirnschäden, in psychotischen oder exzessiven Schmerzzuständen, im Alkohol- oder Drogenrausch bzw. bei Altersdemenz. Speziell bei psychotischen Krankheitsverläufen kann die Logotherapie parallel zur Medikation „supportiv“, also die Patienten stützend, eingesetzt werden, wenn die Patienten bessere Phasen haben. Bei Süchten sind Entgiftung und Entzug notwendig, ehe man (mehr präventiv als kurativ) logotherapeutische Inventionen initiieren kann. Generell lässt sich sagen, dass eine psychophysische Blockade der geistigen

Dimension des Menschen eine „Psychotherapie vom Geistigen her und auf Geistiges hin“ logischerweise ausschließt.

K. V. É.: Vannak-e olyan kórképek, amelyek esetében nem segít a logoterápia, vagy „csak” mint kiegészítő kezelés jöhet számításba?

E. L.: Vannak olyan kórképek, amelyeken semmilyen pszichoterápiával nem lehet segíteni. Mivel a pszichoterápia mindenekelőtt kommunikáció révén zajlik, a páciensnek képesnek kell lennie a kommunikáció megértésére. Nem képes erre kisgyermekként, súlyos agykárosodás következtében, pszichotikus állapotban, ha szélsőségesen felfokozott fájdalmat él meg, alkohol- vagy drogmámorban, illetve öregkori demencia esetén. Pszichotikus betegségek során a logoterápiát a gyógyszeres kezeléssel párhuzamosan „szupportív”, azaz a pácienset támogatva lehet alkalmazni a betegség enyhébb fázisaiban. Szenvedélybetegségek esetén először méregtelenítésre és elvonásra van szükség, mielőtt (inkább preventív, mint gyógyító jelleggel) logoterápiai kezelést lehetne kezdeményezni. Általánosságban elmondható, hogy az ember szellemi dimenziójának pszichofizikai blokádja értelemszerűen kizárja „a szellemiből kiinduló és szellemire irányuló pszichoterápiát”.

É. K. V.: Kommt es in der Beratungspraxis vor, dass die Therapie von Patienten abgelehnt wird?

E. L.: In der Beratungspraxis ist jede Reaktion eines Patienten möglich. Das liegt am persönlichen Freiraum des Patienten. Der Betreffende wird ja weder manipuliert noch zu irgendetwas gezwungen oder überredet, sondern erhält lediglich ein „Angebot“, aus dem er in freier Entscheidung das Seine gestaltet. In letzter Konsequenz bedeutet dies, dass der Erfolg oder Misserfolg einer Therapie vorwiegend vom Patienten abhängt, was sich auch in entsprechenden Kontrollstudien (nach Klaus Grawe) bestätigt hat. Freilich spielen die Überzeugungskraft und Ausstrahlung des Therapeuten sowie sein methodisches Geschick eine gewisse Rolle, aber eben sekundär. Trotzdem habe ich in meinem Beruf Widerstand und Ablehnung selten erlebt. Wenn die Patienten spüren, dass sie einem wichtig sind und man aufrichtig um ihr Wohlergehen und ihre Weiterentwicklung ringt, steigt ihr Hoffnungspegel und sie bemühen sich um Kooperation.

K. V. É.: Előfordul-e a tanácsadói gyakorlatban, hogy a páciensek elutasítják a terápiát?

E. L.: A tanácsadói gyakorlatban a páciens különféleképpen reagálhat. Viselkedéséről szabadon dönt. Hiszen mi nem manipuláljuk az érintettet, se nem kényszerítjük vagy beszéljük rá valamire, csupán egy kínálatot nyújtunk neki, amiből szabadon kiválaszthatja azt, amit a maga számára hasznosnak ítél. Végső soron ez azt jelenti, hogy a terápia sikere vagy sikertelensége mindenekelőtt a páciensről függ; ezt Klaus Grave idevonatkozó kontrollvizsgálatai is igazolták. Természetesen a terapeuta meggyőző erejének, kisugárzásának és módszertani fogásainak is van bizonyos szerepe, de csak másodsorban. Ha a páciensek érzik, hogy fontosak a terapeuta számára, aki kitartóan küzd azért, hogy jobban érezzék magukat és továbbfejlődjenek, az növeli bennük a reményt, és együttműködésre sarkalja őket.

É. K. V.: In Ihrem Buch Weisheit als Medizin erwähnen Sie, dass es zurzeit mehr als 800 psychotherapeutische Schulen, Vorgehen und Methoden gibt, die ernst genommen werden können. Welchen Platz nimmt die Logotherapie unter diesen therapeutischen Richtungen ein?

E. L.: Die Logotherapie wird „die dritte Wiener Schule der Psychotherapie“ genannt. Wobei die „erste Wiener Schule“, die Psychoanalyse von Sigmund Freud, einen weltweiten Popularitätsgrad genießt, aber inzwischen fachlich skeptisch beurteilt wird. Die „zweite Wiener Schule“, die Individualpsychologie von Alfred Adler, ist nahezu in Vergessenheit geraten. In den USA wird die Logotherapie ähnlicherweise zur „third force of psychotherapy“ gezählt. Wobei allerdings nur die „first force“ mit dem psychoanalytischen Behandlungsschema gleichgesetzt wird. Mit „second force“ ist die Verhaltenstherapie in ihren vielfältigen Variationen gemeint, und mit „third force“ die Humanistische Psychologie (Maslow, Rogers et alii). Frankl selbst war über diese amerikanische Einordnung nicht glücklich, denn die Logotherapie stimmt zwar dem humanistisch-respektvollen Umgang mit ratsuchenden Personen voll zu, unterscheidet sich jedoch in ihrer anthropologischen Axiomatik von Maslows und Rogers Konzepten.

K. V. É.: A bölcsesség mint orvosság című könyvében említi, hogy ez idő szerint több mint 800 komolyan vehető pszichoterápiai iskola, eljárás, módszer van. Milyen helyet foglal el a logoterápia ezen terápiai irányzatok között?

E. L.: A logoterápiát „a pszichoterápia harmadik bécsi iskolájának” nevezik. Mindamellett az „első bécsi iskolához”, Sigmund Freud pszichoanalíziséhez – bár világszerte népszerű – ma már szakmai körökben bizonyos fenntartásokkal viszonyulnak. A „második bécsi iskola”, Alfred Adler individuálpaszichológiája szinte már feledésbe merült. Az USA-ban is a „third force of psychotherapy”-hoz sorolják a logoterápiát. Mindenesetre a pszichoanalitikus kezelési sémával csak a „first force”-t azonosítják. „Second force”-on a viselkedésterápiát értik a maga sokszínű változatában, „third force”-on pedig a humanisztikus pszichológiát (Maslow, Rogers és mások). Frankl ezt az amerikai besorolást nem szívesen fogadta el, mert bár a logoterápia tökéletesen egyetért azzal, hogy a segítséget keresőkkel humánusan-tiszteletteljesen kell bánni, antropológiai alaptételei különböznek Maslow és Rogers koncepciójától.

É. K. V.: *Hat sich die Logotherapie weltweit etabliert? Soviel ich weiß, wird der nächste Weltkongress der Logotherapie und Existenzanalyse im Sommer dieses Jahres in Moskau veranstaltet. Warum gerade in Moskau?*

E. L.: Die Logotherapie gewinnt seit Jahren stetig Befürworter in allen Berufssparten und auf allen Kontinenten. Nicht nur Ärztengremien, sondern auch Psychologen, Führungskräfte, Sozialarbeiter, Pflegepersonal, Pädagogen, Juristen, Gefangenenbetreuer, Theologen u. a. integrieren logotherapeutische Inhalte mit erstaunlich guten Resultaten in ihre tägliche Arbeit. Da Frankl auf mehr als 230 Universitäten gelehrt hat und mit 29 Ehrendoktoraten international geehrt worden ist, gibt es auch zahlreiche Universitätsinstitute, die ihre Studenten in die Logotherapie einführen. Eines dieser Institute ist das „Institut für Psychoanalyse“ an der Universität Moskau. Entgegen seinem Namen hat es sich auf Schulungskurse in Logotherapie spezialisiert, wofür es u. a. Experten aus dem Ausland als Gastdozenten einlädt und den von Ihnen erwähnten Kongress arrangiert.

K. V. É.: Mennyire elterjedt a logoterápia világszerte? Ha jól tudom, a logoterápia és egzisztenciaanalízis során következő világkongresszusa ez év nyarán lesz Moszkvában. Miért éppen Moszkvában?

E. L.: A logoterápia évek óta szerez magának újabb és újabb szószólókat minden szakterületen és minden kontinensen. Nemcsak orvosok és pszichológusok, hanem az irányításban tevékenykedők, szociális munkások, ápolók, pedagógusok, jogászok, a büntetés-végrehajtásban dolgozók, teológusok és mások is bámulatosan jó eredményekkel integrálnak napi munkájukba logoterápiai tartalmakat. S mivel Frankl több mint 230 egyetemen adott elő, és világszerte 29 díszdoktori címmel tüntették ki, számos olyan, egyetemeken működő intézet van, amelyek diákjaiknak a logoterápiába is betekintést nyújtanak. Egyike ezeknek a moszkvai egyetem Institut für Psychoanalyse [Pszichoanalitikai Intézete], amely nevével ellentétben arra specializálódott, hogy logoterapeutákat képezzen. Ennek érdekében külföldről is hív szakértőket, akik vendégdocensként dolgoznak az intézetben; ők rendezik az Ön által említett kongresszust is.

É. K. V.: Viktor E. Frankl hat den Begriff „existentielles Vakuum“ geprägt. Was hat er darunter verstanden? Ist es ein auch noch heute aktuelles Problem?

E. L.: Frankl hat den Ausdruck „existentielles Vakuum“ in zweierlei Hinsicht definiert. Zum einen charakterisierte er damit das individuelle „Leergefühl“, das Menschen befällt, die wenig oder kaum mehr Sinn in ihrem Leben sehen, wenig Werte als solche anerkennen, sich für überflüssig oder nutzlos halten, zutiefst gleichgültig oder frustriert sind und keinen Gefallen am Dasein finden. Seltsamerweise können sie durchaus positive Konditionen besitzen, etwa gesund, reich oder gebildet sein, was aber weder ihre Freude noch ihre Dankbarkeit anhebt. Sie haben, wie Frankl zu sagen pflegte, genug, „wovon“ sie leben können, aber nichts, „wofür“ sie leben möchten. Zum anderen bezeichnete Frankl mit dem Ausdruck „existentielles Vakuum“ eine Art „kollektive Neurose“, die ganze Bevölkerungsschichten erfasst hat, und dies nicht nur in den modernen Industrieländern. Weltumgreifend fühlen sich viele Menschen an gigantische Mächte ausgeliefert (seien es geldgierige Wirtschaftsimperien, seien es drohende Naturkatastrophen,

seien es Terror und politisches Desaster), glauben, selbst nichts Positives bewirken zu können und bloß von den Strudeln der Zeittrends mitgerissen zu werden. Das lähmt ihre Konstruktivität und Kreativität und raubt ihnen jegliche Zuversicht. Außerdem wuchern in ein „existentielles Vakuum“ seelische Entgleisungen und (Auto-)Aggressionen ungehindert hinein. Dieses Problem ist heute, mehr als 20 Jahre nach Franks Tod, aktueller denn je.

K. V. É.: *Viktor E. Frankl tudatosította bennünk az „egzisztenciális vákuum” fogalmát. Mit értett ezen? Mindmáig aktuális problémáról van szó?*

E. L.: Frankl kettős értelemben is definiálta az „egzisztenciális vákuum” kifejezést. Egyfelől olyan individuális ürességérzéként jellemezte, ami azokon az embereken uralkodhat el, akik már alig látnak értelmet az életükben, alig van valami, amit értékesnek ismernének el, magukat fölöslegesnek vagy haszontalannak tartják, mélységesen közömbösek vagy frusztráltak, semmiben sem lelik örömeiket. Furcsa módon életkörülményeik lehetnek messzemenően kedvezőek: lehetnek egészségesek, gazdagok, műveltek, mindez azonban sem örömeiket, sem hálájukat nem növeli. Eleget birtokolnak abból, ahogyan Frankl szokta mondani, „amiből” élni tudnak, de nincs semmijük, „amiért” élhetnének. Másfelől az „egzisztenciális vákuum” kifejezéssel Frankl egyfajta „kollektív neurózist” jelölt, ami a népesség egy egész rétegét érintheti, ráadásul nem csak a modern, iparilag fejlett országokban. Világszerte sok ember azt éli meg, hogy gigantikus hatalmak kiszolgáltatottja (legyenek azok bár pénzsóvár gazdasági nagyhatalmak, fenyegető természeti katasztrófák, legyen az bár terror vagy politikai összeomlás), úgy véli, hogy ő maga semmilyen pozitív cselekedettel nem tud hozzájárulni a világ folyásához, s már csak sodródik az éppen aktuális folyamatok örvényében. Azonkívül az „egzisztenciális vákuumba” akadálytalanul betüremkedhetnek torz lelki megnyilvánulások és az (auto) agresszivitás különböző fajtái. Ez a probléma napjainkban, több mint 20 évvel Frankl halála után aktuálisabb, mint ezelőtt bármikor.

É. K. V.: *Der Untertitel Ihres Buches Burnout Adé! heißt Engagiert und couragiert leben. Warum heben Sie Courage hervor? Fürchten wir uns zu viel? Warum und wie ruinieren „unnötige Ängste“ die seelische Gesundheit?*

E. L.: Zwei Eigenschaften gehören zu einem gelingenden Leben dazu: *Mut* und *Demut* – zum richtigen Zeitpunkt und am richtigen Ort. *Mut* braucht man allemal, um missliche und traurige Gegebenheiten zu verändern oder auszuräumen. Noch mehr *Mut* braucht man, um unabänderliche missliche und traurige Gegebenheiten mit heroischer Akzeptanz zu ertragen. Ob das eine oder andere erforderlich ist, ob also in Franklscher Diktion die Verwirklichung von „schöpferischen Werten“ oder von „Einstellungswerten“ gefragt ist, muss man stets aufs Neue zu erkennen trachten und entscheiden. Es kann aber der Fall eintreten, dass Gegebenheiten gar nicht gefährlich sind und dennoch gefürchtet werden. Solche „unnötigen Ängste“ sind Symptome von seelischen Angststörungen und gehören therapeutisch behoben, da sie normales, unbeschwertes Leben vergiften. Pikanterweise gehört auch zur Behebung von Angststörungen *Mut*, etwa indem man sich (verkürzt gesagt) im Sinne der „Paradoxen Intentions-Methode“ humorvoll über sie hinwegsetzt. Die hervorragende Effizienz diese Methode beweist wieder einmal, dass der Mensch geistig von seinen psychischen Irritationen abrücken und sich über sie stellen kann. Er kann gleichzeitig „Angst haben“ und „mutig sein“. Gegenteilige Tendenzen zur Angststörung sind Übermut, Selbstüberheblichkeit, Arroganz etc. die auch schnell jemand vor den Fall bringen. Der Mensch hat sich zwar intellektuell enorm entwickelt, aber er ist nicht der Macher von allem und wird es niemals sein. Frankl rief diesbezüglich zur *Demut* auf, insbesondere, sich angesichts des waltenden Schicksals „in Demut vor dem Geheimnis zu beugen“.

K. V. É.: *A Burnout Adé! (Mondj búcsút a kiégésnek!) című könyvének alcíme így hangzik: Elkötelezeten és bátran élni. Miért emeli ki a bátorságot? Túl sokat félünk? Miért és hogyan teszik tönkrel a „szükségtelen félelmek” a lelki egészséget?*

E. L.: A jól sikerült élethez két tulajdonság mindenképpen szükséges: bátorság és alázat – a megfelelő időben és a megfelelő helyen. Bátorságra mindig szükségünk van, ha kellemetlen vagy szomorú helyzeteket kell megváltoztatnunk vagy megszüntetnünk. Még több bátorságra van szükségünk ahhoz, hogy a megváltoztathatatlan kellemetlen és szomorú helyzeteket heroikus elfogadással elviseljük. Hogy a kettő közül melyikre van szükség, hogy tehát

Frankl megfogalmazásával élve az „alkotói” vagy a „beállítódási értékek” megvalósítása van-e soron, azt minden egyes alkalommal újból fel kell ismernünk, és el kell tudnunk dönteni. Az is megtörténhet azonban, hogy bizonyos helyzetek egyáltalán nem veszélyesek, mégis félelmet váltanak ki. Az ilyen „szükségtelen félelmek” lelki szorongásos zavarok megnyilvánulásai, és terápia révén ki kell küszöbölni őket, mert akadályozzák a normális, panaszmentes életet. A dolog pikantériájához tartozik, hogy a szorongásos zavarok megszüntetéséhez is bátorságra van szükség, amennyiben például valaki (egyszerűen fogalmazva) a paradox intenció módszerének segítségével, sok humorral túlteszi magát rajtuk. E módszer kiemelkedő hatékonysága újabb bizonyítéka annak, hogy az ember szellemisége révén képes eltávolodni pszichés zavaraitól, képes azokon felülkerekedni. Egyszerre félhet és lehet bátor. A szorongásos zavarokkal ellentétes irányú tendenciát mutat a gőg, önteltség, arrogancia stb., amelyek szintén gyorsan kudarchoz vezethetnek. Bár az ember intellektuálisan hihetetlenül sokat fejlődött, de nem mindenható, és soha nem is lesz az. Frankl e tekintetben alázatra szólított fel, különösen amikor a sors veszi át az irányítást, hogy „alázattal meg tudjunk hajolni a titok előtt”.

É. K. V.: *Der zweite Teil Ihres Buches Burnout Adé trägt den Titel Erholungsborn „Familie“. Aber die Jugend von heute scheint eine immer schwächere Bindungsbereitschaft zu zeigen. Was könnten eigentlich die Gründe dafür sein? Wer oder was könnte die Tendenz rückgängig machen?*

E. L.: Bindungsschwäche hat mit einem steigenden Empathieverlust zu tun. Dieser ist vorwiegend in wohlhabenden Ländern seit Jahrzehnten schleichend im Gange, weil Wohlhabenheit den Egozentrismus der Einzelnen fördert. In Notstandsländern ist der familiäre Zusammenhalt unvergleichlich größer. Doch im Zuge der Digitalisierung kommt ein weiterer Faktor hinzu. „Hirntechnisch“ wird Empathie nur im direkten Kontakt der heranwachsenden Kinder mit ihren Bezugspersonen gelernt. Die Kontakte in den sozialen Netzwerken sind kein Ersatz für das familiäre Zusammenspiel in gegenseitiger Achtung und Rücksichtnahme. Gerade das aber schrumpft, weil die „Flucht“ in virtuelle Welten und die Fixierung an Bildschirme überhandnimmt. Es bleibt schlichtweg kaum mehr Zeit

(uns Bedürfnis) für intrafamiliäre Aktivitäten. Rückgängig machen kann man praktisch nichts in der Evolution, aber Revitalisierung kann man in immer Bewegung setzen. Und ich denke, es wird die junge Generation sein, die sich aus ihrer gegenwärtigen Faszination vom Internet und seinen (segensreichen wie erschreckenden) Möglichkeiten irgendwann freistrampeln und lebberen Alternativen fahnden wird. Wahrscheinlich werden sich die Familienstrukturen der Zukunft von den traditionellen unterscheiden, aber ich bin sicher, dass die allgültigen Werte der Liebe, Treue, Freundschaft, Hilfsbereitschaft und Barmherzigkeit wieder vermehrt ersehnt und etabliert werden. Es wohnt das Ideal im Menschen, sich zärtlich um etwas oder jemanden kümmern zu wollen, und auch die perfekteste Technik wird es nicht ausrotten können.

K. V. É.: A Burnout Adé! (Mondj búcsút a kiégésnek!) című könyvének második része az Éltető forrás, a család címet viseli. Úgy tűnik azonban, hogy napjaink fiataljai egyre kevésbé hajlanak elköteleződésre. Tulajdonképpen mi lehet ennek az oka? Ki vagy mi fordíthatná vissza ezt a folyamatot?

E. L.: A kötődés igényének gyengülése összefügg az empátiakészség csökkenésével. Ez a folyamat elsősorban a jóléti társadalmakban indult el évtizedekkel ezelőtt, mert a jólét táplálja az egyes ember egocentrizmusát. A szegény országokban összehasonlíthatatlanul szorosabb a családi összetartás. Digitalizált világunkban azonban még egy további tényezőt is figyelembe kell vennünk. Az agy működését tekintve a felnövekvő generáció csak úgy sajátíthatja el az empátiakészséget, ha közvetlen kapcsolatban áll a tekintélyszemélyekkel. A szociális hálón belüli kapcsolatok nem pótolják a családtagok odafigyelésen és kölcsönös megbecsülésen alapuló együttműködését. Azonban éppen ez veszít a jelentőségéből, mert a virtuális világba „menekülés”, a képernyőkre tapadás kerekedik felül. Egyszerűen alig marad idő (és igény) a családtagok közös programjaira. Az evolúciós folyamatban gyakorlatilag semmit sem lehet visszafordítani, de „újjaélesztést” mindig lehet kezdeményezni. És én azt gondolom, hogy a fiatal generáció lesz az, amelyik egyszer csak kilábal a mostani helyzetből, nem bővölik el annyira az internet (egyszerre áldásos és ijesztő) lehetőségei, és élhető alternatívák keresésére indul. A jövőben valószínűleg másmilyenek lesznek majd a családi struktúrák,

mint a tradicionálisan megszokottak, de biztos vagyok abban, hogy olyan, mindig is érvényes értékek, mint a szeretet, hűség, barátság, segítőkészség és könyörületesség egyre inkább a középpontba kerülnek és elterjednek. Az emberben ott él az az ideális elképzelés, hogy gyengéden törődhessen valakivel vagy valamivel, és ezt a vágyat a legtökéletesebb technika sem tudja kiirtani belőle.

É. K. V.: Weisheit als Medizin heißt ein Buchtitel von Ibnen. Wenn wir klüger leben, leben wir höchstwahrscheinlich auch gesünder. Aber wie kann Weisheit zur Genesung beitragen? Seelisch kranke Menschen kann man kaum mit „vernünftigen Argumenten“ überzeugen. Es nützt höchstwahrscheinlich nichts, wenn ich einen depressiven Menschen auffordere: „Raff dich zusammen!“

E. L.: Weisheit ist keine rein rationale Sache, sondern hat mit Einsichten, Leitbildern und Vorstellungen geistigen Ursprungs zu tun, in denen auch die emotionale Seite mitschwingt. Trotzdem möchte ich „vernünftige Argumente“ nicht geringerschätzen. Sie sind im therapeutischen Dialog unverzichtbar, weil sie dem Patienten die Augen für ein Stück Wahrheit öffnen und insofern zu mehr Weisheit verhelfen können. Gerade das Beispiel mit den Depressionserkrankungen erhärtet diese Aussage. Bei *endogenen* Depressionen sind selbstverständlich Antidepressiva die erste Wahl der Behandlung. Aber begleitend kann Frankls Argumentation, der Patient solle die „Depressionswolke“, die seinen Blick auf die „Sonne“ (=Sinnhaftigkeit des Lebens) vorübergehend verstellt, geduldig an sich vorbeiziehen lassen, weil sich danach „der Himmel wieder klären wird“ (auch wenn der Patient es momentan nicht glauben kann), sehr tröstlich sein. Bei *reaktiven* Depressionen, also schweren Werteinbußen, kann Frankls Argumentation, dass es sich um Werte handelt, die dem Patienten ja immerhin längere Zeit gewährt gewesen sind, und zu denen sein Bezug auch nicht abbrechen wird, weil sie in der Geschichtlichkeit seines Lebens ewig zu ihm gehören, ebenso tröstlich sein. Und bei *noogenen* Depressionen kann Frankls Argumentation, dass auf jeden Menschen etwas Sinnvolles wartet, solange er bei Bewusstsein ist, und dass es daher allein schon sinnvoll ist, sich (mitten in der Sinnblindheit) aufzuheben und fit zu halten für den Augenblick, in dem plötzlich eine sinnvolle Aufgabe aufleuchten wird, die geradezu auf ihn gewartet zu haben scheint, das Trotzdem-Ja-Sagen zum Leben erretten.

K. V. É.: *A bölcsesség mint orvosság – hangzik egyik könyvének címe. Ha okosabban élünk, minden biztonnal egészségesebbek is vagyunk. De hogyan járulhat hozzá a bölcsesség a gyógyuláshoz? Lelki beteg embereket aligha lehet „értelmes érvekkel” meggyőzni. Valószínűleg mit sem használ, ha egy depressziós embert szólítok fel arra, hogy „szedje össze magát”.*

E. L.: A bölcsesség nem pusztán racionális valami, hanem olyasmis is belejátszik, mint belátás, példaképek, az ember szellemiségéből fakadó elképzelések, amelyeknek emocionális vonatkozásai is vannak. Mégsem becsülném alá az észérveket. Nélkülözhetetlenek a terápiás beszélgetésekben, mert ráébresztik a páciens a valóság egy-egy darabjára, és ezáltal bölcs belátáshoz segítik hozzá. Éppen a depresszióban szenvedők példája támasztja alá ezt a megállapítást. Endogén depresszió esetében természetesen antidepresszánsokkal kell kezdeni a kezelést. Azonban kezdettől fogva segítségül hívhatjuk Frankl érvelését. Nagyon vigasztaló lehet ugyanis a gondolat, hogy a páciens engedje csak türelmesen átvonulni maga fölött azt a „depressziófelhőt”, ami átmenetileg eltakarja előle „a napot” (= az élet értelmes voltát), mert később „kiderül az ég” (akkor is, ha a páciens ezt pillanatnyilag nem tudja elhinni). Ugyanilyen vigasztaló lehet Frankl reaktív depresszióban (az elveszített értékek kiváltotta veszteségérzés következtében kialakuló depresszió) szenvedőknek szóló érvelése, hogy tudniillik olyan értékekről van szó, amelyeknek a páciens mégis csak hosszú időn át birtokában volt, és amivel nem is szakad meg a kapcsolata, hiszen élete történetében az már örökre hozzá tartozik. Noogén depresszió esetében pedig a mégis igent mondani az életre felszólítás érvényesülhet, Franklnak az az érvelése, hogy minden emberre vár valamilyen értelmes dolog mindaddig, amíg ép tudattal él, és már csak ezért is akkor cselekszik okosan, ha megőrzi és fitten tartja magát (az értelemvakság közepette) addig a pillanatig, amelyben hirtelen felvillan az az értelmes feladat, aminek teljesítése, úgy tűnik, csak őrá várt.

É. K. V.: *„Fast für jede Erkrankung gibt es Risikofaktoren, die den Ausbruch der Krankheit begründen, und protektive Faktoren, die den Krankheitsausbruch eher verhindern“; schreiben Sie in Ihrem Buch Freiheit und Identität. Gefühle wie Ärger, Hass, Zorn, grenzenlose Unzufriedenheit, ständige Klagen, unnötige Ängste machen uns krank. Dagegen schreiben Sie*

der Dankbarkeit (neben Verzeihung) eine heilende Wirkung zu. Warum wirkt denn die Dankbarkeit so positiv aus?

E. L.: Die Heilkraft der Dankbarkeit gründet in ihrer Aufstockung des Wertbewusstseins. Man kann zwar danken, ohne zu wissen *wem*. Aber man kann nicht danken, ohne zu wissen *wofür*. Die Dankbarkeit holt es aus der Schublade der „Selbstverständlichkeiten“, in die häufig und irrtümlich alles Erfreuliche hineingepackt wird, wieder heraus. Es ist ein biologisches Prinzip, dass Unannehmlichkeiten stärker wahrgenommen werden als Annehmlichkeiten. Jedes Tier merkt, wenn es hungrig ist, aber es merkt nicht (und braucht nicht zu bemerken), wenn es satt ist. Auch uns Menschen fällt das Nicht-Funktionierende und Kritikwürdige eher auf als alles, was „in Ordnung ist“. Aber in Wirklichkeit ist Normalität schon ein Geschenk, und „Glück ist, was einem erspart bleibt“ (Frankl). Es ist ausgesprochen schade, wenn Menschen erst nach einem Unfall oder Unglück retrospektiv begreifen, was ihnen ein gnädiges Geschick früher beschert hat. Die Einübung in Dankbarkeit erhöht die Freude im Leben, und Freude ist ein affektiv und immunologisch stabilisierendes Element.

K. V. É.: „Majdnem minden megbetegedési folyamatban szerepet játszanak rizikófaktork, amelyek hozzájárulnak a betegség kialakulásához, és protektív tényezők, amelyek akadályozzák a betegség kitörését” – írja a Szabadság és identitás című könyvében. Olyan érzések, mint a harag, gyűlölet, düh, vég nélküli elégedetlenség, örökös panasz, szükségtelen félelmek megbetegítenek bennünket. Ezzel szemben Ön a hálának (a megbocsátás mellett) gyógyító hatást tulajdonít. Miért ennyire pozitív a hálaérzet hatása?

E. L.: A hála gyógyító ereje abban rejlik, hogy fokozza bennünk az értékek megbecsülésének tudatosságát. Bár megköszönni akkor is tudunk, ha nem tudjuk, kinek mondunk köszönetet. De nem mondhatunk köszönetet anélkül, hogy tudnánk, mit köszönünk meg. A hála kiemeli [köszönetünk tárgyát] „a magától értetődőség dobozából”, amibe gyakran és jogtalanul minden örömtelit beledobálunk. Biológiai törvényszerűség, hogy a kellemetlen dolgokat határozottabban érzékeljük, mint a kellemeseket. Minden állat érzékeli, ha éhes, de nem érzékeli (nem is kell érzékelnie), ha jóllakott. Nekünk, embereknek is inkább feltűnik, ami nem működik, vagy ami kritikát

vált ki belőlünk, mint az, ami „rendben van”. Valójában azonban már a „normális” is ajándék, az pedig, „amit nem kell elszenvdünk, maga a boldogság” (Frankl). Milyen kár, ha az emberek csak egy baleset vagy szerencsétlenség után visszamenőleg fogják fel, micsoda ajándékokat kaptak korábban a sors kegyelméből. Ha rászoktatjuk magunkat a hálára, az növeli bennünk az életörömet, az öröm pedig hozzájárul érzelmi életünk és immunrendszerünk stabilizálódásához.

É. K. V.: Nachdem Sie einige Teilaspekte der Logotherapie und Existenzanalyse erörtert haben, darf ich an Sie, Frau Prof. Lukas zum Schluss noch zwei Fragen haben, die sich wieder etwas umgreifender auf die Logotherapie und Existenzanalyse beziehen. Gibt es neue Aspekte in der Logotherapie und Existenzanalyse, mit denen sie in der letzten Zeit ergänzt wurde? Mit denen sich Prof. Frankl noch nicht befasst hatte?

E. L.: Da Frankl Vorstand der Neurologischen Abteilung der Wiener Poliklinik war, hatte er mit neurologisch oder psychiatrisch auffälligen Patienten zu tun. Er hat nicht mit Süchtigen gearbeitet, nicht mit Familien in Konflikten etc. Die Schülerinnen und Schüler Frankls haben dieses Patientenspektrum erweitert und zu diesem Zweck auch methodische Fortsetzungen und Kombinationen entworfen. Manche sind dabei stärker von den Wurzeln der Logotherapie abgewichen, andere haben ihre Wurzeln bewahrt und am „Originalstamm“ neue „Zweige und Blüten“ hervorgebracht. Ich selbst zähle mich zu den Letzteren. Mittlerweile gibt es eine unübersehbare Fülle an (quasi-)logotherapeutischen Nachfolgeverfahren (teilweise ohne faire Berufung auf Frankl), und soweit ich sie kenne, möchte ich die Behauptung wagen, dass ihre Qualität negativ mit dem Verdünnungsgrad der Franklschen Positionen korreliert. Bis jetzt hat meines Erachtens niemand in der Psychotherapieszene das Niveau Frankls überstiegen – und nur die Besten haben es approximativ erreicht.

K. V. É.: Miután kifejtette a logoterápia és egzisztenciaanalízis néhány részkérdését, engedje meg, professzor asszony, hogy végül feltegyek Önnek két, a logoterápia és egzisztenciaanalízis egészére átfogóan vonatkozó kérdést. Vannak-e a logoterápia és egzisztenciaanalízisnek új aspektusai, olyanok, amelyekkel az utóbbi időben egészült ki; amilyenekkel Frankl professzor még nem foglalkozott?

E. L.: Frankl a bécsi poliklinika neurológiai osztályának volt a vezetője, tehát neurológiai és pszichiátriai megbetegedésben szenvedőkkel került kapcsolatba. Nem volt dolga szenvedélybetegekkel, nem foglalkozott családi konfliktusokkal stb. Frankl tanítványai kibővítették a páciensek e spektrumát, ezért új módszerek kidolgozása és kombinálása is szükségessé vált. Eközben néhányan erőteljesebben eltávolodtak a logoterápia gyökereitől, mások viszont megőrizték ezeket a gyökereket, és az „eredeti törzsön hajtottak új ágakat és virágokat”. Én magamat ez utóbbiak közé sorolom. Időközben áttekinthetetlenül sok (kvázi)logoterápiái eljárás van használatban (olykor anélkül, hogy korrektül hivatkoznának Franklra), és amennyire én ismerem ezeket, megkockázatom a kijelentést, hogy annál silányabb minőségűek, minél inkább felhívítják Frankl eredeti elképzeléseit. Véleményem szerint ez idáig a pszichoterápiában senki sem szárnyalta túl Frankl színvonalát – és a legjobbak is csak megközelítően érték azt el.

É. K. V.: *Die Logotherapie fordert uns alle auf – nicht nur die Patienten – ein sinnerfülltes Leben zu leben. Sinnerfüllt können aber nur die leben, die klar umgerissene Werte vertreten. Haben die Menschen heute ein eigenes, stabiles, bewusstes Wertesystem? Und was passiert, wenn wir davon abweichen?*

E. L.: Menschen haben sich zu allen Zeiten Wertesysteme aufgebaut, und unsere Epoche bildet da keine Ausnahme. Wichtig ist, dass Wertesysteme *vielseitig* sind und nicht wie bei einer Pyramide in einem einzigen Spitzenwert gipfeln. Jeder irdischer Wert ist verlierbar und nur „auf Zeit“ realisierbar. Es ist für unser seelisches Überleben unabdingbar notwendig, flexibel zu sein, Werte (in Dankbarkeit) verabschieden zu können, und sich anderen Werten wieder zuzuwenden. Die jüngste Resilienzforschung hat das Frankl-Wort, wonach „hinter jeder Verzweiflung eine Vergötzung steckt“, voll bestätigt. Wer an einem einzigen Wert festkrallt, ihn gleichsam „anbetet“, und ihn dann loslassen *muss*, der erholt sich fast nicht mehr. Es gehört deshalb zur optimalen Trauma-Vorbeugung, sich beizeiten ein Minimum an *geistiger Beweglichkeit* anzutrainieren, um nach Frankls Vorbild aus einem persönlichen „Auschwitz-Erlebnis“ als ungebrochener Mensch hervorgehen zu können. Unter dem Aspekt der rasanten kulturellen und gesellschaftlichen Veränderungen, mit denen wir

in unserem 21. Jahrhundert konfrontiert sind, wird vermutlich die *geistige Beweglichkeit* dasjenige sein, was wir Erdenbürger am allermeisten brauchen werden. Wertsysteme wanken, Althergebrachtes wird durcheinander gewirbelt, Schranken stürzen ein, Grenzen schieben sich hinaus, unerwartete Herausforderungen tauchen auf... aber der jeweils zu vernehmende Sinn wird uns unbeirrt durch das Chaos lotsen, *solange wir auf ihn hören.*

K. V. É.: *A logoterápia mindannyiunkat arra szólít fel – nem csak a pácienseket –, hogy értelemtelit életet éljünk. Értelemtelit életet azonban csak azok tudnak élni, akik világosan körülhatárolt értékeket képviselnek. Van az embereknek napjainkban saját, stabil, tudatos értékrendje? És mi történik, ha eltérünk attól?*

E. L.: Az emberek minden időben felépítettek maguknak értékrendeket, s ez alól a mi korunk sem kivétel. Fontos, hogy az értékrendek sokoldalúak legyenek, és ne csúcsosodjanak piramis módjára egyetlen értékben. Minden földi érték elveszíthető és csak „ideiglenesen” realizálható. Lelki túlélésünk számára feltétlenül szükséges, hogy rugalmasak maradjunk, az értékekről (hálával) le tudjunk mondani, és más értékek felé tudjunk fordulni. A legújabb rezilienciakutatás teljességgel igazolta Frankl nézetét, miszerint „minden kétségbeesés mögött istenítés rejlik”. Aki egyetlen értékbe kapaszkodik, amit mintegy „imád”, annak ha ettől meg kell válnia, azt szinte soha nem heveri ki. Többé már nem érdekli semmi, amit a világ még kínálhatna neki. Ezért az optimális traumamegelőzéshez hozzátartozik az, hogy még idejében elsajátítsuk a szellemi mozgékonyosság minimumát, hogy Frankl példáját követve személyes „Auschwitz-élményünkéből” ne megtört emberként kerülhessünk ki. Tekintettel azokra a rendkívül gyors kulturális és társadalmi változásokra, amelyekkel a 21. század szembesít bennünket, minden bizonnyal *a szellemi rugalmasság* lesz az, amire a legnagyobb szükségünk lesz. Értékrendek meginganak, áthagyományozott tradíciók összekuszálódnak, korlátok leomlanak, határok kitágulnak, váratlan kihívások bukkannak fel... de a mindenkor fellelhető értelem tévedhetetlenül vezérel bennünket a káosz közepette *mindaddig, amíg hallgatunk rá.*

É. K. V.: *Ich danke Ihnen für das Interview.*

K. V. É.: *Köszönöm az interjút.*

Univ. prof. h. c. dr. phil. habil. Elisabeth Lukas² 1942-ben született Bécsben. Viktor E. Frankl tanítványa. Klinikai pszichológusként és pszichoterapeutaként a logoterápia gyakorlati alkalmazására specializálódott, aminek módszereit továbbfejlesztette. Tizenhárom évig tevékenykedett nevelési, családi és életviteli tanácsadásban (kilenc éven át vezető pozícióban), majd 1986-ban átvette a férjével együtt alapított, München melletti fürstenfeldbrucki Délnémet Logoterápiái Intézet szakmai vezetését. Tizenhét évig állt az intézmény élén. Hazájába való visszatérése után öt évig főiskolai docensként dolgozott (utoljára a kremsi Donau-Universität alkalmazásában), amellet három éven át kiképző terapeutaként és szupervizorként tevékenykedett az osztrák logoterapeutákat képző intézetnél, az ABILE-nél. Több mint ötven egyetem meghívott előadójaként (a müncheni, innsbrucki és bécsi egyetemen hosszabb ideig is tanított), valamint tizenhét nyelven megjelent publikációi révén nemzetközi hírnévre tett szert. Munkásságát az *Outstanding Contributions in Counseling Psychology to the World Community* érdemérmével ismerte el a kaliforniai Santa Clara Egyetem, valamint kítüntették Bécs város alapítványának Viktor Frankl-nagydíjával is. A nyolcvanas évektől kezdődően – beleértve az idegen nyelvű fordításokat is – 106 könyve jelent meg.

2In: Elisabeth Lukas: *Burnout Adé!* Profil Verlag GmbH, München – Wien, 2012, 131.

